

Sociální kapitál

Koncepty, teorie a metody měření

Jiří Šafr, Markéta Sedláčková

Tuto práci recenzovali:
PhDr. Zdenka Vajdová
prof. PhDr. Jiří Musil, CSc.

Tato studie vznikla za podpory projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“ (reg. č. 1J028/04–DP2) podpořeného Národním programem výzkumu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. Vydání bylo podpořeno Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Rádi bychom poděkovali za cenné náměty a připomínky zejména našemu kolegovi Ivo Bayerovi, jakož i recenzentům studie Zdence Vajdové a Jiřímu Musilovi.

Obsah

Abstrakt	7
Abstract	8
Abstrakt	9
Úvod	11
1. Teoretické konceptualizace sociálního kapitálu	14
1.1 Bourdieu – „nástroj reprodukce dominantní třídy“	15
1.2 Původní koncept sociálního kapitálu bez samotného pojmu	17
1.3 Coleman – „normy spolupráce při výchově a v komunitě“	18
1.4 Putnam – „pozitivní externality sdružování lidí“	19
1.5 Srovnání tří klasických koncepcí sociálního kapitálu	20
1.6 Dvojí ekonomické pojetí sociálního kapitálu	21
1.7 Dvě paradigmata sociálního kapitálu a jeho základní typy	23
1.8 Kolektivní vs. individuální statek. A je to vůbec kapitál?	23
2. Typologie a formy sociálního kapitálu	25
2.1 Individuální a kolektivní sociální kapitál	25
2.2 Personalizovaná a kolektivní forma sociálního kapitálu	25
2.3 Strukturální a kognitivní sociální kapitál	26
2.4 Přemostující, svazující a spojující sociální kapitál	27
3. Specifika sociálního kapitálu v postkomunistických zemích	29
3.1 Sociální kapitál v české sociologii – význam „společenských konexí“	31
4. Vybrané teoretické modely sociálního kapitálu	34
4.1 Teorie instrumentálního jednání za pomoci sociálních zdrojů	35
4.2 Utváření sociálního kapitálu – model „Putnam-plus“	38
5. Metodologie měření a indikátory sociálního kapitálu	41
5.1 Typologie a indikátory individuálního a kolektivního sociálního kapitálu	42
5.2 Individuální sociální kapitál	43
5.3 Sociální sítě – generátory jmen, pozic a zdrojů	44
5.4 Kolektivní sociální kapitál	46
5.4.1 Sociální důvěra a její měření	46
5.4.2 Putnamův souhrnný index sociálního kapitálu a jeho modifikace	48
5.4.3 Měření přemostujícího sociálního kapitálu jako různorodost interakcí	51
5.5 Kombinované přístupy	52
5.6 Nástroje měření sociálního kapitálu iniciované Světovou bankou (SC-IQ a SOCAT)	53

6. Vybrané oblasti studia a projekty zkoumající sociální kapitál a jeho účinky	55
6.1 Sociální kapitál a jeho vliv na zdraví	55
6.2 Projekty využívající kvalitativní metodologii	55
7. Zdroje dat a informací	58
7.1 Social Capital Question Bank (Velká Británie)	58
7.2 Výzkumy ISSP, ESS, WVS, EVSS	58
7.3 Informace o sociálním kapitálu na internetu	59
8. Vývoj studia sociálního kapitálu – dekáda výzkumného programu	60
9. Závěr – jaký výzkumný koncept uplatnit pro sociální kapitál?	62
Literatura	65
Příloha I: Sociální kapitál ve výzkumu Sociální a kulturní soudržnost 2006	72
Příloha II: Generátor zdrojů pro měření individuálního sociálního kapitálu	78
Příloha III: Internetové zdroje informací o sociálním kapitálu	80
Příloha IV: Tabulka P.1. Výchozí teoretické koncepty sociálního kapitálu	82
Příloha V: Tabulka P.2. Témata Social Capital Question Bank	84
Shrnutí	86
Summary	88
Zusammenfassung	91

Sociální kapitál

Koncepty, teorie a metody měření

Jiří Šafr, Markéta Sedláčková

Abstrakt

Studie představuje koncept sociálního kapitálu, který se explicitně v sociálních vědách objevuje až od konce osmdesátých let, přestože implicitně byl zkoumán v sociologii již od počátku sedmdesátých let jako zdroje zakotvené v sociálních sítích. V důsledku enormního rozmachu empirického studia sociálního kapitálu se tento pojem v současnosti vyznačuje existencí mnoha různorodých pojetí. Přinášíme podrobný přehled pojmů, teoretických konceptů a typologií. Zevrubně a kriticky se věnujeme přístupům P. Bourdieu, J. Coleman, N. Lin, R. Putnam a G. Beckera. Rozlišujeme dva základní typy sociálního kapitálu - individuální a kolektivní, přičemž u individuálního typu dále odlišujeme mobilizační a interakční sociální kapitál, a ukazujeme, že s nimi spojené větve studia se postupně konstituovaly jako dvě rozdílná paradigmata. Dále představujeme jako reprezentanty těchto paradigmat dvě teorie: teorii instrumentálního jednání za pomoci sociálních zdrojů (Lin 2001) a makrospolečenský model „Putnam-plus“ (Halpern 2005). Pozornost je věnována také specifikům sociálního kapitálu v postkomunistických zemích a zejména vývoji jeho studia v české sociologii. Druhá část studie se věnuje různým přístupům k měření rozdílných forem sociálního kapitálu. Zvláštní pozornost přitom věnujeme sociální důvěře jako konstitutivní páteři kolektivního sociálního kapitálu, jakož i zdrojům v sociálních sítích tvořícím jádro individuálního mobilizačního sociálního kapitálu. Představeny jsou dále oblasti a témata výzkumu včetně některých projektů zkoumajících tuto problematiku. Vedle mezinárodně standardizovaných nástrojů měření iniciovaných nadnárodními organizacemi (World Bank) se jedná o vybrané přístupy používající při studiu sociálního kapitálu kvalitativní metody sběru a analýzy dat. Závěrem uvádíme poznámky, jak přistupovat k výzkumu sociálního kapitálu a etapizaci jeho studia. V příloze přinášíme operacionalizaci (znění otázek z dotazníku) sloužící k měření sociálního kapitálu (individuální mobilizační/interakční, kolektivní) uplatněnou ve výzkumu Sociální a kulturní soudržnost 2006.

Klíčová slova

sociální kapitál, koncepty sociálního kapitálu, teorie sociálního kapitálu, typologie a měření sociálního kapitálu, kolektivní/komunitní sociální kapitál, individuální sociální kapitál: mobilizační a interakční

Social Capital Concepts, Theories, and Methods of Measurement

Jiří Šafr, Markéta Sedláčková

Abstract

This study introduces the concept of social capital, which only began to appear explicitly in the social sciences at the end of the 1980s, though it was studied implicitly as sources embedded in social networks beginning in the early 1970s. The boom in empirical studies of social capital has meant that various diverse concepts of social capital now exist. This study presents a detailed overview of related terms, theoretical concepts, and typologies and takes a detailed and critical look at the social capital theories of P. Bourdieu, J. Coleman, N. Lin, R. Putnam and G. Becker. The authors distinguish two basic levels of social capital: individual and collective, and in the case of the individual type a further distinction is made between mobilising and interactive social capital. They show that the two branches of study associated with the two levels of social capital have gradually come to form two distinct paradigms, and they present two theories representing these paradigms: Lin's theory of instrumental action using social resources (2001) and the "Putnam-plus" macro-social model (Halpern 2005). Attention is also devoted to the specific features of social capital in post-communist countries and especially to how the study of social capital has developed in Czech sociology. The study then looks at various approaches to measuring different types of social capital. The authors focus particularly on social trust as the constitutive element of collective social capital and resources in social networks as a core of individual mobilising social capital. Research themes connected with this topic and some projects addressing it are also presented in the volume. In addition to presenting some internationally standardised measurement tools of international organisations (World Bank) the study highlights some research approaches that use qualitative data collection and analysis to study social capital. In conclusion the authors present some information on how to conduct research on social capital and how to stage the research. The appendix to the study contains the authors' operationalisation (question wording) of the three levels of social capital applied in the survey "Social and Cultural Cohesion 2006".

Keywords

social capital, social capital concepts, social capital theories, typology and measurement of social capital, collective/community social capital, individual social capital, mobilising and interactive social capital

Soziales Kapital

Konzepte, Theorien und Messverfahren

Jiří Šafr, Markéta Sedláčková

Abstrakt

Die Studie stellt das Konzept des Sozialkapitals vor, das in den Sozialwissenschaften explizit erst Ende der 80. Jahre auftaucht, obwohl es in der Soziologie implizit bereits seit Anfang der 70. Jahre als in sozialen Netzwerken verankerte Ressource untersucht wurde. Infolge des enormen Zuwachses empirischer Studien des sozialen Kapitals weist dieses Konzept heute zahlreiche verschiedene Ansätze auf. Deshalb stellen wir eine detaillierte Übersicht der Begriffe, der theoretischen Konzepte und Typologien vor. Ausführlich und kritisch widmen wir uns den Ansätzen von P. Bourdieu, J. Coleman, N. Lin, R. Putnam und G. Becker. Wir unterscheiden zwei grundlegende Typen des sozialen Kapitals - das individuelle und das kollektive Sozialkapital, wobei wir beim individuellen Sozialkapital weiter zwischen dem mobilisierenden und dem interaktiven Sozialkapital unterscheiden - und wir zeigen, dass die mit ihnen verbundenen Forschungszweige sich nach und nach als zwei unterschiedliche Paradigmen konstituierten. Ferner stellen wir zwei Theorien als Repräsentanten dieser zwei Paradigmen vor: die Theorie des instrumentalen Handelns mit Hilfe sozialer Ressourcen (Lin 2001) und das makrogesellschaftliche Modell „Putnam-plus“ (Halpern 2005). Unsere Aufmerksamkeit widmen wir ebenfalls den Besonderheiten des sozialen Kapitals in den postkommunistischen Ländern und insbesondere der Entwicklung der einschlägigen Forschung in der tschechischen Soziologie. Der zweite Teil der Studie befasst sich mit unterschiedlichen Ansätzen der Messung verschiedener Formen des sozialen Kapitals. Besondere Aufmerksamkeit widmen wir dabei dem sozialen Vertrauen als dem konstituierenden Rückgrat des kollektiven Sozialkapitals sowie den Ressourcen in den sozialen Netzwerken als dem Kern des individuellen mobilisierenden Sozialkapitals. Vorgestellt werden ebenfalls Forschungsgebiete und Forschungsthemen sowie Projekte, die sich mit der Untersuchung dieser Problematik befassen. Neben international standardisierten Messverfahren, die von internationalen Organisationen (World Bank) initiiert wurden, handelt es sich dabei um ausgewählte Ansätze, die qualitative Methoden der Datenerhebung und -analyse beim Studium des sozialen Kapitals anwenden. Zum Schluss führen wir einige Anmerkungen zu den Untersuchungsansätzen des Sozialkapitals und zur Gliederung des Studiums an. Der Anhang enthält die Operationalisierung (Wortlaut der Fragen aus dem Fragebogen), die in dem Forschungsprojekt "Sozialer und kultureller Zusammenhalt 2006" zur Messung des (individuellen mobilisierenden / interaktiven, kollektiven) sozialen Kapitals verwendet wurde.

Schlüsselworte

soziales Kapital, Sozialkapital, Konzepte des sozialen Kapitals, Theorie des sozialen Kapitals, Typologie und Messung des sozialen Kapitals, kollektives/gemeinschaftliches Sozialkapital, individuelles Sozialkapital: mobilisierendes und interaktives Sozialkapital

Úvod

V této přehledové studii¹ se ani tak nesnažíme přinést jednoznačnou odpověď na otázku, „co to je sociální kapitál“, ale spíše co všechno sociální kapitál může být a jak ho měřit. Představujeme historii vývoje tohoto konceptu a jeho teoretického i empirického zkoumání zejména v sociologii. Dále se soustředíme na odlišné definice a rozmanité přístupy k jeho měření. Studium sociálního kapitálu zažilo v sociálních vědách v uplynulé dekádě opravdový rozmach a knižní trh je v poslední době doslova zaplaven literaturou pojednávající o této problematice.² V soudobé sociologii nenalezneme pojem vyznačující se větší kontroverzí mezi jednotlivými přístupy k němu, ani nejednoznačností v samotné jeho definici, natož pak takovým deficitem substantivního teoretického ukotvení. Rádi bychom proto v tomto textu českému čtenáři nabídli jednak jakéhosi průvodce bádáním o sociálním kapitálu, který mu snad alespoň trochu pomůže orientovat se při čtení bezbřehé literatury pojednávající o tomto fenoménu a jeho blahodárných účincích, i úvodní metodologické vodítko při přípravě vlastního výzkumného nástroje nebo sekundární analýze dat. Vzhledem k tomu, že česká sociologie aplikovala koncept sociálního kapitálu jako zdroj instrumentálního individuálního jednání ještě před velkým boomem jeho studia, v důsledku čehož zde stále ještě panuje jistá mezera v představě toho, co sociální kapitál v soudobé sociální vědě představuje,³ věnujeme pozornost i specifikům jeho studia v našem postkomunistickém prostředí. Dalším důvodem, proč se zabýváme konceptualizací a operacionalizací sociálního kapitálu, byla metodologická příprava výzkumu Sociální a kulturní soudržnost (2005–2006), ve kterém sociální kapitál hraje klíčovou roli.

1 Myšlenky obsažené v této studii byly předneseny na semináři Sociologického ústavu AV ČR, Praha, 20. října 2005, část kapitoly věnovaná měření sociálního kapitálu byla již dříve publikována v SDA Info (Sedláčková, Šafr 2005).

2 Užitečné shledáváme zejména rozsáhlé přehledy Finea (Fine 2001) a Fielda (Field 2003), z hlediska kolektivního paradigmatu (viz dále) pak Halperna (Halpern 2005). Během korektur této studie rovněž vyšel popularizační článek „Proč bychom neměli hrát kuželky sami“ v Lidových novinách, který polemizuje s Putnamovým konceptem kolektivního sociálního kapitálu (Lukeš 2006).

3 O potřebě kultivace a vyjasnění nešťastného zmatení pojmů a východisek v českém odborném diskursu nás přesvědčila i naše nedávná zkušenost z debaty na sympoziu Demokracie a sociální kapitál: českoamerický dialog konaném v červnu 2006 na Woodrow Wilson Center Amerického velvyslanectví.

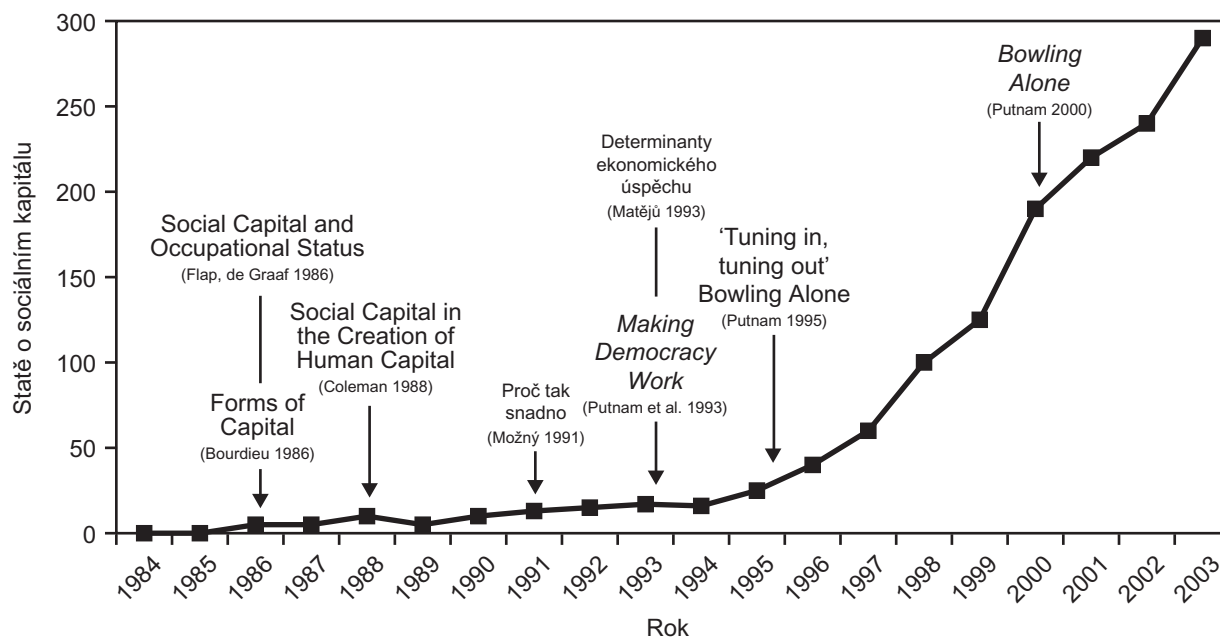
V první části seznamujeme s teoretickými konceptualizacemi i vývojem užití samotného pojmu. Představujeme pojetí sociálního kapitálu u P. Bourdieu, J. Coleman, R. Putnama, N. Lina a G. Beckera. Při tom poukazujeme na to, že samotná koncepce sociálního kapitálu jako „zdrojů zakořeněných v sociální síti“ byla v sociologii používána ještě před zavedením explicitního pojmu. Plynule navazuje přehled vybraných typologií sociálního kapitálu, v jehož rámci se částečně dotýkáme i tématu teorie demokracie (Putnam et al. 1993), kterou se v textu jinak explicitně nezabýváme, a jejích postkomunistických specifik. Ukazujeme, že dvě základní podoby sociálního kapitálu – individuální a kolektivní, které přestože jsou z hlediska definice stejným jevem, tak s ohledem na rozdílné teoretické zázemí představují v současné sociální vědě dvě odlišná paradigmat. Následující kapitola je proto věnovaná dvěma vybraným teoriím sociálního kapitálu vysvětlujícím jeho genezi a účinky, které tato rozdílná paradigmat reprezentují. První je univerzální sociologická teorie individuálního instrumentálního jednání s použitím sociálních zdrojů zakotvených ve společenské struktuře (Lin 2001), druhá pak rozvíjí Putnamův model vzniku kolektivního sociálního kapitálu (Putnam-plus model) a jeho pozitivních efektů pro soudržnost společnosti (Halpern 2005).

V druhé části studie se věnujeme problematice měření. Uvádíme příklady zjišťování individuálních forem sociálního kapitálu, přičemž pozornost zaměřujeme na měření rozsahu sociálních sítí pomocí tzv. generátorů jmen, pozic a zdrojů, v české sociologii dosud opomíjené. U kolektivní podoby pak věnujeme velký prostor měření sociální důvěry, neboť ta zaujímá při studiu tohoto typu prominentní postavení. Na tuto problematiku navazují Putnamovy metody zjišťování míry sociálního kapitálu i jejich metodologická kritika. Vedle důvěry jde především o participaci v různých občanských sdruženích a další nástroje měření navržené Světovou bankou. Na vybraných výzkumných projektech ukazujeme i možné alternativní cesty, využívající kvalitativní metodologii. V další kapitole pak uvádíme některé zdroje dat a informací na internetu. V závěru se zamýšlíme nad tím, jaké veškeré proměnné, faktory a okolnosti je třeba vzít v úvahu, než sociální kapitál začneme zkoumat, a shrnujeme jednotlivé etapy výzkumu a perspektivy dalšího vývoje studia sociálního kapitálu. V příloze uvádíme námi uplatněnou operacionalizaci sociálního kapitálu (vybrané části dotazníku) v reprezentativním výzkumu „Sociální a kulturní soudržnost, mobilita a předávání hodnotových orientací a postojů“ a odkazy na vybrané internetové stránky věnované problematice sociálního kapitálu.

Žádné jiné téma v sociálněvědním výzkumu pravděpodobně nezažilo za tak krátkou dobu takovou enormní expanzi jako v posledním desetiletí koncept sociálního kapitálu. Jak uvádějí Wall et al. (1998), mezi lety 1981 a 1995 se v sociologii počet odborných statí s touto problematikou více jak zpětinásobil. A to o tomto období lze ještě hovořit jako o prvopočátečním, neboť skutečná lavina studia sociálního kapitálu se objevuje až od poloviny 90. let (viz obrázek 1),⁴ mj. v návaznosti na popularitu díla Roberta Putnama (Putnam et al. 1993; Putnam 2000), kdy se těžiště jeho studia pomalu začalo přesouvat do politologie i ekonomie. Nejen to, sociální kapitál se stal opravdovým exportním zbožím sociálních věd směrem do veřejného diskursu i praktické politiky.

4 Jak ukazuje obrázek 1, růst počtu publikací s tímto tématem lze označit doslova za exponenciální. Zatímco za období 1991–1995 autoři uvádějí počet článků v sociálněvědních časopisech, které mají v názvu sousloví „social capital“, 109, tak dnes (červenec 2005) databáze ISI Web of Knowledge jich vyhledá 123 pouze za období posledních dvanácti měsíců a internetový vyhledávač Google.com k pojmu „social capital“ nalezne přibližně 1,1 mil. odkazů.

Obrázek 1. Počet publikací o sociálním kapitálu a klíčové stati v letech 1984-2003

Zdroj: adaptováno a doplněno autory podle (Halpern 2005).

1. Teoretické konceptualizace sociálního kapitálu

Problematika sociálních vazeb, solidarity a koheze⁵ představuje centrální téma sociologie od jejího zrodu. Na význam neformálních sociálních sítí, zejména občanských sdružení pro rozvoj demokracie, poukázal již před stošedesáti lety A. de Tocqueville (1992 (1840): 145). Implicitně se rolí sociálních vztahů od dob E. Durkheima zabývala celá řada sociologů, explicitně se samotný pojem sociální kapitál objevuje až v sedmdesátých letech 20. stol., mj. v souvislosti s teorií kolektivního jednání.

Koncept sociálního (společenského) kapitálu nabízí ucelený rámec jak teoretického uvažování, tak empirického zkoumání skupinových a společenských vazeb. Za jeho rostoucí popularitou se skrývá jak zaměření na studium pozitivních důsledků sociability, tak zkoumání sociálního kapitálu jako skrytého zdroje moci a vlivu individuů i společenských skupin (Portes 1998). Samotný termín je poměrně nový, poprvé ho v sociálních vědách použili v 70. letech,⁶ víceméně spíše metaforicky, americký ekonom Glenn Loury a francouzský sociolog Pierre Bourdieu. Známým se pojem stal až díky teoretickému a empirickému rozpracování amerického sociologa Jamese Colemana. Do české sociologie uvedl pojem sociální kapitál Ivo Možný (1991), když ho použil pro analýzu rozpadu státně socialistického systému, a Petr Matějů (1993) při analýze konverze sociálního kapitálu nabytého za socialismu na jiné formy specifických kapitálů a jeho vlivu na vzestupnou sociální mobilitu. Do středu zájmu sociálněvědního výzkumu se problematika sociálního kapitálu dostává v 90. letech díky dílu amerického politologa Roberta Putnama. Nicméně je třeba zdůraznit, jak poukazují např. Portes (1998) a Lin (2001), že podstatou sociálního kapitálu jako investice do sociálních vztahů při očekávaných výnosech se sociologie zabývala již před zavedením samotného pojmu zejména při studiu sociálních sítí (Granovetter 1973; Lin et al. 1981a, 1981b; Burt 1982, 1992).

5 V konceptu sociální soudržnosti (koheze) zaujímá sociální kapitál mimořádné místo, přičemž často se tento termín dokonce používá jako její synonymum, podrobněji viz (Šafr, Sedláčková 2005; Bayer 2005; Bayer, Sedláčková, Šafr 2005). Podle R. Putnama (Putnam 2004) představuje sociální kapitál užší přesněji definovaný koncept, který je jednou ze základních složek sociální soudržnosti, kterou chápe jako spravedlivou, tolerantní a dobře integrovanou společnost. Nezbytná je také existence efektivního státu sociálního zabezpečení, antidiskriminační politická opatření a dal. V empirické rovině však není situace tak jednoznačná. Některé přístupy k měření sociálního kapitálu, např. World Bank (Serageldin, Grootaert 1999), naopak považují kohezi za podmnožinu sociálního kapitálu, viz dále představený dotazníkový nástroj SC-IQ (Grootaert et al. 2004).

6 Jak uvádí R. Putnam (2000), poprvé pojem použil americký pedagog Lyda J. Hanifan již v roce 1916. Jeho pojetí kladoucí důraz na vytváření důvěry, přátelství, soudržnosti, vzájemného pochopení a společenských kontaktů mezi jedinci i jejich rodinami v každodenním životě rurálních společenství, při vyrovnání se s problémy vesnice, jako je sociální izolace a migrace do měst, je překvapivě blízké současnému komunitaristickému Putnamovu přístupu. Sociální kapitál měla vytvářet komunitní centra na venkovských školách. Podrobně jeho koncept i jeho praktické naplnění skrze hnutí sociálních center představuje stať J. Farra (Farr 2004). Později se na začátku 60. let krátce objevil pojem sociální kapitál ve významu dobrých sousedských vztahů v práci kanadské urbanistky Jane Jacobs (*The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House, 1961) (podle Putnam 1995; 2000).

1.1 Bourdieu – „nástroj reprodukce dominantní třídy“

V sociologii první a zároveň jedna z nejuváděnějších definic sociálního kapitálu pochází od P. Bourdieu, který ho vymezuje jako „množinu aktuálních nebo potenciálních zdrojů, která vychází z vlastnictví trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů a známostí, jinými slovy z členství ve skupině, které vybavuje každého člena kolektivně vlastněným kapitálem, tedy různými oprávněními“ (Bourdieu 1980: 2).⁷ Je nezbytné podtrhnout, že Bourdieu vytvořil koncept sociálního kapitálu v rámci studia reprodukce sociálních tříd (kulturní antropologie sociální reprodukce (Field 2003)), v níž ho zajímal zejména proces vzájemné konverze různých forem kapitálu (ekonomický, kulturní a symbolický).⁸ Kapitál chápe Bourdieu jako jakýkoli zdroj účinný v dané sociální aréně, který aktérovi umožňuje dosáhnout specifických zisků. Celkový objem jednotlivých kapitálů a jejich vzájemná struktura odděluje jednotlivé frakce sociálních tříd (dominantní, střední a dělnické). Otevřeně řečeno sociální kapitál představuje v jeho teorii relativně okrajovou záležitost, přičemž při analýze reprodukce struktury je kladen důraz především na kulturní a ekonomický kapitál, kulturní vkus a spotřebu. Podstata Bourdieuho teorie spočívá v tom, že schopnost reprodukovat sociální postavení, zejména buržoazie, není pouhým výsledkem vlastnictví ekonomického kapitálu, byť ten hraje dominantní roli, ale sociální postavení je budováno také pomocí investic do kulturní spotřeby a praktik (kulturní kapitál) i sociálních vztahů (sociální kapitál).

Hodnotu sociálního kapitálu musí aktér udržovat a aktivně používat prostřednictvím materiální nebo symbolické výměny. V tomto smyslu tedy existuje rozdíl mezi sociálními sítěmi a sociálním kapitálem. „Množství sociálního kapitálu vlastněné daným aktérem tak závisí na velikosti sítě, kterou je schopen efektivně mobilizovat, a na objemu kapitálu (ekonomického, kulturního nebo symbolického) vlastněného těmi, se kterými je spojen.“ (Bourdieu 1986: 249) Na základě této definice lze tedy velikost sociálního kapitálu určitého jedince měřit pomocí velikosti mobilizovatelné sítě jeho známostí a objemu kapitálů vlastněných členy této sítě (Sirven 2004). Nicméně připomeňme, že Bourdieu sociální kapitál (v moderních společnostech) nikdy empiricky neměřil. Rozsah sítě známostí není přirozeně jednou provždy dán, jako např. rodina nebo příbuzenstvo, musí se neustále aktivovat, jedná se tedy o produkt nekonečné práce. Reprodukce sociálního kapitálu vyžaduje „neustálé sociabilní úsilí, nepřetržitou sérii vzájemných směn, v níž se uznání bez přestání potvrzuje“ (Bourdieu 1986: 250). Vazby v sítích se však musí vyznačovat důvěryhodností a spolehlivostí a současně být pozitivní (Paxton 1999), neboť podstatnou vlastností je jejich reciprocita (často na principu logiky závaznosti daru (Smart 1993; Kabele 1999)). Sdílený kredit zvyšuje vnitroskupinovou soudržnost, důvěru a solidaritu členů (třídy či její frakce). Tím ovšem zároveň „podporuje meziskupinovou nedůvěru a zápas (tj. antagonismus a konflikty mezi skupinami, jejichž sítě důvěry a sociálních norem se vyznačují vzájemnou nedůvěrou a projevy neuznání či vyloučení sítí a norem jiných skupin)“ (Lewandowski 2006: 9). Vazby v sociálních sítích tak mohou na jednom pólu pěstovat sounáležitost (přátelství), zatímco na druhém „nevraživé škodolibé protivenství“ (Kabele 1999).

7 I přes popularitu Bourdieuho definice byl vliv jeho pojetí sociálního kapitálu na vývoj tohoto konceptu v sociálních vědách vcelku pozdní, což lze přičítat jak specifičnosti Bourdieuho pojetí (viz dále), tak tomu, že jeho práce vycházely zpočátku pouze ve francouzštině. Pojem použil již na počátku sedmdesátých let ve francouzských originálech monografií *Outline of a Theory of Practice* (Bourdieu 1977 (1972)) a *Reproduction in Education, Society and Culture* (Bourdieu, Passeron 1977 (1970)), kde ho chápe jako kapitál sociálních konexí a prestiže (ve smyslu dobrozdání) či síť starých přátel.

8 Pojem kapitálu je u Bourdieu definovaný poměrně nejasně. Často ho rozšiřuje na velké množství různých forem (jazykový, akademický, umělecký, ...), význam některých z nich se mnohdy mění a jejich vzájemný vztah, tedy zda se jedná o podtypy či zda vytváří vlastní trhy, je nejednoznačný. „S tím, jak vzrůstá počet různých typů kapitálu, metaforický příběh podléhá inflaci, a tím ztrácí na hodnotě“ (DiMaggio 1979: 1469).

Sociální a symbolický kapitál podle Bourdieuho vzniká na základě blízkosti ve fyzickém a sociálním prostoru pomocí tzv. *klubového efektu*. K němu dochází tehdy, když se lidé odlišující se od většiny společnosti dlouhodobě setkávají např. v exkluzivních čtvrtích nebo luxusních domech. Vylučují tak každého, kdo nemá žádoucí vlastnosti nebo naopak má takové, které jsou pro ně nepřijatelné (Bourdieu 1999 (1993)). V jeho monumentálním díle *Distinction* (Bourdieu 1984 (1979)), pojednávajícím o třídní reprodukci, se paradoxně sociální kapitál objevuje jen sporadicky. Zatímco operacionalizaci kulturního a ekonomického kapitálu věnuje Bourdieu intenzivní pozornost, jako hypotetický indikátor sociálního kapitálu nabízí pouze členství v exkluzivních sportovních klubech, konkrétně golfových či tenisových. Takováto místa setkání navzájem vybraných partnerů, kteří jsou často jinak prostorově a různými rituály vzdáleni, umožňují jejich vzájemný přímý kontakt (včetně fyzického) v podobě sportovních soupeřů. Tyto kontakty napomáhají např. při obchodním vyjednávání, přenosu informací apod. Jako vedlejší efekt provozování uvedených tzv. buržoazních sportů tak dochází k akumulaci sociálního kapitálu (sociálních konexí, váženosti a úctyhodnosti) u příslušníků dominantní třídy. Sociální kapitál pak může posloužit při získávání pracovního místa jejich dětí, „zdeděné konexe tak mohou částečně kompenzovat nedostatek formální kvalifikace“ (ibid.: 147). Na jiném místě (ibid.: 573) poukazuje Bourdieu na strategii konverze sociálního kapitálu rodiny prostřednictvím uzavření výhodného sňatku (v kombinaci s vhodným povoláním) jako jednu z možných taktik prevence sestupné mobility potomků buržoazie.

Bourdieuho koncepci lze vytknout skutečnost, že vidí sociální kapitál pouze jednostranně jako něco, co je v exkluzivním vlastnictví výlučně u elit a slouží k zajištění jejich vysoké relativní pozice. Nezapomeňme, že jeho teorie se dostatečně nevyvázala z marxismu. V jeho výkladu není místo pro eventualitu, že i jiní méně privilegovaní jedinci a skupiny mohou rovněž profitovat ze svých sociálních vazeb (např. při hledání práce). Rovněž přeceňuje roli rodiny a příbuzenských vztahů při vytváření sociálního kapitálu v době rozvolněných a nezakotvených sociálních vztahů pozdní modernity (Field 2003).

Sám Bourdieu se distancuje od ekonomického pojetí kapitálu a spojování jeho teorie s ekonomizujícím přístupem vysvětlujícím lidské jednání vědomým účelovým jednáním. Teorii racionální volby považuje za redukcionistickou a místo ní zavádí tzv. ekonomii praxe. Pod investováním má Bourdieu na mysli „tendenci jednat, což vychází ze vztahů mezi polem a systémem dispozic přizpůsobených hře, kterou nabízí, citu pro ní a z investic, to tedy znamená zároveň zálibu i schopnost hrát hru, oboje ustavené sociálně a historicky spíše než univerzálně ... Ortodoxní ekonomové přehlíží skutečnost, že praktiky mohou mít jiné principy než mechanické příčiny nebo vědomý záměr maximalizovat vlastní užitek a stále se řídit imanentní ekonomickou logikou.“ (Bourdieu, Wacquant 1992: 119)

V přístupu P. Bourdieu vlastní sociální kapitál buď individuální aktér nebo skupina aktérů. Struktura distribuce různých forem kapitálů v daném čase pak představuje imanentní strukturu sociálního světa – sociální pole. Na rozdíl od lidského kapitálu nemůže být kapitál sociální vytvořen samotným jedincem, ale pouze skupinou, a v tomto smyslu je tedy vlastnictvím skupiny, pro Bourdieua zejména dominantní třídy (nejbohatší sociální kontakty má její frakce tvořená aristokracií a starou buržoazií). Tento klíčový aspekt jeho konceptu sociálního kapitálu bývá často opomenut, resp. nesprávně čten, neboť někdy je jeho pojetí chápáno pouze jako ryze individuální kapitál ve smyslu schopnosti jedince aktivizovat klientelistické sítě pro vlastní zisk. V podstatě lze s jistou nadsázkou říci, že Bourdieu nahlíží na sociální kapitál negativně jako na nástroj vyvolených elit.

1.2 Původní koncept sociálního kapitálu bez samotného pojmu

Za představitele čistě instrumentálního pojetí sociálního kapitálu, jako zdroje při účelovém jednání, lze označit amerického sociologa Nan Lina a celou školu sociologů, zejména tzv. nové ekonomické sociologie. Tento směr zkoumal již od počátku sedmdesátých let fungování organizací, uplatnění sociálních sítí při hledání práce či získávání statusu a sociální zakotvenost ekonomického jednání, např. vztahy mezi firmami na trhu či specifika podnikání v imigrantských komunitách (M. Granovetter, P. Marsden, R. Burt, A. Portes).⁹ Lin definuje sociální kapitál jako „zdroje zakořeněné v sociální struktuře, které jsou dostupné a/nebo mobilizovatelné při účelovém jednání.“ (Lin 2001: 29) Důležité je, že se jedná o zdroje vycházející ze vztahů umožňujících přístup k pozicím v sociální struktuře a ne jen aktiva samotných jedinců. Zdroje mohou mít materiální nebo symbolickou podobu. Sociální kapitál tedy představuje „investice do sociálních vztahů vedoucí k očekávanému zisku na trzích“ (ibid.: 19). Trhy mohou mít v analytické rovině nejrůznější podobu, ať už jde o ekonomický, politický, pracovní trh či komunitu. Lin v návaznosti na Granovettera (Granovetter 1973) tento koncept formuloval již koncem sedmdesátých let v rámci analýzy využívání sociálních sítí při hledání práce. Tehdy však nepoužíval bezprostředně pojmu sociální kapitál, ale „potenciální sociální zdroje jedince“, resp. „sociální zdroje zakotvené v jedincově sociální síti“ (Lin et al. 1981a, 1981b).

V této linii se odvíjí i dnes poněkud pozapomenutá první analýza, ve které bylo poprvé použito explicitně pojmu sociální kapitál. H. D. Flap a N. D. de Graaf (1986) v ní zkoumali vliv objemu a kvality individuálního sociálního kapitálu na dosažení pracovní pozice.¹⁰ Sociální kapitál definují s odkazem na Bourdieua (Bourdieu 1980) a Lina a kol. (Lin et al. 1981a, b) jako „sociální síť jedince a všechny zdroje, které může prostřednictvím této sítě mobilizovat“ (ibid.: 145). Jejich operacionalizace sleduje dva aspekty: kvantitu, tj. rozsah sociální sítě využitelné při hledání práce (zda respondent má zeté a staršího bratra), a kvalitu zdrojů, na které se jedinec může obrátit (prestiž a vzdělanostní úroveň příbuzných a přátel).

Nezávisle na Bourdiem zavedl pojem sociální kapitál ekonom Glen Loury. V jeho pojetí (Loury 1977, 2001), na první pohled blízkém Bourdieua, představuje sociální kapitál sadu zdrojů pocházejících z rodinných vztahů a sociální organizace v komunitě, které hrají důležitou roli při kognitivním a sociálním vývoji dítěte a mladého člověka. Na rozdíl od Bourdieua, který ho chápe jako výhody ve vlastnictví elit, Loury akcentuje spíše jeho omezující význam. Koncept mu slouží k analýze meziskupinových nerovností, konkrétně rasové diskriminace v USA. Zázemí rodiny a komunity hraje, vedle individuálních schopností a investic do lidského kapitálu, významnou roli při uplatnění se ve společnosti. Významný podíl rasové nerovnosti tak pochází z geografické a sociální segregace, která činí individuální šance na úspěch závislé na minulé i současné úrovni dosaženého úspěchu stejné sociální skupiny původu. V důsledku toho mají černí Američané slabší vazby na společensky uznávané instituce.

9 Pionýrskou práci na tomto poli představoval výzkum z počátku 50. let Family and Social Network antropoložky Elizabeth Bott a jejích kolegů o vztazích v moderní rodině, zejména mužských a ženských rolích v manželství a významu rodinných a přátelských sítí pro fungování domácnosti. Bottová používá pojem síť sociálních vazeb (network of social relationship), nikoliv však v ryze kapitalizovatelném pojetí jako později američtí ekonomičtí sociologové. Rozlišuje přitom sociální síť s uzavřenými (vysoká propojenost v místě bydliště) a volnými vazbami (prostorově neurčené, např. kolegiální vazby z práce) (Bott 1971 (1957)).

10 Podobně porovnávali N. D. de Graaf a H. D. Flap vliv sociálních sítí (neformálních zdrojů) na získání práce v USA, Nizozemsku a západním Německu. Docházejí k závěru, že i ve vyspělých industriálních společnostech není funkcionalistická teorie stratifikace zcela validní, neboť i zde platí, že „záleží na tom, koho známe“ (de Graaf, Flap 1988).

1.3 Coleman – „normy spolupráce při výchově a v komunitě“

J. Coleman (1990) ve své teorii sociální směny popisuje fungování vztahů založených na dlouhodobě opakované směně a síťové struktuře. Vychází sice na jedné straně z paradigmatu racionální volby aktérů, odmítá ale extrémní metodologický individualismus, když jednání zakotvuje v sociálních vztazích a struktuře. K tomu Coleman vyvinul pojmový nástroj – sociální kapitál,¹¹ který podle něj představuje jak aspekt sociální struktury, tak výbavu aktérů v této struktuře, slouží tedy jako spojující článek mezi mikro a makro strukturou. Základní funkcí sociálního kapitálu je usnadnit jednání aktéra (kolektivních aktérů) v rámci struktury.¹² Podobně jako lidský či finanční kapitál usnadňuje produkční činnosti. Na rozdíl od lidského či finančního kapitálu, které mají povahu soukromých statků, většina forem sociálního kapitálu (např. sociální normy a sankce) má povahu kolektivního statku zakotveného v sociálních vztazích, z nějž profitují všichni účastníci. Aktér vytvářející sociální kapitál často „získá jen malou část vzniklého užitku, což tak vede k realitě, že do sociálního kapitálu bývá nedostatečně investováno“ (Coleman 1988: 119). Na druhé straně se sociální kapitál vyznačuje jednou vlastností, která ho odlišuje od většiny soukromých statků: je prakticky nezczizitelný. I když se Colemanem uváděné příklady sloužící k objasnění definice („pojištění“ vzájemnou důvěrou mezi obchodníky na diamantovém trhu, radikální studentské hnutí vzniklé z homogenních studentských kruhů, důvěra mezi pacienty a lékaři, dohled nad dětmi v sousedské komunitě, vzájemné závazky a příbuzenské vztahy na tržišti umožňující flexibilitu služeb) nezabývají případnými negativními externalitami jednání těchto více či méně uzavřených skupin či komunit, Coleman si je vědom, že sociální kapitál nemusí mít jen pozitivní účinky. „Některé formy sociálního kapitálu, které mají hodnotu při usnadnění určitého jednání, mohou být nepoužitelné nebo dokonce škodlivé pro ostatní.“ (Coleman 1990: 302)

Colemanův koncept sociálního kapitálu rozlišuje tři základní formy: závazky a očekávání, které závisí na důvěryhodnosti sociálního prostředí (struktury), kapacitu sociální struktury z hlediska toku informací (informační kanály) a normy doprovázené účinnými sankcemi (Coleman 1988: 119). Efektivita norem závisí na míře uzavřenosti sociální struktury. Zásadní podobu sociálního kapitálu představují normy, které vedou k potlačení individuálního sebezájmu a k jednání ve prospěch kolektivu. Takovéto normy jsou důležité při překonávání problému vytváření veřejných statků. Sociální kapitál lze podle Colemanů chápat také jako jakési „poukázky na důvěru“ (credit slips). Když člověk udělá něco pro jiného, vytváří to závazek důvěry, vlastnictví většího počtu takových „poukázek“ vůči vícero lidem pak lze přirovnat k finančnímu kapitálu. Většina těchto závazků ovšem zůstává nesplacena, protože nejsou vždy navzájem souměřitelné. „Pro tuto formu sociálního kapitálu je pak důležitá míra důvěryhodnosti sociálního prostředí, tedy zda závazky budou v budoucnu oplaceny, a rozsah závazků, které aktuálně člověk vlastní.“ (Coleman 1988: 102) Coleman ovšem nerozlišuje mezi různými úrovněmi důvěry (horizontální mezi občany a vertikální např. mezi elitami), ta se tak u něj stává poněkud vágním konceptem (Grix 2001). Nelze směšovat vzájemnou důvěru v komunitě, obecnou důvěru vůči cizím lidem a důvěru v instituce.

11 Zřejmě poprvé použil J. Coleman pojmu sociální kapitál ve svém nepublikovaném rukopisu „Norms As Social Capital“ již v roce 1984. Později představuje sociální kapitál v souvislosti s rovností přístupu ke vzdělání: „Sociální kapitál ve výchově dětí jsou normy, sociální sítě a vztahy mezi dospělými a dětmi, které jsou důležité při jejich dospívání. Sociální kapitál existuje uvnitř rodiny, ale také mimo rodinu v komunitě.“ (Coleman 1987: 334)

12 Colemanovu teorii precizují Sandefurová a Laumann (1998). Rozlišují tři základní typy užitku, které sociální kapitál aktérům poskytuje: informace, vliv a kontrolu a sociální solidaritu. Rozdílné formy sociálního kapitálu se liší v tom, jaký užitek přináší různým cílům. Zatímco v některých situacích mohou mít vysokou cenu, v jiných mohou být naopak přítěží. Objem sociálního kapitálu jedince určuje jeho členství v sociálních sítích.

Významnou roli plní sociální kapitál při akumulaci lidského kapitálu. Coleman použil koncept sociálního kapitálu pro analýzu mezigenerační reprodukce lidského kapitálu při výchově dětí. Sleduje závislost úspěchu ve škole na velikosti sociálního kapitálu rodiny, který operacionalizuje jako kombinaci znaků: úplná rodina (oba rodiče), počet sourozenců a vzdělanostní aspirace dítěte ze strany rodičů. Dále používá pro stejnou úlohu (propadnutí ve škole) sociální kapitál mimo rodinu, operacionalizovaný prostřednictvím typu navštěvované školy (veřejná, soukromá a církevní).

1.4 Putnam – „pozitivní externality sdružování lidí“

Odlišné pojetí sociálního kapitálu zavedl Robert Putnam. Jestliže jak Bourdieuho, tak Colemanův koncept ovlivnil omezený okruh autorů v sociologii, vydání Putnamovy stati „Bowling Alone“ (Putnam 1995), později knižně (Putnam 2000), způsobilo vstup tematiky sociálního kapitálu do veřejného diskursu. Zároveň se dá říci, že odstartovalo vznik samostatného výzkumného odvětví studujícího pozitivní účinky sociálního kapitálu na nejrozmanitější oblasti společenského i individuálního života. Inspirován teoretickou definicí J. Colemana posouvá Putnam sociální kapitál z oblasti dosahování vzdělání do veřejné sféry zejména politiky a fungování demokracie obecně, čímž mu přisuzuje roli zdroje na makro-sociální úrovni. Svou definici formuloval Putnam v rámci empirického výzkumu občanských struktur v italských regionech v 70. a 80. letech: „Sociální kapitál odkazuje k vlastnostem sociální organizace, jako je důvěra, normy a sítě, které usnadňují koordinované jednání, a tak přispívají k výkonnosti společnosti.“ (Putnam et al. 1993: 167) Základní formu sociálního kapitálu u Putnama představují sítě občanské angažovanosti. Hlavním argumentem jeho teorie je, že silná a aktivní občanská společnost vede ke konsolidaci demokracie. V jeho pojetí tak sociální kapitál společnosti závisí na minulém vývoji (path-dependent), nejsilnější je tam, kde zakotvil v tradicích občanské kultury (Miszta 2001).

Později se velkým tématem R. Putnama stal právě pokles občanské participace v uplynulých desetiletích ve Spojených státech (Putnam 1995, 2000). Úbytek sociálního kapitálu v USA vyjadřuje metafora v názvu jeho slavného díla *Bowling Alone*. Ukazuje, že sice na jedné straně více lidí v Americe chodí hrát bowling, ale díky poklesu počtu hráčských asociací se jedná jen o autonomní jedince, kteří se nesetkávají ve společných klubech, které podporují vznik sítí vzájemnosti a důvěry. Postupně tak oslabuje komunitní život a dochází k poklesu vzájemné důvěry. Aktivní formy občanské participace (církve, odbory, kluby, charita) nahrazují ad hoc funkční organizace (petiční výbory). Kolektivní občanské aktivity, např. veřejná shromáždění, ochabují mnohem rychleji než individuální formy, jako jsou dopisy čtenářů novin apod. Slabé, povrchní a často jednorázové interakce postupně nahrazují těsné, časem prověřené vazby zakořeněné v dlouhodobých osobních vztazích v sousedském společenství. „Sociální kapitál spojený s místem je postupně nahrazován funkčně založeným sociálním kapitálem. Pozvolna opouštíme ty sítě vzájemnosti, které daly vzniknout našim komunitám.“ (Putnam 2000: 184) Američané sice zůstávají ve srovnání s jinými zeměmi občansky uvědomělí, ale v porovnání s minulostí jsou méně aktivně zapojeni a vzájemně propojeni: „Kibicujeme, ale nezapojujeme se do hry“ (ibid.: 183). Putnam vysvětluje tento úpadek mezi jinými zejména procesy tlaku času a peněz, mobilitou a suburbanizací, rozvojem nových komunikačních technologií (zejména televize) a generační přeměnou. V poslední době však nabízí určitý optimismus ve stati parafrázující jeho známý titul (*Bowling Together*), kde ukazuje na mírný nárůst občanské participace po 11. září 2001 (Putnam 2002).

Přes velkou popularitu jak na veřejnosti, tak ze strany institucí decizní sféry (např. Světová banka) je ve vědecké komunitě Putnamova komunitaristická koncepce kritizována, vedle zjednodušené metodologie měření, zejména pro svou normativní zatíženost.¹³ Například A. Portes (1998) upozorňuje na nebezpečí přehnaného nadšení z pozitivních účinků tzv. přemostujícího sociálního kapitálu (viz dále) pro soudržnost celé společnosti a ukazuje, že participativní sítě zahrnují stejně jen ty občany, kteří patří k určité společenské vrstvě. Uzavřené formy solidarity fungují naopak v chudších vrstvách, které jsou těmito vnitřními solidárními vazbami pouze úžeji svázány k sobě a vyřazeny ze širší společnosti. M. Castells zase oproti Putnamovi tvrdí, že kupříkladu „internet jakožto novou formu, která nutně ničí existující formy sociálního kapitálu, je možné vnímat jako jeden z mnoha faktorů, které narušují některé typy sociální solidarity (založené na pracovní lokalitě, sousedství, přírodních příbuzenských vztazích) a naopak podporuje volnější vztahy a provizorní formy angažovanosti. To může napomoci k přesunutí základu lidských interakcí od askriptivního statusu (gender, věk, třída) k dosaženým charakteristikám – společný životní styl, zájmy.“ (podle Field 2003: 106) Problematické také shledáváme důsledky, které implikuje Putnamovo rozlišení tradičních spolků (jako např. školní rodičovská sdružení, skautské oddíly apod.) a nových masových organizací a hnutí (např. proenvironmentální a feministická). Putnam tvrdí, že pouhé formální členství a organizovanost ve druhých výše zmiňovaných, tj. fakt, že se lidé pravidelně nesetkávají ve své komunitě a nesdílejí společné zájmy, nepřispívá k vytváření sociální důvěry. Oproti tomu jiní vědci uvádějí, že právě dle teorie sociálního kapitálu, podle níž sociální důvěra vede ke kooperaci, by tyto nové politické formy participace měly souviset se sociální důvěrou více než tradiční spolky. Například M. Kaase dokazuje na datech EVS a WVS v devíti evropských zemích, že účast na neinstitutionalizované formě politické akce (demonstrace, petice) je pozitivně korelovaná s mírou sociální důvěry (Kaase 1999).

1.5 Srovnání tří klasických koncepcí sociálního kapitálu

V Bourdieuho pojetí představuje sociální kapitál základ nerovností, naproti tomu Putnam chápe sociální kapitál jako základ soudržnosti celé společnosti, resp. komunity. Bourdieuho úhel pohledu je v tomto smyslu převážně individualistický – aktér (jedinec, rodina, třída) něco vlastní, což je založeno v sociálních vztazích, jeho znalostech, atd. Tato aktiva si může vytvořit, tedy akumulovat svou prací. V Louryho koncepci je sociální kapitál naopak vlastní skupině původu, determinován sociální přínáležitostí k ní, a proto si ho nelze individuálně vybudovat.

Často se hovoří o třech rozdílných tradicích zkoumání sociálního kapitálu spojených se jmény Bourdieu, Coleman a Putnam. V Bourdieuho pojetí je kladen důraz na jeho hodnotu pro privilegované aktéry (jedince, rodiny i celé frakce z dominantní třídy), kteří prostřednictvím svých konexí s jinými privilegovanými nositeli ostatních forem kapitálů budují svou statusovou pozici, zejména pak v situaci, kdy se jim nedostává ekonomického a kulturního kapitálu. Naproti tomu Coleman chápe sociální kapitál jako nástroj k vysvětlení problému kolektivního jednání, tedy toho, proč rozdílní lidé, včetně těch, kdo jsou relativně znevýhodnění, navzájem v určitých situacích kooperují, i když by se na první pohled zdálo, že je pro ně výhodnější své bezprostřední zájmy naplnit prostřednictvím vzájemné soutěže (Field 2003). Ač jsou východiska Coleman a Bourdieuho do značné míry rozdílná,¹⁴ jedna věc je spojuje. Oba dospěli ke konceptu sociálního kapitálu skrze zájem o mechanismus úspěšnosti ve škole a její vliv na reprodukci sociálních nerovností (Coleman 1987, 1988; Bourdieu, Passeron 1977), což jeden i druhý, byť z jiných pozic, zkoumali empiricky již v šedesátých letech.

13 P. Paxtonová (1999) tuto formu označuje za „agregovaný pozitivní kapitál“.

14 Když se tyto dva přední sociologové potkali v roce 1989 na konferenci v Chicagu, J. Coleman doporučoval soustředit sociologickou teorii na problém „konstruované sociální organizace“, zatímco Bourdieu hájil humanistickou sociologii jako „formu reflexivní sociální praxe“ (podle Field 2003: 28), (srovnej Bourdieu, Coleman 1991).

Teprve R. Putnam, vycházející z konceptu občanské kultury, rozšířil Colemanův přístup vztažený k rodině a užší komunitě (normy, sítě, důvěra, reciprocita) na celý národ, resp. širší regiony a zaměřil svou pozornost na pozitivní externalitu privátních sociálních sítí pro celou společnost. Jeho pojetí v sobě obsahuje jak aspekty strukturální (vazby, sítě), tak kulturní (závazky, normy a hodnoty).¹⁵ Sociální kapitál v tomto zorném úhlu snižuje transakční náklady, vytváří blaho pro všechny a přispívá k celospolečenské soudržnosti.

Jak jsme již naznačili, v případě, kdy sociální kapitál považujeme za soukromý statek,¹⁶ je spojení se jménem P. Bourdieu sporné, autora reprezentujícího tuto tradici představuje spíše Nan Lin. Ten také upozorňuje na problematičnost směřování sociálního kapitálu s důvěrou, normami a dalšími veřejnými statky. Sociální kapitál podle něj tvoří relační aktivum vznikající v individuálních interakcích a sociálních sítích. Proto bychom ho neměli směřovat s kolektivními statky, jako je kultura, normy, důvěra atd. „Lze formulovat kauzální vztahy (např. že kolektivní statky jako důvěra podporují vzájemné vztahy i sítě, a zvyšují tak upotřebitelnost zakořeněných zdrojů a naopak), ale neměli bychom přepokládat, že všechny představují alternativní formy sociálního kapitálu, nebo že jsou navzájem definované.“ (Lin 2001: 26)

1.6 Dvojitý ekonomické pojetí sociálního kapitálu

Přestože je tento text psán především v zorném úhlu sociologie, zmíníme krátce i pojetí sociálního kapitálu v ekonomii.¹⁷ Ta ho chápe jednak jako součást individuálního lidského kapitálu (např. Glaeser et al. 2002), což je koncept inspirovaný dílem T. W. Schultze, J. Mícer a G. Beckera (v sociologii na něj navázali J. Coleman,¹⁸ resp. N. Lin), a pak jako obecné společenské klima snižující transakční náklady směny (cf. Woolcock 1998; Woolcock, Narayan 2000; Fukuyama 1995, 1999), a je tak blízké Putnamovu pozitivně funkcionálnímu pojetí. Tento druhý přístup kladoucí důraz především na míru důvěry¹⁹ je pro ekonomii v současnosti nejprůběžnější a adoptují a rozvíjí ho mezinárodní instituce jako Světová banka či Mezinárodní měnový fond. Uplatňované neoinstitucionální ekonomické paradigma tak nahlíží na sociální kapitál jako na zakořenění ekonomické aktivity v sociálních vztazích, faktor produkce či jako na individuální/kolektivní vlastnictví komodity (např. CONSCISE 2000). Předmětem zájmu ekonomů se stala role sociálního kapitálu v adaptaci na ekonomický rozvoj, technologické změny, redukci nezaměstnanosti, vztah lidského a sociálního kapitálu a mnoho dalších témat, jejichž přehled přináší např. (Durlauf, Fafchamps 2004).

15 Tento přístup ke studiu sociálního kapitálu označují van Deth (2003) i Field (2003) za funkcionální.

16 Označení Bourdieuho sociálního kapitálu za soukromý statek je ve své podstatě nepřesné. Z hlediska (vyšší) třídy se totiž jedná o sdílený kolektivní statek, teprve z hlediska celé společnosti se jedná o soukromé aktivum této třídy či její frakce, kdy platí tzv. princip exkluzivity zboží.

17 V ekonomii se pojem sociální kapitál objevil již dávno. Kromě uvedeného Louryho (Loury 1977) pojetí se v sedmdesátých letech tento termín sporadicky používal k označení celkového produktivního kapitálu (vedle finančního kapitálu např. infrastruktura apod.) nacházejícího se na určitém územním celku.

18 Nikoliv náhodou o třicet pět let později sám Gary Becker (1997) ve svém ekonomizujícím pojetí sociálního kapitálu odkazuje na „průkopnickou analýzu J. Colemana“, svého kolegy z Chicagské univerzity.

19 Ukázkový příklad měření důvěry v ekonomii představuje Souhrnný indikátor důvěry (IFO), který v souladu s metodikou EU sleduje měsíčně Český statistický úřad. Jedná se o indikátor ekonomického sentimentu, který je měřen ve dvou dimenzích: spotřebitelské (reprezentativní šetření ekonomického optimismu mezi občany) a podnikatelské (reprezentativní výzkum manažerů podniků ohledně současného a budoucího vývoje ekonomiky) členěné odvětvově v průmyslu, stavebnictví, obchodě a službách. Informace o Konjunkturním průzkumu lze nalézt na <<http://czso.cz>>.

Významným iniciátorem a koordinátorem výzkumu i praktických aplikací podporujících sociální kapitál v afrických, latinskoamerických a východoevropských zemích je, vedle OECD,²⁰ Světová banka (WB), která za tímto účelem založila celou sérii projektů pod názvem *Social Capital Initiative*. Experti WB sociální kapitál definují v Putnamově pojetí jako normy a sítě usnadňující kolektivní jednání. Světová banka spatřuje v sociálním kapitálu, resp. sociální soudržnosti, stimul udržitelného sociálního a ekonomického rozvoje a prostředek ke snižování chudoby.²¹ Snaží se podporovat studium jeho vlivu na sociální stabilitu, ekonomický rozvoj a efektivitu rozvojových programů. Rozvíjí také interdisciplinární dialog k objasnění konceptuálního rámce a inovaci metodologie měření a operacionalizace.²² Přehled jak teoretických, tak empirických přístupů, především pak nástin metodologie zkoumání sociálního kapitálu, lze nalézt v monumentálním sborníku Světové banky (Dasgupta, Serageldin et al. 1999).

Vraťme se ještě k prvnímu zmíněnému pojetí sociálního kapitálu v ekonomii v originální koncepci Garyho Beckera (Becker 1997). Sociální kapitál, v českém překladu „společenský kapitál“, chápe spolu s osobním kapitálem (relevantní spotřeba v minulosti a zkušenosti) jako součást celkového lidského kapitálu člověka (podobně jako Bourdieu vymezuje i další rozmanité formy kapitálu jako např. zvykový a představivostní). Definuje ho jako „vliv minulých činů příslušníků referenční skupiny a dalších relevantních činitelů na jedincovu sociální síť a kontrolní systém“ (ibid. 1997: 17). Ve formálním matematickém vyjádření zahrnuje i míru jeho znehodnocování. V zásadě lze říci, že Becker chápe sociální kapitál jako tlak referenční skupiny na jedincovy preference (dostupné volby), obecně jde tedy o „účinky společenského prostředí“ (ibid.: 26), na které má jedinec jen omezený vliv. Růstem sociálního kapitálu, rozuměj tlakem okolí, se může buď zvýšit a nebo snížit i celkový užitek jedince. Jeho sociální kapitál závisí na chování druhých, vznikají tak pozitivní i negativní externality. Příkladem prvního může být snížení rizika kriminality v celé čtvrti, pokud někteří sousedé hlídají své domy, odvrácenou stranu pak ilustruje tlak vrstevníků kuřáků na to, začít kouřit. Ač Becker pojem explicitně nepoužívá, ba je znám svým odporem k jakékoliv zmínce o „sociální“, pokud není součástí trhu, tak se dá říci, že u něj představují sociální kapitál společenské normy, chápeme-li normy jako preference druhých. Uplatněním tohoto pojmu, byť značně pozdním, dal odpověď na ty kritiky, které mu vytýkaly jeho extrémní postulát individuální racionality uplatňovaný k vysvětlování neekonomického společenského jednání (Fine 2001). Jeho koncept striktně metodologicky individualistický se odlišuje od Bourdieuova a Colemanova v tom, že sociální kapitál učinil pouhou podmožinou lidského kapitálu (v autorově pozdním výrazně rozšířeném pojetí) a že do něj jedinci, a v tom je za jedno s Bourdiem,²³ mohou vědomě investovat. Nicméně člověk omezený už jednou nabytou sociální sítí, ve které je ukotven, má „pouze částečný vliv na svůj společenský kapitál ve srovnání s osobním kapitálem či s představivostním kapitálem.“ (Becker 1997: 27) Dodejme, že Becker aplikuje sociální kapitál v rozmanitých teoretických analýzách neekonomického jednání, jako je závislost na kouření, drogách či móda.

20 Z adresy <http://www.oecd.org/departement/0,2688,en_2649_34543_1_1_1_1_1,00.html> se lze dostat k publikacím, konferencím a aktualitám OECD o lidském a sociálním kapitálu.

21 Tradiční model pomoci „shora“, kdy jsou rozvojovým zemím pouze posílány peníze, selhal. V této souvislosti připomeňme, že letošní Nobelovu cenu míru získal bangladéšský ekonom Muhammad Júnus a banka Grámin, která poskytuje tzv. mikroúvěry. Ty umožňují i velmi chudým lidem, kteří jsou jinak bez šance získat úvěr, zakládat malé živnosti. Namísto bankovních zástav slouží jako záruka splácení dobrá pověst dlužníka, což je ve vesnickém typu tradiční komunity se silným sociálním kapitálem velmi účinný podnět. Na význam podobných rotačních úvěrových spolků (obdoba našich původních kempelíček) pro ekonomický rozvoj poukazuje Coleman (1990). Tyto asociace jsou založené na vysoké vzájemné důvěryhodnosti jejich členů a v anonymním prostředí velkých měst s nízkou úrovní sociálního kapitálu si je lze jen stěží představit.

22 K tomu slouží na internetu stránka <<http://www1.worldbank.org/prem/poverty/scapital/home.htm>> s rozsáhlou knihovnou dokumentů.

23 Ještě jedna věc je G. Beckerovi a P. Bourdieu společná, a tou je fakt, že se oba ve svých teoriích, byť z rozdílných úhlů, zabývali problémem spotřeby.

1.7 Dvě paradigmatata sociálního kapitálu a jeho základní typy

Jak ukážeme dále v souvislosti s měřením sociálního kapitálu, lze rozlišit jeho dva základní typy doplněné o dva podtypy. První, v sociologii zkoumaný dávno před zavedením tohoto pojmu především při analýzách sociálních sítí,²⁴ jsme označili jako *individuální mobilizační*,²⁵ protože slouží aktérovi k dosažení jeho individuálních cílů prostřednictvím mobilizování jemu dostupných sociálních zdrojů. Vedle něho je však třeba odlišit *individuální interakční* sociální kapitál, který je tvořen samotnou sociální interakcí, jde tedy o míru sociability jedince. Ten se pak pochopitelně stává konstituční složkou jak individuálního mobilizačního, tak i kolektivního sociálního kapitálu, produkujícího pozitivní externalitu pro celou komunitu nebo společnost na makro úrovni. Tento typ představující kolektivní statek bývá spojován nejčastěji se jménem Roberta Putnama. Navržená perspektiva sociálního kapitálu, odvozená za účelem konceptualizace uplatnitelné při měření (viz tabulku 3), nesleduje jen pouhou logiku veřejný – soukromý statek (jako např. (Matějů, Vításková 2006)), ale odráží dvě roviny významu sociálních sítí pro jedince. Na jedné straně to je míra sociability vyjadřující kontakty s druhými lidmi, důležitá např. pro internalizaci sociálních norem, a tím utváření kolektivního sociálního kapitálu, a na druhé straně je to schopnost těžit z potenciálu takovýchto kontaktů pro vlastní užitek. Colemanovo pojetí navrhuje označovat jako *komunitní* vzhledem k tomu, že se vztahuje jak k jedinci, tak k užším komunitám (etnické, profesní skupiny) a osciluje někde mezi individuálním a kolektivním statkem.

Domníváme se, že v obecné rovině v důsledku bezbřehého rozmachu studia v různých vědních oborech a postupného ustavení dvou odlišných perspektiv sociálního kapitálu, především pak z hlediska jeho nositelů – „majitelů“, vzniku a efektů, je vhodné hovořit o existenci dvou odlišných paradigmat. První, spojené s individuální formou, je typické zejména pro ekonomickou sociologii a sociologii vzdělávání (teorie lidského kapitálu a teorie sociální reprodukce, zastřešené v obecné teorii jednání za pomoci mobilizace sociálních zdrojů), naproti tomu paradigma kolektivního sociálního kapitálu se ustavilo v politologii a ekonomii (teorie demokracie a teorie ekonomického rozvoje). Teoretické koncepty podrobněji shrnujeme z hlediska výchozí filozofie, nositelů a efektů jak pro společnost, tak pro jedince v tabulce v příloze IV.

1.8 Kolektivní vs. individuální statek. A je to vůbec kapitál?

Pokusme se ještě o detailnější úvahu na téma, zda na sociální kapitál lze nahlížet optikou kolektivního nebo soukromého statku. Jak poukázal již Coleman, „sociální kapitál nemůže být soukromým statkem žádné osoby, která z něj profituje“ (Coleman 1990: 315). Vzájemná interakce lidí, tedy to, že se lidé vzájemně a opakovaně setkávají (aktivita v sítích), plodí většinou nějaké externality. Ty mohou

24 Analýza sociálních sítí (SNA) se zabývá studiem vazeb mezi aktéry (sociálními objekty) a účinky těchto vazeb (Wasserman, Faust 1999). Podrobný přehled vývoje studia, přístupy a pojmový aparát SNA lze nalézt ve stati L. Bušíkové (Bušíková 1999a).

25 Zde se naše pojetí poněkud liší od termínu „mobilizovaný sociální kapitál“, zavedeného Linem (Lin 2001: kap. 6) v rámci studia procesu získávání statusu. Ten rozlišuje model *dostupného sociálního kapitálu* (accessed social capital) – zdroje dostupné v běžné sociální síti jedince a *mobilizovaného sociálního kapitálu* (mobilized social capital) – síla již použitých vazeb, zejména při hledání práce, měřená např. pomocí důvěrnosti vztahu, frekvence návštěv apod. Námi navržený termín *individuální mobilizační sociální kapitál* zastřešuje obě tyto stránky, tedy jak již použitý, tak teprve potenciálně použitelný kapitál. Nicméně v rámci uvedených způsobů měření (viz dále, tabulka 3) odpovídá spíše Linově prvnímu modelu vyjadřujícímu potenciál do budoucna.

být z hlediska širší společnosti pozitivní anebo negativní (např. mafie, ale i Bourdieuho exkluzivní golfové kluby). V Putnamově pojetí je to nakonec *persaldo* vždy pozitivní efekt, tedy sociabilita vždy vede k tvorbě sociálního kapitálu. Putnam si je sice vědom toho, že externí efekty sociálního kapitálu (sítě a normy vzájemnosti) nemusí být vždy pozitivní. V této souvislosti uvádí příklad teroristického útoku na federální úřady v Oklahomě. Otázka však nezní, zda sítě jsou pozitivní nebo negativní, tedy zda lidé v nich dělají nebo nedělají dobro či zlo pro společnost, ale zda při tom vytváří, a když ne přímo, tak alespoň jako externality, sociální kapitál jako kolektivní statek. Extrémně vzato, nezamýšleným důsledkem působení uzavřených teroristických sítí se stalo to, jak poukazuje Putnam (2002), že po 11. září 2001 došlo k nárůstu občanské participace, zájmu o věci veřejné i důvěry v instituce. Určující je tedy podle nás nikoliv pouze to, jaká činnost v sítích probíhá, ale z hlediska kolektivního sociálního kapitálu také, kdo z toho profituje.

Ještě jedna otázka je nasnadě již od samého počátku tohoto pojednání. Lze sociální kapitál vůbec považovat za kapitál? Existují názory, že používání tohoto pojmu je toliko metaforické a že o kapitálu *stricto sensu* nelze mluvit. Kapitál lze definovat jako výrobní faktor, což jak kolektivní, tak individuální forma splňuje. „Sociální kontakty ovlivňují produktivitu jak jedinců, tak skupin.“ (Putnam 2000: 19) Základní podmínka, zdá se, splněna je, ale do značné míry sociální kapitál opravdu představuje pouhou metaforu. Argumenty zpochybňující použití pojmu kapitál u tzv. nových forem kapitálu, jako je sociální a lidský, uvádí A. Veselý (2006b: 7–8). Zmiňme ty, které jsou z hlediska zpochybnění sociálního kapitálu jako kapitálu nejpodstatnější. Zdůrazňujeme, že se vztahují především ke Coleman/Putnamově kolektivnímu typu. Ten je nesměnitelný, nepředstavuje jen investici do budoucna, ale zároveň i současnou spotřebu, nemá náklady příležitostí (není se čeho kvůli němu vzdát; to ovšem neplatí u individuálního typu), nemá jasného vlastníka, nelze do něj přímo investovat (např. vládní výdaje, k tomu viz dále popsany Halpernův „Putnam-plus“ model) a v neposlední řadě užíváním nedochází k jeho opotřebení, naopak spíše k posílení. Domníváme se tedy, že v případě kolektivního sociálního kapitálu by bylo vhodnější používat pojem *společenský potenciál*, nicméně tváří v tvář dnes již tak zakořeněnému megaoboru, jako je studium jeho účinků, se ani nepokoušíme něco takového navrhnout.²⁶

26 Kadushin (2004) v návaznosti na pojetí N. Lina (Lin 2001; Lin et al. 2001) navrhuje používat spíše než sociální kapitál pojem „zasítované zdroje“. Při tom je důležité zkoumat, do jaké míry, komu a za jakých podmínek tyto zdroje přináší výhody a jaká forma sítí je třeba pro jejich dosažení.

2. Typologie a formy sociálního kapitálu

Byť je literatura pojednávající o sociálním kapitálu stará teprve dvě desetiletí a teorii vážící se k tomuto fenoménu lze zatím považovat spíše za nerozvinutou, setkáme se s mnoha konceptuálními přístupy a typologickými rozlišeními. Některé slouží pouze jako typologie různých indikátorů při měření, jiné (např. přemostující/svazující/spojující) osvětlují samotnou teoretickou bázi konceptu a vysvětlují tak, jaké efekty pro společnost sociální kapitál produkuje.

2.1 Individuální a kolektivní sociální kapitál

Základním rozlišovacím kritériem je otázka, přináší-li sociální kapitál zisk jednotlivci, uzavřené skupině (rodině, komunitě) či celé společnosti, tedy představuje-li sociální kapitál soukromý či veřejný statek (Matějů 2002; Grootaert et al. 2004). Můžeme tedy hovořit o dvou základních, na sobě do značné míry nezávislých, podobách sociálního kapitálu: *individuální* (individuální zdroj) a *kolektivní* (komunitní či veřejný). Za představitele prvního pojetí bývá považován, jak jsme již dříve uvedli, P. Bourdieu, N. Lin a částečně i J. Coleman, za proponenta druhého kolektivního pojetí R. Putnam. Koncept individuálního sociálního kapitálu se uplatňuje především ve výzkumech přístupu ke vzdělání a mobilizace zdrojů v rámci sociálních sítí např. při hledání zaměstnání.²⁷

V extrémní podobě může mít individuální sociální kapitál i negativní důsledky pro kolektivní formu. Neopomenutelnou se tak stává stinná stránka sociálního kapitálu, tedy takové jeho formy, které potlačují individuální a kolektivní rozvoj. Jedná se především o uzavřené sítě (korupce, mafie, nepotismus) a rigidní normy (předsudky jako např. odrazování dívek od chození do školy v tradičních kulturách) (Rose et al. 1997; Portes 1998; Woolcock 1998).

2.2 Personalizovaná a kolektivní forma sociálního kapitálu

V souvislosti s efekty členství v různých typech formálních organizací (občanské iniciativy) zavádějí Stolle a Rochon (1998) obdobné rozlišení sociálního kapitálu na *soukromý/personalizovaný a kolektivní/veřejný* (private vs. public social capital). První typ vzniká z vysoké míry důvěry při kooperaci v rámci

²⁷ Přehled výzkumů i teorií působení individuálního sociálního kapitálu a nerovnosti v přístupu k němu uvádí N. Lin (2000, 2001: kap. 6).

jednoho uzavřeného okruhu lidí, např. rodiny, nebo členstva dobrovolnické organizace. V případě některých organizací, jako jsou extremistické skupiny nebo mafie, se tak důvěra týká jen vlastních členů a nepřispívá k růstu obecné důvěry, resp. sociálního kapitálu v celé společnosti. Vedle toho však existují dobrovolné organizace, ze kterých se okruh důvěry šíří za jejich hranice, a napomáhá tak tvorbě obecné „občanskosti“, a tedy veřejné formě sociálního kapitálu.

2.3 Strukturální a kognitivní sociální kapitál

N. Uphoff (1999) upozorňuje, že je třeba rozlišovat dvě navzájem propojené základní formy sociálního kapitálu – *strukturální a kognitivní* (viz tabulku 1). První je spojena s různými formami sociální organizace, kterými jsou role, pravidla, precedenty, procedury a různé sociální sítě. Druhá, kognitivní kategorie, je odvozena z mentálních procesů a idejí udržovaných kulturou, především pak normami, hodnotami, postoji a přesvědčeními. Obě tyto dimenze sociálního kapitálu přispívají ke kooperativnímu kolektivnímu jednání (ibid.: 218).

Tabulka 1. Komplementární kategorie sociálního kapitálu

	Strukturální	Kognitivní
Zdroje a projevy	Role a pravidla Sítě a ostatní interpersonální vztahy	Normy Hodnoty Postoje Přesvědčení
Domény	Procedury a tradice Sociální organizace	Občanská kultura
Dynamické faktory	Horizontální vazby	Důvěra, solidarita, kooperace, dobrotivost
Společné prvky	Vertikální vazby Očekávání vedoucí ke kooperativnímu jednání, které produkuje vzájemné výhody	

Zdroj: (Uphoff 1999: 221).

2.4 Přemostující, svazující a spojující sociální kapitál

Putnamův koncept, podle kterého členství ve skupině či organizaci přispívá k růstu blahodárně působícího sociálního kapitálu na úrovni celé společnosti, byl záhy kritizován za příliš zjednodušené vidění takovýchto efektů. Putnam (2000) na to reagoval tím, že převzal do svého výkladu rozlišení na dva typy sociálního kapitálu na základě různých druhů sociálních sítí: tzv. *přemostující* (bridging) či inkluzivní a *svazující* (bonding) nebo také *exkludující*, *vyklučující*. Svazující sociální kapitál (bonding) vystihuje úzké kontakty mezi lidmi a lze ho popsat jako silná pouta např. mezi rodinnými přáteli nebo mezi členy stejné etnické komunity. V Putnamově pojetí představuje jakési sociologické „superlepídko“, které udržuje homogenitu, upevňuje vylučující identitu, slouží k vytváření specifické reciprocity, vnitřní skupinové loajality a mobilizuje solidaritu. Přemostující sociální kapitál (bridging) naproti tomu zahrnuje spíše vzdálenější kontakty charakteristické slabými vazbami, které mají schopnost překračovat společenské hranice (např. vztahy mezi obchodními partnery, známými a přáteli našich přátel, nebo přáteli pocházejícími z odlišných etnických skupin). Putnam ho přirovnává k legendárnímu víceúčelovému mazadlu WD 40. „Spojuje lidi napříč sociálními rozdílnostmi, napomáhá rozšiřování informací a vytváří širší identity a reciprocity, přispívá tedy k celospolečenské kohezi.“ (Putnam 2000: 22–23) Tato forma sociálních kontaktů pomáhá člověku v životě dosahovat úspěchu, např. při hledání práce. Již M. Granovetter poukázal rovněž na jejich význam pro soudržnost sousedské komunity a schopnost společného jednání místních obyvatel. Důležité je, aby tyto vazby fungovaly jako propojující „mosty“. „Pokud žádná vazba nebude mít tuto vlastnost, pak komunita zůstane fragmentována ... a pouze kliky se budou skládat jak ze slabých, tak silných vazeb (Granovetter 1973: 1375). Aby slabé vazby, rozuměj sousedské známosti, měly takovouto propojovací schopnost, je důležité, aby v daném společenství existoval bohatý společensky organizovaný život (např. kluby, zájmové spolky, ale i neformální aktivity jako petiční protesty apod.), anebo aby většina obyvatel pracovala přímo v místě bydliště.

Uvedená typologie vysvětluje teoretické implikace a, byť velmi omezeně, poukazuje i na možnost negativního působení v případě svazujícího sociálního kapitálu. Objasňuje, jak se sociální kapitál vytváří a jak funguje v různém prostředí. Tedy zda sociální kapitál napomáhá buď makrospolečenské soudržnosti, anebo naopak inkluzi/exkluzi statusově nerovných skupin. Nicméně Putnam neříká nic o tom, jak tyto dimenze empiricky měřit.

Zavedení přemostujícího typu do výkladového schématu však neobjasňuje nerovnost v přístupu k sociálnímu kapitálu jako sociálně zakořeněných zdrojů uplatnitelných v jednání. Přemostující forma může, ale také nemusí spojovat lidi z různých sociálních tříd. Jak poukazuje J. Lewandowski (2006), dělení na svazující a přemostující není vhodné, pokud chceme porozumět vzniku a fungování sociálního kapitálu ve vysoce jak ekonomicky, socio-kulturně, tak i etnicky stratifikovaných společnostech. Zavádí místo toho členění na dva typy sociálního kapitálu, který chápe jako dostupné zdroje (sítě důvěry a sociálních norem). Zatímco *horizontální* je přístupný pouze uvnitř specifického strata, *vertikální* představuje skutečně demokratickou formu sociálního kapitálu, protože je dostupný mezi různými sociálními straty.²⁸ Horizontální vazby jsou s to podporovat komunitní společenství a smysl pro kolektivitu

28 Naproti tomu Halpern (2005: 193) označuje horizontální sociální kapitál za egalitární a staví ho proti hierarchickým formám, které zosobňují rigiditu vztahů. S odkazem na Putnamovu studii italských regionů (Putnam et al. 1993) poukazuje na to, že tato forma je důležitá pro efektivní vládnutí.

(společné „my“) jen uvnitř určitého socioekonomického strata, ale nelze počítat s tím, že by vytvářely vertikální vazby, které by tato strata překračovaly. Pro vznik vertikálního sociálního kapitálu nejsou důležité formální ani neformální občanská sdružení (ta produkují pouze horizontální sociální kapitál), jak tvrdí mainstreamová Putnamova teorie, ale spíše demokratické instituce, např. nezávislé sněmy, radnice apod., s pravomocí utvářet legislativu a politická opatření, které budou přijímat taková rozhodnutí, jež transformují horizontální kapitál na vertikální, a umožní tak různým sociálním skupinám ve značně stratifikované společnosti přístup k těmto sociálním zdrojům.²⁹

Podstatné proto bylo zavedení třetí formy sociálního kapitálu, tzv. *spojující* (linking), vztahující se ke kontaktům s jedinci, kteří zastávají určité mocenské postavení (Harper 2002; Grootaert et al. 2004). Od předešlých dvou forem sociálního kapitálu se liší v tom, že vypovídá o vztazích mezi lidmi, kteří nejsou na stejné společenské pozici nebo mezi členy komunity, a těmi, kdo stojí mimo ni. Popisuje tedy hierarchické vztahy mezi aktéry zastávajícími rozdílné mocenské pozice. Tento typ sociálního kapitálu pomáhá s dostupností pomoci ze strany formálních institucí, příkladem může být vztah klienta s pracovníky organizace poskytující sociální služby (zprostředkovatelna práce). Tuto perspektivu zavedl M. Woolcock (1998, 2001) k popisu vztahů vznikajících při setkání místních lidí se zástupci západních institucí (např. Světové banky), podporujících ekonomický růst v rozvojových zemích, kde v přístupu ke službám často vládne korupce a nepotismus. Právě vzájemné vazby s pracovníky těchto institucí, nikoliv přítomnost institucí samotných, hrají zásadní roli při získávání místních komunit pro zapojení se do rozvojových projektů. Zatímco přemostující sociální kapitál je ve své podstatě horizontální (týká se lidí s víceméně stejným sociálním postavením), tak jeho spojující forma má spíše vertikální podobu, tj. spojuje běžné lidi s klíčovými politickými zdroji a ekonomickými institucemi.

29 V této souvislosti Lewandowski používá označení „strong public“ jako vlastnost těchto institucí, na kterou poukazuje N. Fraserová. Vedle nich jsou pro fungování demokracie nezbytné i „weak publics“, tedy zprostředkující skupiny, např. občanské asociace zvyšující veřejnou angažovanost, které dávají dohromady lidi z různých společenských skupin.

3. Specifika sociálního kapitálu v postkomunistických zemích

Colemanovu teoretickou propozici, že sociální kapitál představuje jak aspekt sociální struktury, tak výbavu aktérů v této struktuře, je třeba promítnout i do jeho empirického studia, které se někdy zaměřuje pouze na stranu aktérů a opomíná nezbytnost existence strukturálních podmínek pro jeho utváření. Zohlednění strukturálního aspektu sociálního kapitálu zejména při zkoumání transformujících se společností je zcela nezbytné (Lin 2001).

Putnamův pozitivní koncept je proto také kritizován ze strany sociologů zabývajících se studiem sociálního kapitálu v postkomunistických zemích střední a východní Evropy (např. Rose et al. 1997; Matějů, Vitásková 2006). Výzkumy totiž ukazují, že sociální kapitál ve smyslu individuálně uplatnitelných aktiv zde vysvětluje utváření sociálních sítí lépe než pozdější koncepce Putnamova (Field 2003). G. Kolankiewicz poukazuje (1996) na analogii mezi nomenklaturními sítěmi uplatňovanými při konverzi sociálního kapitálu jako „kreditní poukázky“ (credit slips) na ekonomický kapitál v průběhu postkomunistické privatizace a amorální familismus (rodinná pouta) až mafiánské sítě studované Putnamem a jeho kolegy (Putnam et al. 1993) na italském jihu (Mezzogiorno).

Jak poukazuje R. Rose et al. (1997), Putnamovo rozlišení mezi politickými a nepolitickými organizacemi platí pouze v demokracii založené na občanské politické kultuře, v totalitním režimu je veškerý společenský život zpolitizován. V systému, kde režim nerespektuje nezávislost občanských sdružení, se lidé snaží minimalizovat vztahy se státem a vytvářejí si vlastní nezávislé sítě spolupráce. Neangažovanost neplodí společenskou izolaci, ale spíše distanci od státu, a vede tak k tvorbě sociálního kapitálu, který může být použit proti státu. Reakce občanů na mobilizační snahu státu vytváří tzv. „společnost přesýpacích hodin“, kdy existuje velká míra solidarity jak mezi lidmi, tak mezi vládoucí elitou. Počtem formálních i neformálních vztahů se tedy takováto společnost může navenek podobat demokratické společnosti s rozvinutou občanskou kulturou. Tyto sítě však společnost rozdělují. Proto je podle autorů při zkoumání postkomunistických zemí velmi důležité rozlišovat mezi neformálními sítěmi osobních vztahů založených na interakci tváří v tvář a organizovanými, neosobními a pravidly určenými organizacemi. V prvním případě sociální kapitál vzniká na základě *neformálních sociálních sítí* produkujících zboží a služby, které mohou mít někdy i vnější formální identitu. Ty jsou založené na vzájemné osobní spolupráci a přátelské pomoci, přesto poskytované zboží a služby se většinou nedají jednoduše převést na peněžní hodnotu, neboť se zde promítají i vzájemná náklonnost a závazky mezi účastníky. Tento kapitál může mít pozitivní funkci v případě, že doplňuje nedostatkové státní služby. Může působit ale i negativně, a to tehdy, porušuje-li ustanovená pravidla fungujícího trhu (privatizace ovlivněná nomenklaturou, mafie). Naproti tomu organizační kapitál představuje úhrn formálních organizací určité

společnosti, které jsou právně uznány státem, mají vlastní pravidla, byrokracii a jsou hierarchicky řízeny. „Ve stabilní demokracii je sociální kapitál neformálních sítí pozitivně integrován s neosobními institucemi občanské společnosti, jako jsou odborové organizace, církve, politické strany, skrze důvěru“ (ibid.: 13). Sociální sítě mohou vypomoci v případě nefunkčnosti procedurálních postupů formálních organizací, jejich využití však musí být limitováno, aby nedocházelo k protekcionářství, klientelismu a korupci.³⁰ Atributy dvou forem sociálního kapitálu, jak je navrhli Rose et al., ukazuje tabulka 2.

Tabulka 2. Formy sociálního kapitálu v postkomunistických zemích

Kapitál sociálních sítí	Organizační kapitál
Primární vztahy tváří v tvář	Neosobní, sekundární vztahy
Neformální	Řídící se pravidly
Členy jsou: jednotlivci, domácnosti	Organizace
Malý počet členů	Velký počet členů
Horizontální struktura, rovnost členů	Hierarchická struktura, nerovnosti
Alegální (není určené zákonem)	Legální
Závazky členů různé	Specifické členské závazky
Ne na plný úvazek	I plný úvazek
Omezený rozsah prostředků	Prostředky: peněžní, vybavení, půda
Produkují jednoduché zboží a služby	Produkují i složitější výrobky a služby
Směna většinou nepeněžní	Peněžní směna

Zdroj: (Rose et al. 1997: 14).

Podobně Raiser et al. (2002) rozlišují dvě dimenze sociálního kapitálu: *formální* a *neformální*. V definici neformálního typu spojují koncepci Bourdieuho (důraz na dispozice individuů, ne na jejich racionální záměry) a Colemanu, čímž dochází na teoretické úrovni k jistému zjednodušení, pro praktickou aplikaci je však toto dělení použitelné. Jako indikátory používají tzv. připsanou důvěru (ascribed trust), měřenou procentem lidí považujících rodinu za velmi důležitou, a tzv. procesuálně založenou důvěru (process-based trust), danou podílem lidí, pro něž je zásadní hodnotou mít přátele. Formální sociální kapitál obsahuje více indikátorů: obecná důvěra mezi lidmi, občanské uvědomění, altruismus, občanská angažovanost, zájem o politiku, důvěra v instituce, důvěra v právní systém a kvalita investičního prostředí.

30 P. Frič navrhuje rozlišovat v ekosystému neformálních sociálních sítí postkomunistické společnosti na základě jejich programového zaměření pět ideálních typů: *predátorské* (silně parazitující a přeměňující instituce veřejné správy ve své soukromé agentury), *redistribuční* (klientelistické vysávající zdroje z formálních institucí), *pomáhající* (kompenzující nedostatky formálního institucionálního systému u znevýhodněných), *operační* (kolegiální výměna informací v souladu s pravidly formálních institucí) a *participační* (občansky angažované hnutí apod., mající přemostující povahu) (Frič 2006).

V souvislosti s fungováním sociálních sítí za socialismu i po něm zmiňme ještě dva příbuzné pojmy používané v běžném jazyce, byť pocházejí ze zcela rozdílných kultur. Oba se vztahují k osobním vztahům, které pomáhají v každodenním životě. Prvním je ruský *blat*, který lze definovat jako rétorické přátelství či známosti umožňující pomocí osobních vztahů s lidmi v určitých pozicích obstarávání nedostatkového zboží, zejména pak přístup k veřejným zdrojům (Ledeneva 1998). Oproti blatu, původně před revolucí z roku 1917 spojovaného s kriminální činností, je čínské *guanxi* neutrálního původu, vychází z kolektivních vztahů a tak zdůrazňuje morální a sociální závazky (Michailova, Worm 2003). Vzájemné výměny je proto zapotřebí chápat ve smyslu teorie daru, nikoliv korupce (Smart 1993).

O oblíbenosti konceptu sociálního kapitálu jako nástroje k analýze postkomunistických zemí z mnoha perspektiv – úroveň demokracie, rozvinutost občanské společnosti, transformace sociální struktury, míra korupce atd. – svědčí množství výzkumů v různých sociálněvědních disciplínách, o nichž zevrubně referuje Mihaylova (2004). Do jisté míry samostatnou kapitolu výzkumu sociálního kapitálu v postkomunistických zemích představuje zkoumání jedné z jeho významných dimenzí, tedy sociální důvěry (někdy téměř synonymicky zastupující sociální kapitál), zejména jejích souvislostí s důvěrou v instituce a legitimitou demokratického systému v kontextu změny politického režimu z autoritativního na demokratický (Vlachová 2001; Uslaner, Badescu et al. 2003; Kornai, Rothstein, Rose-Ackerman 2004; Kornai, Rose-Ackerman 2004).

V této souvislosti se objevuje teze o „pasti nerovnosti“ (inequality trap)³¹ (Uslaner 2005) vyjadřující situaci v ekonomicky méně rozvinutých státech, zejména v bývalých zemích Sovětského svazu. Transformace v postsocialistických společnostech vedla ve svém důsledku k nárůstu ekonomických nerovností. Past nerovnosti představuje vzájemná provázanost percepce nerovností, korupce a nedostatku důvěry ve vládu. Překonat tento začarovaný kruh je obtížné, protože lidé věří, že nemají rovné šance na úspěch v životě, a že jediným způsobem, jak uspět, je nechat se korumpovat či naopak korumpovat druhé. Zvyšuje se poptávka po přerozdělování od bohatých k chudým. Nicméně tyto požadavky díky zacyklenosti celého procesu k redukci chudoby a nerovností mnohdy nepřispívají. Ekonomické programy, které se soustředí pouze na jednu sociální třídu, mohou vést paradoxně k reprodukci nerovností. Podle E. Uslanera je vhodnější uplatňovat principy univerzální sociální politiky než selektivně testující programy. Pro překonání nízké míry důvěry je důležitá především sociální blízkost lidí z různých skupin, zejména častá a otevřená interakce mezi bohatými a chudými.

3.1 Sociální kapitál v české sociologii – význam „společenských konexí“

Na problematiku sociálního kapitálu se pozornost české sociologie zaměřila v podstatě ještě v období před propuknutím boomu výzkumu jeho kolektivního typu,³² tedy v rámci individuálních dispozic zejména při studiu mezigenerační mobility a dosahování vzdělání, později významně také jako vysvětlující proměnná v postsocialistické vnitrogenerační mobilitě, především při vstupu do nových elit.

31 Jedná se o určitou variaci na klasický problém neschopnosti kooperovat v důsledku přežívající vzájemné nedůvěry známý jako „sociální past“ (social trap) (Rothstein 2005), a to i přesto, že ze vzájemné kooperace by profitovali všichni zúčastnění. Taková situace se vyznačuje vzájemným podezíráním se, že všichni budou jednat sobecky, a proto je pro každého racionální chovat se také sobecky.

32 Velmi dobře to ilustruje obrázek 1., viz úvod.

Zevrubně představil Bourdieuo, ale i Colemanovo, pojetí sociálního kapitálu a především originálně aplikoval při svém výkladu pádu socialistického režimu Ivo Možný (1991).³³ Chápe ho jako instrumentální osobní kontakty udržované za účelem substituce nedostatkového zboží a služeb (protektce v duchu oblíbeného hesla „musíme si pomáhat“). V jeho pojetí tak tvoří součást ekonomiky daru jako systému „shánění nasazením sociálního kapitálu“. Jde tedy o aplikaci teze o konverzi kapitálů na pouhou ekonomickou směnu v nedostatkové ekonomice. Na jednom místě dokonce Možný hovoří o „trhu kapitálu sociálního a symbolického“, zatímco v Bourdieuo teorii (Bourdieu 1984) se jedná o mezigenerační transmissi třídního postavení aktérů vybavených nestejnými objemy a kompozicemi různých forem kapitálu. Nevýhodou těchto sociálních zdrojů vlastněných a mobilizovaných rodinnými klany bylo, že, ač kumulovatelné, byly za socialismu jen obtížně mezigeneračně přenositelné. „Špinavé známosti nelze v žádné bance uložit a pak v jiném kontextu použít, špinavé peníze ano.“ (Možný 1991: 61–62) Rodinné sítě v pozdním socialismu okupovaly veřejný prostor, kolonizovaly stát a přispěly tak k pádu komunismu.³⁴ „... a jak při každé změně každý nesl si s sebou nashromážděný sociální kapitál, tedy k sobě vytvořené závazky a svá oprávněná očekávání, spěkal se celý systém v jeden celek jako klubko šňůr z umělé hmoty vystavené žaru.“ (ibid.: 57) Podle autora jedním z důvodů pádu režimu tak byla snaha establishmentu vymanit se ze svazujících příbuzenských vztahů, které snižovaly jejich akční rádius, a legitimizovat způsoby nabývání ekonomického kapitálu.

Kromě zmíněné průkopnické eseje Ivo Možného (Možný 1991) významně přispěl k empirickému studiu sociálního kapitálu Petr Matějů (Matějů et al. 1991; Matějů 1993; Matějů, Lim 1995; Matějů 2002; Matějů, Vitásková 2006). Ten, podobně jako Možný, operacionalizuje sociální kapitál jako schopnost respondenta mobilizovat v případě nutnosti síť neformálních kontaktů, tj. účast v neformálních sociálních sítích vzájemně výhodných kontaktů a známostí (viz tabulku 5). Data z první a druhé vlny longitudinálního výzkumu „Rodina 89“ z let 1989 a 1992 umožnila testovat efekty sociálního kapitálu nabytého ještě za socialismu na vnitrogenerační mobilitu sledovaných příslušníků střední generace po jeho pádu. Prokázán byl vliv akumulovaného individuálního sociálního kapitálu na vzestupnou mobilitu, jak do řídicích funkcí, tak při vstupu do podnikání po roce 1989 (Matějů 1993; Matějů, Lim 1995). Pomocí konverze sociálního na ekonomický kapitál docházelo ke zvyšování životních šancí během transformace u těch, kteří byli vybaveni sociálními sítěmi a byli schopni je aktivizovat.

V devadesátých letech byla ve výzkumech věnována také pozornost vzniku a fungování lokálních politických institucí na místní úrovni. Roli sociálních sítí při vzniku lokálních politických elit, zdroje jejich legitimacy a politické autority zkoumá studie L. Buštíkové (Buštíková 1999b). Vznik nových sítí charakterizovaly dvě fáze: počáteční rozvolnění sítí založených na předrevolučních známostech a jejich přeskupení a zpevnění při procesu vzniku nových zájmových koalic v lokální politice. Putnamovým konceptem politické kultury a sociálního kapitálu se inspirovali autoři případové studie tří českých měst „Politická kultura lokálních společenství“ uskutečněné v roce 1994 (Vajdová, Kostecký 1997). Zkoumány byly

33 Podnětná stať M. Petrusek (Petrusek 1989) z konce osmdesátých let pojednávající o koncepcích kulturního kapitálu a jeho významu při symbolické dominanci kupodivu sociální kapitál nezmiňuje.

34 Role sociálních především rodinných sítí byla důležitá i na počátku socialismu po roce 1948. Biografický výzkum M. Kusé na Slovensku retrospektivně ukazuje, jak tyto sítě pomáhaly překonat „nepatřičný“ třídní původ u potomků předválečné inteligence. Sociální sítě poskytovaly nedocenitelný zdroj informací. Skutečné či dokonce jen fiktivní kontakty osoby „zprostředkovatele-vyjednávače“ na členy komunistické elity mohly pomoci při snaze dostat se na školu nebo získat pracovní místo dokonce i u lidí politicky diskriminovaných (Kusá 1995).

obecnější hodnotové orientace (klientelismus, paternalismus, tradicionalismus a důvěra) a postoje k lokální politice u občanů i lokálních elit. Jako významný faktor určující politické postoje a participaci místních občanů se ukázal tzv. symptom outsidera, tedy pocit vyřazenosti, bezmocnosti cokoliv v komunální politice ovlivnit.

I. Možným uvedená notně negativní konotace sociálního kapitálu, plně v souladu s převažujícím a oblíbeným používáním významu pojmu „konexe“ v běžném diskursu, díky své popularitě měla zřejmě za následek, že sociologové střední generace jen poměrně pomalu inkorporovali koncept kolektivního sociálního kapitálu,³⁵ a to i přesto, že Colemanova a Putnamova koncepce byla v českém prostředí představena poměrně záhy (Vajdová 1996; Ryšavý 1999).³⁶ Empirické zkoumání kolektivního sociálního kapitálu se tak v české sociologii na rozdíl od jiných kontinentálních sociologií nikterak nerozmohlo; odlišnou situaci v Německu, kde se Putnamovo dílo³⁷ setkalo záhy s velkou odezvou, popisuje Bayer (2005). Teprve v poslední době se postupně objevují publikace zkoumající občanskou participaci, sociální a institucionální důvěru (Raiser et al. 2002; Rakušanová 2005; Stachová 2005; Rakušanová, Řeháková 2006; Matějů, Vitásková 2006; Sedláčková 2006) a sociální soudržnost (Hlaváček et al. 1999; Machonin et al. 2004; Musil et al. 2004). Zvláštní pozornost si pak zaslouží analýza přenosu sociálního kapitálu v průběhu socializace z rodičů na děti, uplatňující přístup blízký původnímu Colemanovu pojetí – sociální důvěra a spolková participace rodičů (Veselý 2006a). Další autoři poukazují v teoretické perspektivě na potřebu věnovat pozornost ekonomické kultuře, morální dimenzi a zakořeněnosti ekonomických procesů, při analýze procesu transformace (např. Večerník 2002; Skovajsa 2004). V empirické praxi tento přístup uplatňuje kupříkladu Ryšavý (2004) zkoumající roli důvěry během ekonomické transformace v devadesátých letech jako pojistky proti riziku v rámci rodinných sítí při rozvoji malého podnikání na malém městě, Clark (2000) při studiu sociálních sítí (zdeděného sociálního kapitálu z minulosti) při zakládání malých soukromých firem bývalými nomenklaturními kádry a Sirovátka (1997) analyzující faktory marginalizace na trhu práce. Příbuzenské a přátelské sociální sítě okrajových účastníků na pracovním trhu mohou zejména ve vesnických komunitách pomáhat při začleňování do pracovního procesu i těch, kteří postrádají podporu přirozených rodinných vazeb.

V české sociologii probíhající obrat od zájmu o koncept individuálního ke kolektivnímu sociálnímu kapitálu ilustruje i předmluva druhého vydání citované Možného knížky *Proč tak snadno* z roku 1999. Jeho „Buduj důvěru!“, navazujícímu na původní závěrečné motto „Důvěřuj ostatním!“, je třeba rozumět jako potřebě podporovat v české společnosti rozvoj kolektivního sociálního kapitálu, abychom se zbavili „etiky klanové společnosti“, kterou jsme zdědili z dob socialismu.

Uvedené zkušenosti se studiem přerodových systémů tak vedou k otázce, zda Putnamův koncept „pozitivního“ kolektivního sociálního kapitálu, vztahující se ke specifickým americké občanské společnosti, může sloužit jako univerzální nástroj analýzy sociálních sítí v jakékoli zemi, či zda je neoddelitelně vázán pouze na určitý specifický kulturní kontext.

35 Dokumentuje to i zpracování hesla sociální kapitál uvedené ve *Velkém sociologickém slovníku* z poloviny devadesátých let, které ho s odkazem na P. Bourdieu definuje jako „sumu aktuálních i potenciálních zdrojů, které může určitá osoba využívat díky tomu, že se zná s druhými lidmi. Je to bohatství styků a známostí, které mohou být užitečné“. (Keller 1996) O Colemanově konceptu (kooperační, důvěra, normy, sankce) se zde nic nedozvíme.

36 Originálně propojila Colemanův koncept sociálního kapitálu s klasickým problémem vzniku kolektivního jednání T. Stöckelová (1998).

37 Putnam dokonce editoval monografii s originální úvodní kapitolou (Putnam 2001b).

4. Vybrané teoretické modely sociálního kapitálu

Jak je patrné z předchozí části, perspektiv, jak chápat sociální kapitál, existuje velké množství. Nejen následkem toho je teoretické ukotvení sociálního kapitálu stále značně roztržité. Dá se říci, že nejdiskutovanější, a to nejen v akademickém diskursu, je teorie recipročního vlivu sociálního kapitálu na utváření občanské společnosti (Putnam et al. 1993, 1995, 2000; srovnej s kritikou Edwards, Foley 1998, 2001; Lewandowski 2006). Značně zjednodušeně ji lze vyjádřit jako vzájemně propojený řetězec vytvářející ideál demokracie, kdy dobrovolná participace vede k sociální důvěře.³⁸ Tato teorie bývá označována jako neo-tocquevillovská politická teorie, odkazující tak k Tocquevillově klasické analýze americké demokracie (Lewandowski 2006). Shrnutí různých teoretických kritik Putnamova přístupu lze nalézt např. v (Fine 2001: kap. 6), empirickou falzifikaci poklesu sociálního kapitálu v USA v 2. pol. 20 století pak přináší (Paxton 1999). Tato problematika byla již v české sociologii podrobně diskutována (Vajdová 1996; Stachová 2005; Rakušanová, Řeháková 2006), proto se jí v této studii dále nezabýváme. Nicméně, přestože se Putnamově teorii demokracie nechceme věnovat explicitně, je nutno podotknout, že podstata této teorie, jakož i její kritický ohlas se táhne jako červená niť celým textem, zejména v částech týkajících se typologie sociálního kapitálu a jeho specifik v postkomunistických společnostech. I přes častou a oprávněnou kritiku je Putnamův model neustále rozvíjen a modifikován. Komplexněji rozpracovává jeho východiska dále představený teoretický konstrukt D. Halperna.

V této kapitole věnujeme pozornost dvěma soudobým teoriím, které se snaží postulovat univerzální platnost tezí týkajících se sociálního kapitálu ve vztahu k jeho vzniku a působení (efektům). První teorie se týká především, i když nikoliv výhradně, mikro-úrovně fungování individuálního mobilizačního sociálního kapitálu. Formuloval ji Nan Lin (1999, 2001) původně nezávisle na diskursu sociálního kapitálu. Druhou pak představuje kauzální „Catherine cyklus“ či „Putnam-plus“ model Davida Halperna (Halpern 2005), týkající se působení sociálního kapitálu na makrospolečenské úrovni. Tyto teorie jsme vybrali s ohledem na to, že každá reprezentuje jedno ze dvou zmíněných paradigmat, a protože, jak poukazují Sandefurová s Laumannem (1998), teorie sociálního kapitálu by se měla zaměřit spíše na zisk, který sociální kapitál produkuje pro aktéry než na postulování existence jeho různých forem.

³⁸ Jak ukazuje P. Paxtonová na základě časové řady a mezinárodního srovnání, vztah mezi sociálním kapitálem (členství v dobrovolných organizacích a důvěra) a liberální demokracií není jednosměrný, ale reciproční. Nejenže sociální kapitál podporuje demokracii, ale i zpětně demokracie přispívá k sociálnímu kapitálu (Paxton 2002).

4.1 Teorie instrumentálního jednání za pomoci sociálních zdrojů

N. Lin ve svém výkladu rozvíjí obecnou teorii kapitálu.³⁹ Jeho základní premisou je, že lidé vstupují do sociálních vztahů a utvářejí společenské sítě za účelem tvorby zisku. Oproti teoriím lidského a kulturního kapitálu, které vidí kapitál jako investice individuálních aktérů, představuje sociální kapitál aktiva získatelná pouze prostřednictvím sociálních vazeb. Kapitál tak existuje ve dvou podobách jako osobní či lidský, tj. zdroje vlastněné jedincem, a sociální, kdy se nejedná o jedincova bezprostřední aktiva, ale zdroje dostupné pomocí přímých a nepřímých vazeb. Zdroje mohou být buď připsané (např. pohlaví, rasa), nebo získané (vzdělání, prestižní povolání). Pokud jsou investovány za účelem zisku na různých trzích, stávají se sociálním kapitálem.

Lin zdůrazňuje, že teorie sociálního kapitálu by měla vysvětlovat jednání v kontextu sociální struktury. Jeho výklad vycházející z teorie racionální volby se soustředí na zdroje zakořeněné v sociální síti aktéra a na to, jak aktér z těchto zdrojů profituje při individuálním jednání. Teorie sociálního kapitálu by měla plnit tři úkoly. Vysvětlit, jak zdroje získávají na hodnotě a jak jsou distribuovány ve společnosti (strukturální zakotvenost zdrojů); ukázat, jak aktéři pomocí interakcí a sociálních sítí mají různý přístup ke strukturálně zakořeněným zdrojům (struktura příležitostí); a vysvětlit, jak lze tento přístup ke zdrojům mobilizovat za účelem vytvoření zisku (proces aktivace). Sociální strukturu definuje jako „souhrn sociálních jednotek (pozicí), které vlastní rozdílné množství jednoho nebo více typů ceněných zdrojů, které jsou hierarchicky spojeny s pravomocí (kontrolou a přístupem ke zdrojům), sdílejí rozdílná pravidla a postupy při využívání těchto zdrojů a jsou svěřeny uživatelům (aktérům), kteří jednají podle těchto pravidel a postupů.“ (Lin 2001: 33)

Lin shrnuje teorii sociálního kapitálu do následujících dvanácti proposic (ibid.: 75–76).

1. *strukturální postulát*: ceněné zdroje jsou zakořeněny v sociálních strukturách, ve kterých pozice, pravomoci, pravidla, uživatelé (agenti) obvykle tvoří pyramidální hierarchie z hlediska těchto zdrojů, počtu pozic, úrovní pravomoci a počtu uživatelů.
2. *interakční postulát*: interakce se obvykle objevují mezi aktéry s podobnými či blízkými vlastnostmi zdrojů a životních stylů – podle principu homologie. Čím jsou si vlastnosti zdrojů podobnější, tím menší úsilí je třeba při interakci.
3. *postulát sítě*: v sociálních sítích jsou přímo i nepřímo interagující aktéři vybaveni různými typy zdrojů. Některé z nich jsou v jejich přímém vlastnictví (lidský kapitál), ale většina z nich je zakotvena v ostatních, se kterými jsou v přímém či nepřímém kontaktu, anebo jsou zakotveny ve strukturálních pozicích, které daný aktér zaujímá nebo je s někým takovým v kontaktu.

³⁹ N. Lin poukazuje na to, že všem teoriím kapitálu je společná hlavní idea investice zdrojů do tvorby zisku. Vedle Marxovy klasické teorie kapitálu (součástí přidané hodnoty vytvářející další zisk přivlastněný kapitalistickou třídou) rozlišuje tzv. nové teorie kapitálu (neo-capital theories), které se zaměřují na vzájemné souvislosti mezi individuálním jednáním a strukturálními pozicemi během procesu kapitalizace. Vedle teorie sociálního kapitálu jde o teorii lidského kapitálu (Schultz, Becker), zdůrazňující jedincovu volbu, zatímco teorie kulturního kapitálu (Bourdieu) ukazuje na prospěch dominantní třídy při využívání různých druhů kapitálu a osvojení si jejich významu během procesu indoktrinace dominantní kulturou (vzdělávací proces). Rozdíl mezi lidským a kulturním kapitálem spočívá v různé podobě jejich produkce (v prvním případě vědění a dovednosti, zatímco v druhém hodnoty a normy) a zisku (ekonomická návratnost pro jedince oproti reprodukci dominantní kultury).

4. *definice sociálního kapitálu*. Tyto strukturálně zakotvené zdroje představují sociální kapitál aktérů v sítích.
5. *postulát jednání*: aktéři jsou motivováni k udržování nebo získávání zdrojů pomocí sociálního jednání jako racionálně účelového jednání. Jednání za účelem udržení zdrojů lze nazvat expresivní jednání, zatímco jednání s cílem získání zdrojů lze nazvat instrumentální jednání. Udržování zdrojů je primární motivací jednání, proto expresivní jednání je primární formou jednání.
6. *propozice týkající se sociálního kapitálu*: úspěch jednání je pozitivně spjat se sociálním kapitálem.
7. *propozice o síle pozice*: čím je pozice původu lepší, tím je pravděpodobnější, že aktér získá a bude užívat lepší sociální kapitál.
8. *propozice o síle silných vazeb*: čím je vazba silnější, tím pravděpodobněji získaný sociální kapitál pozitivně ovlivní úspěch expresivního jednání.
9. *propozice o síle slabých vazeb*: čím je vazba slabší, tím pravděpodobněji bude mít ego přístup k lepšímu sociálnímu kapitálu pro instrumentální jednání.
10. *propozice o síle umístění*: čím bližší vzdálenost musí jedinci v síti překonávat, tím lepší sociální kapitál získají pro instrumentální jednání.
11. *propozice o umístění*: síla umístění (v blízkosti k mostu⁴⁰) pro instrumentální jednání je závislá na rozdílu zdrojů na druhé straně mostu.
12. *propozice o strukturální závislosti*: efekty utváření sítě (vazba a umístění) jsou omezeny hierarchickou strukturou pro aktéry umístěné blízko nebo přímo na vrcholu či spodku hierarchie.

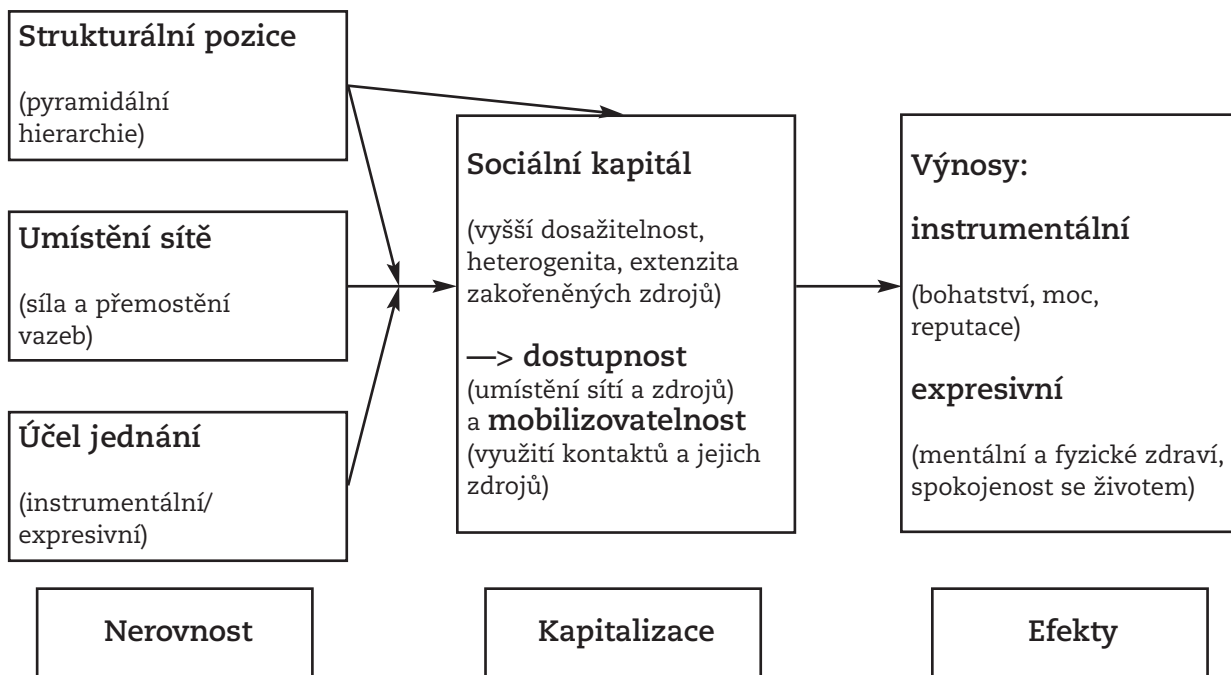
Schematicky je tento model znázorněn na obrázku 2. Teorie má čtyři vlastnosti. Její koncepty jsou ve své podstatě relačního charakteru a nelze ji redukovat na individuální nebo psychologickou rovinu (1). Je vnitřně spojena s vlastnostmi hierarchických vztahů, a proto získává na významu právě pouze v kontextu hierarchické struktury (2). Vysvětluje jednání ze strany jedinců, proto vyžaduje analýzu na mikro-úrovni (3). Její vývoj byl založen na vzájemné integraci teorie a empirického výzkumu zejména organizací a fungování sociálních sítí, což umožnilo vyhnout se nástrahám neurčitých abstraktních dedukcí z ad hoc teorií i teoreticky neukotveného výzkumu (4). (ibid.: 76–77) Tyto vlastnosti dávají podle Lina teorii jedinečnou kvalitu, která spočívá ve vypořádání se s mezerou mezi pochopením makro-mikro vztahů. Nicméně uvedené propozice jsou stále jen teoretická východiska a pro ověření její platnosti je třeba pokračovat ve výzkumu v co nejrozmanitějších oblastech lidského jednání v kontextu sociální struktury.

40 Pojmeme most se v analýze sociálních sítí pomocí teorie grafů označuje spojnice, která je kriticky významná pro spojení aktérů v síti. Most spojuje oddělené subčásti sítě (Wasserman, Faust 1999).

Obecná teorie sociálního kapitálu, vysvětlující spojnicí mezi mikro a makro strukturou společnosti, v sobě musí obsahovat dvousměrný proces mezi jednáním a strukturou, který je pochopitelně zprostředkováván strukturami a procesy na mezo úrovních. V návaznosti na Colemanův postuluje Lin platnost této teorie i pro makrosociální úroveň a ukazuje její aplikovatelnost na společenské transformace (ibid.: kap. 11). Instituce a sítě (mezospolečenská úroveň) považuje za základní infrastrukturu společnosti. Jsou to složky, které spojují a konsolidují jednání aktérů a organizují společnost, udržují její soudržnost. „Tyto dvě síly pomáhají vysvětlit, proč společnost zůstává stabilní, i když transakční náklady jsou vždy pozitivní a nerovnoměrně distribuované.“ (ibid.: 209) Instituce dodávají organizační principy v jednání a interakcích; sítě pak podporují flexibilitu, snižují transakční náklady a zejména poskytují mobilitní kanály použitelné při transformaci institucí (hypotéza vytváření sítí jako alternativních institucí). Teorie je tak s to vysvětlit sociální integraci i sociální změnu.

Nosnost Linovy teorie spočívá v tom, že vychází z poznatků nashromážděných během více jak tří desetiletí trvajícího empirického výzkumného programu fungování sociálních sítí a jako taková se může stát jeho integrální součástí. Přesto, že se jedná o sociologickou teorii, která zastřešuje tradici zkoumání sociálních vazeb, její univerzální platnost jí dává potenciál pro využití i v jiných oborech (např. jako obecná teorie kapitálu v ekonomii). Na rozdíl od Putnamovy teorie demokracie se jedná o striktně propoziční jasně formulovanou teorii, která navíc není normativně zatížena.

Obrázek 2. Linův model teorie sociálního kapitálu

Zdroj: (Lin 2001: 76, upraveno podle Lin 1999: 41).

4.2 Utváření sociálního kapitálu – model „Putnam-plus“

Oproti Linově teorii se Halpern jako reprezentant paradigmatu kolektivního sociálního kapitálu ve své teorii zabývá tím, jak konkrétní podmínky – investice do veřejných statků (vzdělání, opatření státu, veřejných a sociálních služeb) – vytvářejí prostředí, které stimuluje sociální důvěru, společenství a občanskou participaci.⁴¹ Tyto podmínky pak vedou zpětně k pro společnost pozitivnímu vývoji a upevňují její sociální soudržnost. Jeho teoretický model lze označit za extenzi neo-tocquevillovské teorie demokracie (Putnam) a ekonomického růstu (Fukuyama). Ve svém „koloběhu sociálního kapitálu“ se snaží zobecnit masu poznatků mnoha empirických výzkumů, které na jedné straně prokazují existenci pozitivní korelace mezi množstvím sociálního kapitálu, ekonomickým růstem, nízkou mírou kriminality, korupce, lepším veřejným zdravím (a mnoha dalšími) a na straně druhé úrovní veřejných výdajů a efektivitou státních institucí.

Původně formuloval Halpern své „magické Catherine soukolí utváření sociálního kapitálu“ pouze na makrospolečenské úrovni jako model vzájemných vztahů, v jehož jádru tkví společné „pro-sociální“ hodnoty, zejména vzájemný respekt, důvěra a ohleduplnost k druhým. Halpern argumentuje, že vyvážené státní výdaje na veřejné statky jako vzdělání a sociální zabezpečení zmírňují ekonomické a sociální rozdíly, a následně tak vytváří prostředí, které stimuluje sociální důvěru, komunitní a spolkový život. Tyto podmínky pak napomáhají k produkci pozitivních externalit, jako je lepší zdraví, nižší kriminalita, ekonomický růst a aktivní občanství. „Občané v takovéto společnosti jsou pak obecně spokojenější se společenskou situací a jsou ochotni platit daně a znovu zvolit vládu, která bude udržovat běh tohoto soukolí.“ (ibid.: 276)

Pochopitelně existuje podle Halperna i obrácený model, kde nízká mezilidská důvěra podkopává důvěru v instituce. Nedůvěra se pak společností šíří jako infekce, v důsledku toho může dojít k rozbuzení korupce a vládní výdaje na podporu statků podporujících soudržnost začnou klesat. Poklesem výdajů se dále oslabí důvěra ve větší části společnosti, narostou statusové rozdíly, které zase zpětně vedou k podkopání důvěry, na které je založen občanský život. Autor uvádí jako příklad takového protisměrného otáčení kola utváření sociálního kapitálu situaci v rozvojových zemích a ve státech bývalého Sovětského svazu. Funkce distribuce bohatství při utváření kolektivního sociálního kapitálu je nezanedbatelná, „bylo zjištěno, že ekonomická nerovnost je korelována s nízkou úrovní sociálního kapitálu (zdůrazněme, že jde pouze o korelaci; pozn. J.Š.), což naznačuje, že rozevírání se socioekonomické struktury má tendenci podkopávat společné základy, na nichž je většina sociálního kapitálu vystavěna“ (ibid.: 281).⁴²

Halpernův model celospolečenské soudržnosti, na rozdíl od jiných (např. Putnamova důrazu na spolkový život upevňující demokracii), zdůrazňuje roli státu při utváření sociálního kapitálu. Významný je rovněž tím, že zavádí roli veřejných výdajů. Tím totiž poukazuje na to, že i na makrospolečenské úrovni můžeme o sociálním kapitálu hovořit jako o kapitálu, tedy že lze do něj investovat. Popravdě jeho původní

41 David Halpern působí v posledních letech jako poradce britského vládního think tanku Prime Minister's Strategy Unit. Právě britská vláda, spojená s politikou New Labour, věnuje problematice sociálního kapitálu v sociální politice a roli státu při jeho vytváření velkou pozornost.

42 Podobný argument zdůrazňující roli sociálních nerovností (zejména stratifikačních) při posilování či oslabování makrospolečenské soudržnosti lze nalézt v (Machonin et al. 2004).

varianta malinko připomíná spíše pouhý koloběh „veřejného uplácení“ – kupování si důvěry voličů, nicméně autor svůj první model (z roku 1998) později revidoval tím, že do něj zakomponoval i mikro- a mezospolečenskou úroveň fungování sociálních vztahů. Pod novým názvem „Putnam-plus“ model ho chápe spíše než jako kolo, jako spirálu pohybující se v čase. Tím se snaží akcentovat fakt, že některé charakteristiky systému, jako např. pracovní mobilita a konkurence daňových sazeb mezi státy, se mohou dynamicky měnit v závislosti na exogenních faktorech. Souhrnně ukazuje fungování koloběhu sociálního kapitálu ve všech třech patrech společnosti obrázek 3.

Na mikro-úrovni model funguje hlavně v rámci mezigenerační linie, jako koloběh neustále se opakující socializace. Na mezokomunitní rovině posiluje společenskou důvěru pochopitelně spolkový život. Důležitá je ale zapojenost do takových organizací, které mají co nejrozličnější členstvo. Bez neustálého vzájemného mísení různorodých etnických a statusových skupin nedochází k vytváření pozitivního přemostujícího sociálního kapitálu. Prokázáno je rovněž, že ten narůstá také tam, kde etnické skupiny mají zároveň silný vnitřní svazující sociální kapitál. Ten pro ně totiž představuje jakousi bezpečnou základnu, která jim umožňuje překonávat různé kulturní rozdílnosti. Naproti tomu k oslabení přemostujících vazeb dochází v takovém prostředí, kde je zvýšená prostorová mobilita a vysoce urbanizované odlišné prostředí, které neumožňuje lidem navazovat vzájemné kontakty.

V duchu původní Putnamovy práce (Putnam et al. 1993) obrací Halpern také znovu pozornost k roli historie a kultury při vysvětlení makroroviny, tj. regionálních či národních rozdílností v úrovni sociálního kapitálu. Neméně důležitá jsou pak také institucionální specifika regionu.⁴³

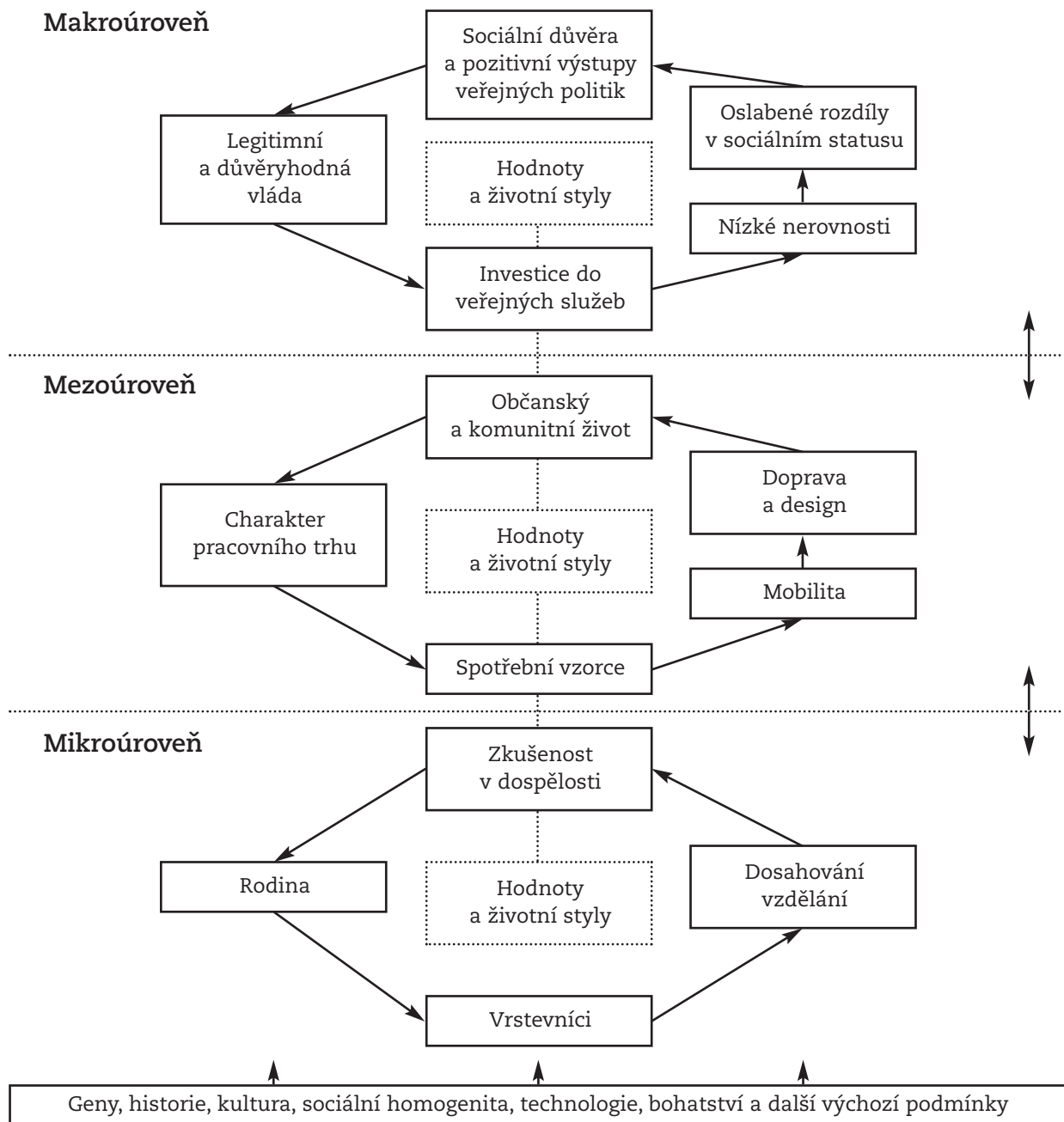
V Halpernově výkladu negativního fungování „koloběhu sociálního kapitálu“ nacházíme dvě nesrovnalosti. Zatímco výklad pozitivního modelu začíná se státními výdaji, které podněcují důvěru a kooperaci, tak u negativního koloběhu začíná výklad nízkou sociální důvěrou, která podkopává důvěru v instituce, což vede ve svém důsledku ke snižování výdajů. Aby byla logika fungování modelu konzistentní, musely by oba koloběhy začínat ve stejné situaci, neboť takto není jasné, která z nich je výchozí.

Druhé slabé místo v Halpernově modelu spatřujeme v tom, že nedostatečně specifikuje, do čeho by měly veřejné výdaje proudit.⁴⁴ Nerozlišuje produktivní výdaje, např. do vzdělávání, od výdajů na sociální dávky. První z nich snižují nerovnosti dynamicky v dlouhodobé perspektivě, proto je lze považovat z hlediska makrosociální soudržnosti za pozitivní. Naproti tomu nadměrné výdaje na sociální dávky představují v zásadě pouze konzumní výdaje, které nepřispívají k dalšímu růstu lidského kapitálu. Někteří autoři, zvláště ekonomové (např. Frey 1999), ukazují, že přebujelé výdaje na sociální dávky nízkostausovým skupinám obyvatelstva mohou podkopat jejich aktivitu při vlastním sebezabezpečování a následně oslabit důvěru ve formální instituce. Je to právě lidský kapitál, který vytváří nejen individuální, ale i kolektivní sociální kapitál, a tím přispívá k udržitelnému rozvoji a celospolečenské soudržnosti.

43 Takovým přístupem se vyznačuje komparativní studie občanské participace ve dvou odlišných krajích ČR (Stachová 2005), která poukazuje na roli jak sociokulturních, tak i institucionálních faktorů (lokální politické instituce) při utváření občanské angažovanosti.

44 Na tuto myšlenku nás upozornil Ivo Bayer.

Obrázek 3. Model utváření a podpora sociálního kapitálu „Putnam-plus“

Zdroj: (Halpern 2005: 280).

5. Metodologie měření a indikátory sociálního kapitálu

Výzkum sociálního kapitálu se stal ve společenských vědách v poslední dekádě natolik dynamicky se rozvíjející oblastí, že jen stěží lze postihnout všechny způsoby jeho měření na tak malém prostoru této statě. Vzhledem k tomu nabízíme dále informace pouze o několika výzkumných projektech a jejich přístupech k problematice sociálního kapitálu.⁴⁵ Již z uvedeného přehledu teoretických přístupů ke konceptualizaci sociálního kapitálu je patrné, že i metodologie měření bude značně různorodá a nepřehledná.

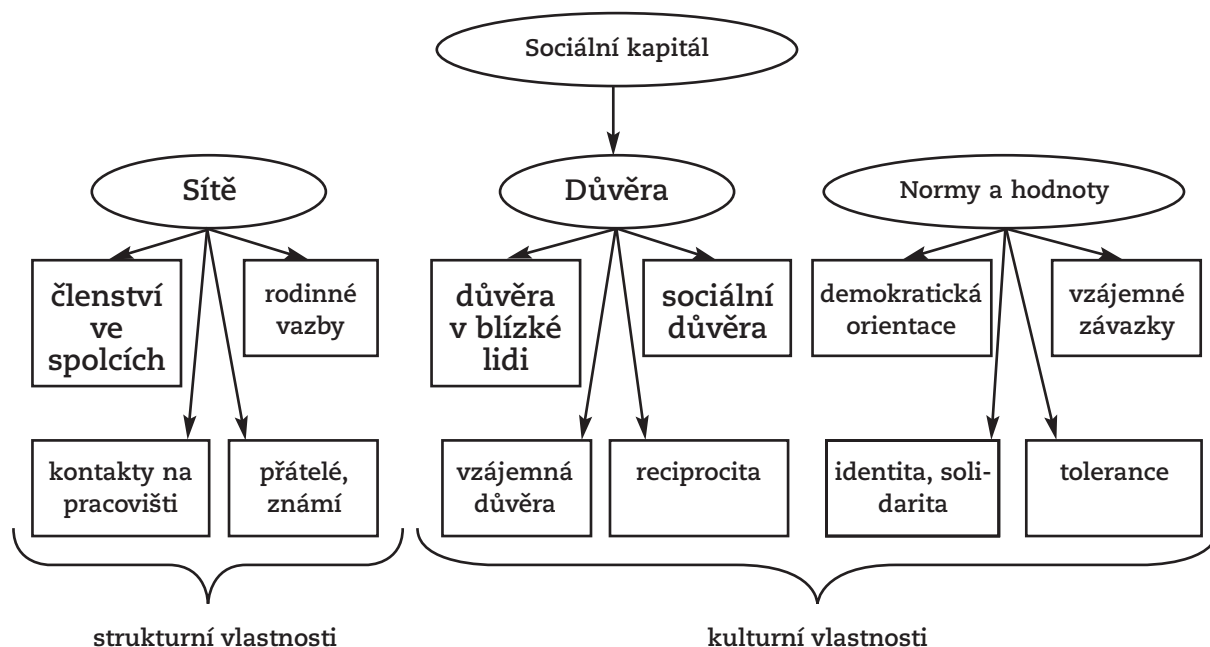
Sociální kapitál v zásadě sestává ze dvou odlišných komponent (Paxton 1999). První představuje objektivní sdružování mezi jednotlivci, tato rovina objektivní síťové struktury ukazuje na to, jak jsou jedinci v sociálním prostoru navzájem spojeni. Tu P. Paxtonová měří ve dvou dimenzích neformálních vazeb (čas trávený se sousedy a přáteli) a členství ve formálních dobrovolných organizacích. Druhou složkou je subjektivní podoba vazeb, neboť vazby mezi lidmi musí mít určité kvality jako reciprocitu, důvěryhodnost a způsobovat pozitivní emoce. Autorka analyzuje tuto dimenzi jako dva typy důvěry v druhé lidi a v instituce.

Na důvěru, ač je často považována za synonymum sociálního kapitálu, ovšem nemůžeme pohlížet jako na složku, která ho bezprostředně vytváří. Sama spíše představuje výsledek jiných procesů. Li, Pickles a Savage proto navrhli model, který nekonvenčně důvěru pojímá jako důsledek působení sociálního kapitálu. Ten operacionalizují do tří dimenzí majících pro člověka rozdílné efekty: vztah k sousedské komunitě (slabé vazby se sousedy), sociální síť (silné vazby v důvěrných vztazích) a občanská participace (komunikace s cizími lidmi) (Li, Pickles, Savage 2003).

Indikátorů sociálního kapitálu existuje nepřeborné množství, a to i v rámci totožných konceptualizací. Bez ohledu na to, jakou formu sociálního kapitálu měříme, je třeba si uvědomit, že indikátory existují ve dvou základních podobách podle toho, zda se jedná o *postoje* (důvěra, hodnocení kvality sociálního života atd.), anebo o *jednání* (např. členství v organizaci). Většinou se používají oba typy znaků neodděleně, čímž se měří kognitivní a strukturní aspekty společně. Jan van Deth (2003) uvádí tři hlavní oblasti, ve kterých se nejčastěji měří: síť odpovídající strukturnímu zornému úhlu a důvěra, normy a hodnoty spjaté s kulturním hlediskem. Instruktivně mapuje způsoby a oblasti měření sociálního kapitálu obrázek 4.

45 Přehled výzkumů a přístupů k sociálnímu kapitálu v současné německé sociologii přináší Bayer (2005).

Obrázek 4. Model měření sociálního kapitálu

Zdroj: (van Deth 2003: 83).

Poznámka: Nejpoužívanější indikátory jsou zvýrazněny.

Nutno vzít v úvahu, že indikátory jsou omezeny tím, jak vznikala data, ze kterých jsou konstruována. Dnes jsou již poměrně často využívány primární soubory dat vzniklé přímo za účelem měření nějaké dimenze sociálního kapitálu. Především tam, kde je třeba rekonstruovat míru sociálního kapitálu do minulosti (např. Putnam 1995, 2000), se lze setkat i s indikátory pocházejícími z již existujících datovýchází bází původně určených k jiným účelům, což vedle sociálněvědních výzkumů bývají také různé oficiální i neoficiální statistické a archivní údaje (např. počty organizací, jejich členů apod.).

5.1 Typologie a indikátory individuálního a kolektivního sociálního kapitálu

Jak jsme naznačili, při studiu účinků sociálního kapitálu je nezbytné rozlišit jeho dvě zcela odlišné úrovně: *kolektivní* (community social capital) a *individuální* (individual social capital). Ten lze v analýzách nalézt ve dvou podobách. První, *mobilizační*, má blíže ke konceptu lidského kapitálu, ve smyslu aktivace či mobilizace sociální sítě za účelem zisku (např. Matějů 1993; Lin 2001; Lin et al. 2001). Druhá, nazýváme ji *interakční*, je spíše založena na intenzitě společenské interakce jedince s jeho okolím, u té se předpokládá, že má pozitivní integrační efekt (např. Brown, Scheffler 2003). Při měření kolektivní formy

sociálního kapitálu se uplatňují jednak statistické údaje (nejčastěji z oficiálních souhrnných statistik) např. o počtu občanských sdružení nebo agregované individuální výpovědi ze sociologických výzkumů, jako např. důvěra v druhé lidi. Přehled typologií a příklady indikátorů znázorňuje tabulka 3.

5.2 Individuální sociální kapitál

Ukázku operacionalizace individuálního interakčního sociálního kapitálu nabízí jednoduchý sumační index ISC (Brown, Scheffler 2003), který se skládá ze sedmi položek: společenské návštěvy přátel nebo sousedů, telefonování s přáteli nebo sousedy, společenské návštěvy příbuzných nežijících ve společné domácnosti, telefonování s příbuznými nežijícími ve společné domácnosti, účast na církevních obřadech, návštěva společenských událostí a návštěva restaurací. Obdobný index míry sociability využíváme i v našem výzkumu Sociální a kulturní soudržnosti (viz přílohu I.).

Tabulka 3. Základní typologie a příklady indikátorů sociálního kapitálu

Typy sociálního kapitálu	Příklady indikátorů
Kolektivní (komunitní)	počet občanských/profesionálních sdružení (v lokalitě)
souhrnné statistické údaje	počet členů v občanských sdruženích
	podíl dárcovství ze sumy osobních příjmů
	odpracované hodiny při dobrovolnické práci
individuální výpovědi	dotaz na členství v občanských/profesionálních sdruženích
	důvěra v druhé lidi
Individuální – interakční	frekvence společenských aktivit
Individuální – mobilizační	schopnost mobilizovat sociální síť ve svůj prospěch a nebo již mobilizované – uskutečněné transakce, např. získat informace, získat práci, obstarat nedostatkové statky, ale i obdržet emocionální oporu
	(viz tabulku 5 a 6, příloha II.)

Zdroj: autoři.

Nezávislost individuální (mobilizační) a kolektivní dimenze sociálního kapitálu byla prokázána na datech (ISSP 2001) z postkomunistické ČR (Matějů, Vitásková 2006). Sociální kapitál tak na jedné straně tvoří obecná důvěra mezi členy společnosti a na straně druhé účast na vzájemně výhodných sociálních sítích (viz tabulku 4). Takováto operacionalizace však měří pouze postoje, tj. kognitivní sociální kapitál, nikoliv tedy strukturní dimenzi ve smyslu jednání aktérů, např. členství v dobrovolných skupinách a organizacích, jako je tomu u R. Putnama.

Tabulka 4. Jednoduché indikátory individuálního a kolektivního sociálního kapitálu

Dimenze	Indikátory
Důvěra	souhlas s výrokem „Existuje pouze málo lidí, kterým mohu zcela důvěřovat.“ souhlas s výrokem „Většinou si můžete být jist/a, že ostatní lidé pro Vás chtějí to nejlepší.“ souhlas s výrokem „Pokud si nebudete dávat pozor, ostatní lidé Vás budou využívat.“
Sociální sítě	jak často se na respondenta obrací jiní se žádostí o pomoc nebo uplatnění jeho vlivu existence lidí, kteří dokáží pomoci v obtížné situaci důležitost užitečných kontaktů v životě respondenta

Zdroj: (Matějů, Vitásková 2006). Použito v ISSP 2001 a Sociální a kulturní soudržnost 2006.

Zjišťování individuálního mobilizačního sociálního kapitálu pomocí standardizovaného dotazníkového šetření je pochopitelně obtížné. Příkladem pokusu změřit kapacitu aktivace sociální sítě v období reálného socialismu představuje baterie otázek z výzkumu Rodina 1989 (Matějů 1993; Matějů, Lim 1995) (viz tabulku 5).

Tabulka 5. Index individuálního „mobilizačního“ sociálního kapitálu „za socialismu“, výzkum Rodina 1989⁴⁶

Kdybyste to potřebovali, dokázali byste si zajistit následující věci?

- získání kontaktu na dobrého doktora – specialistu
- obstarání nedostatkového zboží (mrazničky, barevného TV apod.)
- sehnání tuzexových poukázek, deviz
- rychlé obstarání větší hotovosti (50 tis. Kč)
- sehnání bytu

Zdroje: Rodina 1989 (Sociologický ústav AV ČR); Matějů (1993: 352); Matějů, Lim (1995: 135).

5.3 Sociální sítě – generátory jmen, pozic a zdrojů

Jinou metodu měření individuálního mobilizačního sociálního kapitálu uplatňovanou při studiu sociálních sítí představují tzv. generátory jmen a pozic (Lin 2001). Oba nástroje jsou použitelné v rámci konvenčního reprezentativního dotazníkového šetření, nevyžadují totiž speciální relační data (párové výpovědi dotazovaných). V prvním případě *generátoru jmen* je respondent (ego) požádán, aby jmenoval své

⁴⁶ Proměnná „sociální kapitál“ byla zkonstruována pomocí faktorové analýzy jako první nerotovaný faktor, rekódovaný na dichotomický znak, kde horních 20 % případů mělo vysoký sociální kapitál, zbytek nízký (Matějů 1993: 352; Matějů, Lim 1995: 135).

osobní kontakty nejčastěji ve třech sférách: pevných formálních vztahů (např. bydliště, práce), obsahových oblastech (pracovní a domácí záležitosti) a soukromí (důvěrné, přátelské interakce). Vznikne tak seznam minimálně tří osob, ze kterých se sestaví mapa vztahů mezi egem a jeho kontakty i mezi kontakty navzájem. Míra sociálního kapitálu je pak odvozena z diverzity kontaktů a rozsahu jejich zdrojů (vzdělání, profese) i jiných vlastností (gender, rasa, věk). Tato metoda není bez problémů, např. vliv variance počtu uváděných jmen, v jejichž důsledku má sklon zobrazovat spíše silné vazby a vztahy.

V druhém případě metody *pozičních generátorů* je respondent požádán, aby uvedl, zda má úzké kontakty ve vybraných pro společnost typických strukturálních pozicích (různé profese, úřady, pracovní útvary, sociální třídy a sektory).⁴⁷ Vedle počtu uvedených pozic lze zjišťovat, jakého druhu a jak intenzivní tyto vztahy jsou (viz tabulku 6). Lin ve svých analýzách⁴⁸ (ibid.: kap. 7) používá tři proměnné: počet uvedených pozic, hodnota nejvyššího skóre prestiže povolání (SES), rozsah skóre prestiže jmenovaných pozic (rozdíl mezi nejvyšším a nejnižším statusem). Konstruovat lze také „celkový rozsah zdrojů v síti“ jako sumu všech uvedených statusových skóre. Tato metoda má výhodu v tom, že měří přímo hierarchické pozice a přístup k strukturálním pozicím zjišťuje neutrálně bez konkrétních jmen, pouze na základě obecných pozic. Podstatné je přesně stanovit časový rámec kontaktů, které mají být uváděny,⁴⁹ a vybírat pozice ze smysluplné hierarchie postavení pro danou společnost.

Tabulka 6. Poziční generátor měřící dostupný sociální kapitál

Následuje seznam profesí (předložte kartu). Můžete mi prosím říci pro každé z těchto povolání, zda neznáte někoho blízkého (s kým byste si např. tykali), kdo v takové pozici pracuje?

	Profese			
	profese A	profese B	profese C	atd. ...
Znáte někoho s takovým povoláním?*				
Jak dlouho znáte tohoto člověka (počet let)?				
Jaký je váš vztah s tímto člověkem?				
Jak blízko máte k tomuto člověku?				
Jeho/její pohlaví				
Jeho/její profese (vypíšte)				

Zdroj: adaptováno podle (Lin 2001: 88).

* Pokud znáte více takových lidí, uveďte toho, s kým se znáte nejdéle.

47 Používá se seznam vybraných profesí, nejčastěji deset až třicet, sestavený buď náhodnou procedurou ze seznamu všech povolání nebo se rozdělí statusové skóre na daný počet stejných intervalů, v nichž jsou pak vybrány nejčastěji zastoupené profese. Tento seznam je pak předložen respondentovi, který uvede, zda se zná s někým v dané pozici. Dále označí, zda se jedná o příbuzného, blízkého přítele nebo známého.

48 V reprezentativním výzkumu z velkých měst Číny v roce 1998, zkoumajícím nerovnosti v přístupu k sociálnímu kapitálu uplatnitelnému při mobilitě na pracovním trhu, Lin rozlišuje dvě složky: *obecný* (odpovídající běžným profesním a přátelským vztahům) a vzhledem ke specifiku komunistické Číny i *politický sociální kapitál* (politické konexe na tři typy vyjmenovaných kádrových pozic v komunistické straně) (Lin 2001: 106–107).

49 Jako příklad časového kontextu lze uvést otázku „Když jste hledal/a svoji první (či současnou) práci, znal/a jste někoho, kdo měl podobnou práci?“ (Lin 2001: 95).

Generátory jmen a pozic neobsahují podrobnější informaci o sociálních zdrojích. O překonání jejich nevýhod se snaží nový univerzální dotazníkový nástroj nazvaný *generátor zdrojů* (Van Der Gaag, Snijders 2004, 2005). Ten zkoumá obecně uplatnitelný sociální kapitál, přitom vychází z perspektivy potencionálně mobilizovatelných, nikoliv v minulosti již aktivovaných zdrojů. Podobá se pozičnímu generátoru, ale ptá se na přístup k vyjmenovaným zdrojům ve čtyřech obecných oblastech: informace, emoční opora, společenský styk – přátelství a praktická účelová podpora. Oblasti byly indikovány na základě řady teorií od emocionální podpory po instrumentální jednání, tak aby pokrývaly co neuniverzálnější užití sociálního kapitálu v běžném životě. Položená otázka je jednoduchá, např. znáte někoho, kdo vám může nakoupit, když jste nemocný? Respondentovi je předloženo 35 takových položek, celé znění generátoru zdrojů lze nalézt v příloze II. Také se u každého zdroje zjišťuje role vazeb (rodinní příslušníci, přátelé, známí). Dotazování je v porovnání s generátorem jmen jednodušší a interpretace konkrétnější než u pozičního generátoru. Analýza dat z výzkumu provedeného v Nizozemsku ukazuje, že výsledný index sociálního kapitálu je vícedimenzionální. Konstruovat lze aditivní indexy sociálního kapitálu v dimenzi prestiže (a vzdělání), informací (politických a finančních dovedností), osobních dovedností a osobní opory. Autoři upozorňují, že ač jimi vybrané položky zdrojů byly zvoleny pro vyspělé industriální země, tak jejich výběr je vždy kulturně podmíněný. Při aplikaci v jiném prostředí je zapotřebí zvážit jejich výběr i konkrétní formulaci.

5.4 Kolektivní sociální kapitál

5.4.1 Sociální důvěra a její měření

Vzhledem k tomu, že důvěra představuje „nejdůležitější složku sociálního kapitálu“ (Putnam et al. 1993: 170), a stala se tak nejčastějším způsobem jeho měření,⁵⁰ věnujeme se její konceptualizaci a operacionalizaci podrobněji. Z teoretické perspektivy důvěru konceptualizujeme jako vlastnost jedinců, sociálních vztahů nebo sociálních systémů, které jsou utvářeny jednáním a orientacemi jednotlivých aktérů (Misztal 1996: 14).⁵¹ Důvěra prostupuje všemi patry společnosti. Podle objektu, ke kterému se vztahuje, můžeme odlišit její tři základní typy: sebedůvěru, interpersonální důvěru a důvěru systémovou. V sociologickém výzkumu se uplatňuje rozdělení na *sociální důvěru* – někdy také označovanou jako *interpersonální důvěra*, či *obecnou (generalizovanou) důvěru v druhé lidi* – a *důvěru v instituce* – někdy označovanou za *politickou* či *institucionální důvěru*.

Sociální důvěru, která podle většiny autorů představuje konstitutivní složku sociálního kapitálu, definujeme jako základní znak komunity, který je založený na víře či očekávání, že druzí se nebudou snažit nás vědomě a úmyslně poškodit, mohou-li se tomu vyhnout, a bude-li to možné, budou jednat v našem zájmu. Okruh sociální důvěry vyjadřuje všeobecnou důvěru k ostatním lidem, tedy k tzv. generalizovaným druhým.

50 Prominentní postavení důvěry není dáno jen jejím konstitutivním významem u kolektivního sociálního kapitálu, ale i dostupností dat pro sekundární analýzu v existujících datech, která se již dlouhodobě, dávno před zavedením pojmu sbírají. Zkratka platí, že „měříme to, na co máme instrumenty“.

51 Podrobně představuje soudobé sociologické koncepty a teorie důvěry (Fukuyama, Giddens a dal.) stať M. Sedláčkové (Sedláčková 2002).

Měření důvěry v rámci výzkumu veřejného mínění má dlouhou tradici. Už od padesátých let je v USA sledována míra interpersonální (sociální) důvěry, důvěra v sousedské komunitě, v profesní skupiny a politické instituce i důvěra v celý společenský systém.

Celospolečenská míra sociální důvěry je tradičně měřena otázkou: *Celkově vzato, řekl byste, že většině lidí se dá věřit, nebo že člověk nemůže být nikdy dost opatrný při jednání s lidmi?* s dichotomickými variantami odpovědí: většině lidí se dá věřit, člověk nemůže být nikdy dost opatrný. Tato otázka je pokládána v amerických výzkumech už od 50. let 20. století, později byla převzata do Inglehartových výzkumů hodnot European Values Survey, od 90. let též do World Values Survey,⁵² např. v roce 1998 se objevila i v New Democracies Barometer, kde byla dříve zjišťována pouze důvěra v politické instituce.

Jak upozorňují Miller a Mitamura (2003), znění této otázky ovšem může měřit dva rozdílné faktory. Otázka se totiž respondentů neptá na důvěru vs. nedůvěru, ale na důvěru vs. opatrnost. Druhá část otázky tak zjišťuje spíše individuální vlastnost (ochotu riskovat) než hodnocení důvěryhodnosti druhých. Tím lze vysvětlit, proč při použití této varianty otázky muži vykazují vyšší důvěru než ženy. Takto měřená důvěra se také liší v závislosti na věku a míře kriminality v lokalitě. Výsledky změn hladiny důvěry v čase a mezi různými společnostmi tak mohou být do značné míry způsobeny demografickými posuny nebo rozdíly v úrovni kriminality než v samotné generalizované důvěře. Autoři proto doporučují v dotaznících používat pouze první část otázky (většině lidí lze věřit) měřící na škále souhlasu kontinuum důvěry-nedůvěry a zejména pak uplatňovat vícerozměrné indikátory, tj. více otázek. Nicméně sledování lidské opatrnosti je vzhledem k utváření sociálního kapitálu vysoce relevantní, protože její přítomnost představuje překážku při vzniku nových sociálních vztahů.

Vedle uvedené jednoduché otázky se začala od roku 1972 používat v americkém General Social Survey trojice otázek, které představují upravenou podobu původní pětipoložkové tzv. Rosenbergovy škály důvěry v druhé lidi vyvinuté v padesátých letech 20. stol. za účelem měření „víry v druhé“:

- stejná jako uvedená výše,
- *Řekl(a) byste, že lidé se většinou snaží druhým pomáhat (že se snaží si navzájem pomáhat), nebo že se převážně starají jen o sebe?* varianty odpovědi: *snaží se pomoci, starají se jen o sebe,*
- *Myslíte si, že většina lidí se Vás pokusí využít, když je jim dána příležitost, nebo že se (k Vám) zachovají férově?* varianty odpovědi: *využijí mě, zachovají se férově.*

Někdy jsou nabízeny ještě další dvě varianty odpovědí: „přijde na to“ a „nevím“. Právě jejich případné zařazení působí problém srovnatelnosti výsledků mezi různými daty. Tyto tři otázky lze analyzovat buď samostatně, anebo lze na jejich základě konstruovat souhrnný index důvěry v druhé lidi.

Ideu sociálního kapitálu jako důvěryhodnosti sociálního prostředí reflektuje podrobněji psychologický tzv. Yamagishiho index důvěry (Yamagishi 1988). Ten používá souhlas s osmi výroky, původně vybranými z 60 položek z různých výzkumů, které vyjadřují dvě dimenze (konstruované pomocí faktorové analýzy): zda jsou lidé čestní a jestli je riskantní důvěřovat druhým, viz tabulku 7.

52 Viz webovou stránku <<http://www.worldvaluessurvey.com>>.

Tabulka 7. Yamagishiho index obecné důvěry

Otázka: Vyjdete-li z Vaší běžné zkušenosti, do jaké míry souhlasíte s následujícími názory?

(Ne)čestnost lidí:

- Většina lidí lže, když jim to může přinést prospěch.
- Když o vás někdo řekne něco lichotivého, chce od vás něco získat.
- Lidé vás využijí, když s nimi budete spolupracovat.
- Lidé jsou nepoctiví, když je jim dána příležitost.

Riziko důvěry v druhé

- Při setkání s cizími lidmi je lépe se mít na pozoru, dokud neprokáží, že jsou důvěryhodní.
- Člověk musí být ostražitý, nebo ho někdo využije.
- Společnost se rozpadne, jestliže se oslabí policejní moc.
- Člověk by neměl důvěřovat druhým, pokud je dobře nezná.

Zdroj: adaptováno podle (Yamagishi 1988); použito ve výzkumu Aktér 2001.

5.4.2 Putnamův souhrnný index sociálního kapitálu a jeho modifikace

I přes zmíněnou kritiku zůstává Putnamův kolektivní pozitivní sociální kapitál nejrozšířenější konceptualizací v empirických výzkumech. Putnam (1995, 2000, 2001a) ve svých analýzách, které sledují dlouhodobé trendy, používá většinou sekundární data, a tedy i různé způsoby měření. Jako indikátory uplatňuje rozmanité agregované statistické údaje, které představují tzv. vysoce formální sociální kapitál, jako např. počet členů v občanských a profesních sdruženích, čtenost novin, navštěvování bohoslužeb, ale i relativní podíl právníků v americké společnosti.

Putnam také z dílčích údajů sestavil komplexní index, který zahrnuje 14, resp. 13 indikátorů⁵³ získaných pomocí sekundární analýzy existujících dat z mnoha amerických výzkumů, hlavně z *General Social Survey*, *National Election Studies*, *Roper Social and Political Trends* a komerčního *DDB Needham Life style surveys*.⁵⁴ Indikátory občanské angažovanosti a společenských aktivit rozčleňuje do pěti základních skupin: komunitně organizovaný život, angažovanost ve věcech veřejných, komunitní dobrovolnictví, neformální sociabilita a sociální důvěra. Na jiném místě však Putnam (2001a) důvěru nepovažuje za integrální součást sociálního kapitálu, ale spíše za fundamentální důsledek jeho působení. Indikátory pro jednotlivé dimenze (viz tabulku 8) sumarizuje pomocí faktorové analýzy do jedné latentní proměnné

⁵³ Ve svém novějším článku zmiňuje Putnam (2001a) navíc ještě jako jeden z indikátorů míru filantropie, kterou měří podílem dárcovství na národním příjmu. S jistou nadsázkou také uvádí, že sociální kapitál, resp. jeho nedostatek, lze měřit pomocí počtu právníků na deset tisíc obyvatel. Logika je odvozena z jeho teorie, že sociální kapitál usnadňuje vymáhání v případě neformálních smluvních vztahů. Čím větší vzájemná reciprocita v sítích a tedy i důvěra, tím menší potřeba uzavírat formální vztahy, v důsledku toho klesá i poptávka po práci právníků.

⁵⁴ Data použitá v knize *Bowling Alone* (Putnam 2000) lze získat na webové stránce Roberta Putnama <<http://www.bowlingalone.com>> v sekci Research data.

nazvané *Social Capital Index*. Získaný index mu slouží k porovnání agregované úrovně sociálního kapitálu mezi jednotlivými státy USA a jejich odlišností z hlediska příjmové distribuce, tolerance k genderovým a rasovým odlišnostem, sledování TV, daňových úniků a další. Tento „Putnam social capital index“ bývá využíván i jinými autory jako charakteristika regionů např. při analýze adaptace na technologické změny.

Tabulka 8. Putnamův index sociálního kapitálu (pro jednotlivé státy USA)

Dimenze	Indikátory
Komunitně organizovaný život	<ul style="list-style-type: none"> - podíl lidí ve výboru lokálních organizací za poslední rok - podíl lidí v manažerské pozici v klubech za poslední rok - počet občanských a sociálních organizací na 1000 obyvatel - průměrný počet klubových setkání za poslední rok - průměrný počet členů klubů a organizací
Angažovanost ve věcech veřejných	<ul style="list-style-type: none"> - volební účast v prezidentských volbách - počet uskutečněných veřej. setkání týkajících se města či školy
Komunitní dobrovolnictví	<ul style="list-style-type: none"> - počet neziskových organizací na 1000 obyvatel - průměrný počet účastí na komunitních projektech v posl. roce - průměrný počet účastí na dobrovolnické práci v posledním roce
Neformální sociabilita	<ul style="list-style-type: none"> - souhlas s výrokem: „Trávím hodně času návštěvou přátel.“ - průměrný počet uspořádaných domácích párty v posledním roce
Sociální důvěra	<ul style="list-style-type: none"> - souhlas s výrokem: „Většině lidí lze věřit.“ - souhlas s výrokem: „Většina lidí je čestná.“

Zdroj: (Putnam 2000: 291).

Jednoduché měření sociálního kapitálu pomocí počtu organizací, jichž je člověk členem, bylo zpochybněno nejen tím, že různé typy organizací ovlivňují sociální kapitál odlišným způsobem, ale navíc nebyl prokázán ani příliš silný vliv mezi členstvím v určité organizaci a specifikovanými normativními důsledky (Edwards, Foley 1998). Metodologicky orientovaní autoři upozorňují na to, že Putnamův přístup měření na úrovni států a jím odvozené závěry o souvislostech indexu sociálního kapitálu s mírou tolerance, ekonomické prosperity apod. trpí problémem tzv. chybného závěru v důsledku nerozlišení prostorové úrovně (ecological fallacy). Ten představuje nebezpečí chybné interpretace, vyvozujeme-li zjištění o individuích jako analytické jednotce pouze na základě analýzy skupinových vlastností. „Například se tak dovozuje, že jedinci, kteří žijí ve státech s vyšším sociálním kapitálem (měřeno Putnamovým indexem), jsou šťastnější“ (Kadushin 2004).

O určitou reflexi vlastního přístupu se pokusil i sám R. Putnam (Putnam 2001a; Hudson, Chapman 2002). Jeho původní konceptualizace byla kritizována jako značně zjednodušující, s poukazem na to, že samotný způsob, jak Putnam měří sociální kapitál, může vést k závěrům o jeho poklesu a úpadku společenského života v Americe. Prvotní standardní způsob měření pomocí údajů o členství v cca 30 formálních celostátně působících dobrovolnických organizacích (Putnam 1995) totiž není schopen postihnout

změny v podobě nových forem občanské participace, mj. nezahrnuje tzv. nová sociální hnutí. Za tímto účelem Saguaro Seminar při Harvardské univerzitě, kde Putnam působí, uspořádal v roce 1999 *Workshop on Social Capital Measurement*. Cílem tohoto projektu, původně sponzorovaného konsorciem komunitních a soukromých nadací, je vyvinout a postupně aplikovat nový validní benchmarkový nástroj, tzv. *Social Capital Community Benchmark Survey* (SCCBS), sloužící ke sledování vývoje úrovně sociálního kapitálu v čase, mj. pro účely vládních statistik. K vytvoření sady otázek aplikovatelných v jakémkoli výzkumu byl proveden výzkum v dospělé americké populaci zahrnující přes 100 položek.⁵⁵ Následovala ještě dvě kola menších opakovaných výzkumů k ověření reliability. Bylo identifikováno 11 klíčových dimenzí sociálního kapitálu s 5 hlavními doménami (viz tabulku 9). Výsledkem je sada přibližně 20 položek, jejichž dotazování trvá cca 10 minut.

Tabulka 9. Domény a klíčové dimenze sociálního kapitálu v Social Capital Community Benchmark Survey (USA)

Domény	Klíčové dimenze
Důvěra	- sociální důvěra („silná“ vs. „slabá“ důvěra, radius důvěry) („thick” versus „thin” trust, radius of trust) - mezi-rasová/etnická důvěra (forma „přemostování“)
Neformální síť	- diverzita přátelských sítí (forma „přemostování“) - neformální společenský život s rodinou, přáteli, spolupracovníky
Formální síť	- vedoucí postavení v komunální/městské správě - účast v občanských sdruženích a spolcích - dárcovství a dobrovolnictví - angažovanost vycházející z náboženské víry
Politická angažovanost	- konvenční politická participace (účast ve volbách) - protestní politická participace (demonstrace, pochody, bojkoty, atd.)
Vyrovnanost občanské angažovanosti uvnitř komunity	(konstruovaná míra napříč kategoriemi ras, příjmu a vzdělání)

Zdroj: (Hudson, Chapman 2002).

55 Zpráva o přístupech k měření sociálního kapitálu (Hudson, Chapman 2002) obsahuje redukovanou sadu otázek „Proposed Questions For CPS (Census Bureau’s Current Population Survey) Supplement On Social Capital“ navržených Robertem Putnamem. Podrobnější informace včetně dotazníku SCCBS lze nalézt na <<http://www.ksg.harvard.edu/saguaro/communitysurvey>>.

5.4.3 Měření přemostujícího sociálního kapitálu jako různorodost interakcí

Přemostující sociální kapitál hraje významnou roli při utváření společenské soudržnosti, neboť vyvolává tolerantní postoje k cizím lidem a omezuje předsudky mezi skupinami. I přes velký důraz kladený na tuto dimenzi v teorii (Putnam 2000), tj. na rozsah, do jaké míry jsou jedinci napojeni na druhé s podobnými, resp. odlišnými vlastnostmi, jsou přístupy k jeho měření spíše ojedinělé. Metodu měření této formy sociálního kapitálu jako množství vazeb s lidmi, kteří se navzájem sociálně odlišují, navrhl K. Pajak (2006). Jde o 12položkovou baterii otázek uplatnitelnou v běžných reprezentativních dotazníkových šetřeních (viz tabulku 10). Jedná se o sumační škálu měřící počet heterogenních interakcí respondenta. Alternativně lze měřit sociální vzdálenost, resp. homogennost respondentových přátelských vazeb pomocí dotazu na status jeho tří nejbližších přátel.⁵⁶ V teoretické perspektivě se jedná o interakčně distanční přístup k sociální stratifikaci vyvinutý E. O. Laumannem (Laumann 1966, 1973) měřící respondentovo postavení (ego) a jeho kontakty (alter).⁵⁷ Tuto metodu uplatňují v případové studii neformálních informačních vazeb členů ve třech různých politických organizacích Warde, Tampubolon, Savage (2005). Autoři však zjišťují nejen profesní status nejlepšího přítele, ale i jeho věk, pohlaví, jak dlouho se znají a jak blízký je jejich vztah. Smyslem tohoto přístupu je měřit přemostující sociální kapitál jako rozdílnost sociálních charakteristik, tedy takové sociální zkušenosti, která vznikajíc ve vzájemných interakcích rozdílných lidí zvyšuje toleranci a vzájemné pochopení, zkrátka podporuje sociální soudržnost v moderní společnosti.

Tabulka 10. Index přemostujícího sociálního kapitálu

V kruhu mých blízkých přátel jsou lidé:

odpovědi na pětibodové škále:

1. velmi zřídka nebo nikdy, 2. zřídka, málokdy, 3. občas, 4. často, 5. velmi často
- ... mnohem starší než já
- ... s odlišným životním stylem, než je můj
- ... rozdílné národnosti, než je moje
- ... s odlišnou sexuální orientací, než je moje
- ... kteří sledují zcela odlišné TV programy než já
- ... z jiného okruhu, než byli spolužáci na střední škole
- ... druhého pohlaví
- ... kteří poslouchají zcela odlišnou hudbu než já
- ... kteří čtou knihy jiných autorů než já
- ... kdo čtou jiné novinové tituly a časopisy
- ... jiné rasy
- ... mnohem chudší než já

Zdroj: (Pajak 2006).

Poznámka: Tato baterie otázek byla testována na populaci vysokoškolských studentů. V případě studia jiné populace je třeba položky upravit, aby reflektovaly heterogenost interakcí (např. rozdílné generace, profesní status, atd.). Autoři se podílejí na přípravě obdobné baterie pro dospělou populaci ČR (CVVM 2007-04).

⁵⁶ Tuto metodu jsme zvolili ve výzkumu Sociální a kulturní soudržnost, mobilita a předávání hodnotových orientací a postojů 2005–06 (viz přílohu 1). Tento přístup však neměří etnickou homogenitu sociálních sítí.

⁵⁷ Laumann (1966: kap 3) formuloval v návaznosti na Simmela tzv. tezi o homofilii, známou také jako hypotéza „like-me“, která poukazuje na to, že lidé se pohybují v takovém sociálním okruhu, který se vyznačuje statusovou a etnickou homogenitou.

5.5 Kombinované přístupy

Přístupů k měření sociálního kapitálu, většinou odvozených z Putnamova modelu, se v posledním desetiletí objevilo po celém světě velké množství. Vysoce rozpracovanou operacionalizaci lze například nalézt v australském projektu *Families, Social Capital and Citizenship Project*.⁵⁸ Snahou konceptualizace sociálního kapitálu Stoneové a Hugesové jako multidimenzionálního jevu je zohlednit jak kvalitu, tak strukturu sociálních vztahů (Stone 2001; Stone, Huges 2002a, b). Za tímto účelem navrhly tři rozdílné metody měření sociálního kapitálu (Stone, Huges 2002a, b).

První, nejpodrobnější přístup vychází z komplexní analýzy sociálních sítí. Východiskem této metody je zjišťování sociálního kapitálu odděleně ve třech sférách – *neformální, obecné a institucionální* – pomocí klíčových indikátorů, které mají v daných sférách specifickou podobu. Těmi jsou vlastnosti sítí: velikost, hustota, diverzita a kvalita (normy důvěry a reciprocity). Podrobně viz tabulku 11. Tento přístup je vhodný tehdy, zajímá-li nás rozsah sociálního kapitálu a jeho fungování detailně pouze uvnitř jedné z výše zmiňovaných sfér.

Tabulka 11. Indikátory dimenzí sociálního kapitálu v neformální, obecné a institucionální oblasti

Neformální sféra	Obecná sféra	Institucionální sféra
neformální normy (důvěra a reciprocita mezi rodinnými příslušníky)	obecné normy (důvěra a reciprocita mezi lidmi v lokální komunitě, mezi lidmi obecně)	důvěra v instituce (10 institucí)
velikost sítě (počet neformálních vazeb)	členství ve skupinách	vazby na instituce (počet typů institucionálních vazeb)
hustota sítě	různorodost (hodnoty v lokální oblasti)	
různorodost sítě (vzdělání a etnicita)		

Zdroj: (Stone, Huges 2002b).

58 Více informací lze získat na stránkách Australian Institute of Family Studies <<http://www.aifs.org.au>>.

Autorky se rovněž pokusily zkonstruovat celkový index sociálního kapitálu, který by umožnil jednoduché měření celkového objemu „akcií sociálního kapitálu“ jednotlivce či komunity. Došli k závěru, že měřit sociální kapitál pomocí jednodimenzionálního indexu vytvořeného faktorovou analýzou není možné, neboť existují dvě nezávislé dimenze: „normy důvěry a reciprocity“ a „velikost sociální sítě nebo úroveň propojení“. Tento přístup je vhodný pro zjišťování souhrnné míry sociálního kapitálu ve všech třech sférách zároveň.

Třetí navrhovanou metodu představuje *typologický přístup*, který využívá klastrovou analýzu, jejímž cílem je identifikovat konkrétní podskupiny respondentů na základě jejich charakteristického profilu v odlišných dimenzích sociálního kapitálu. Podle autorek lze nalézt čtyři základní podskupiny: 1. „silné normy, občanské kontakty“ (vysoká důvěra a reciprocita v lokální komunitě i obecně, občanská participace, ale nevelká síť rodinných a přátelských vazeb); 2. „bohatý sociální kapitál“ (vysoká důvěra k lidem obecně, v komunitě, i v rodině, husté sítě formálních i neformálních kontaktů); 3. „omezený sociální kapitál“ (pouze neformální vazby, uzavření ve vlastní komunitě, nízká důvěra ke zbytku společnosti); 4. „slabý sociální kapitál“ (izolace od širší společnosti, bez opory rodiny či přátel). Tento typologický přístup k měření sociálního kapitálu je vhodný zejména ve výzkumech, které berou v úvahu různé dimenze sociálního kapitálu současně ve všech třech sférách a kde lze zároveň očekávat, že distribuce těchto charakteristik bude v odlišných skupinách rozdílná. Výhoda tohoto přístupu spočívá v tom, že přestože se jedná o jednoduchý způsob měření sociálního kapitálu, zohledňuje současně jeho multidimenzionalitu.

5.6 Nástroje měření sociálního kapitálu iniciované Světovou bankou (SC-IQ a SOCAT)

Zatím nejnovější, velmi propracovaný dotazníkový nástroj k měření sociálního kapitálu především pro použití v rozvojových zemích vyvinuli odborníci Světové banky pod názvem *Integrated Questionnaire for the Measurement of Social Capital (SC-IQ)* (Grootaert et al. 2004). Jejich snahou bylo doladit dotazníkový modul aplikovatelný v kvantitativních výzkumech⁵⁹ domácností (např. příjmů nebo výdajů) jak akademického, tak praktického rázu. Dotazník zjišťuje šest dimenzí sociálního kapitálu na individuální úrovni:⁶⁰ 1. *skupiny a sítě* (podoba a rozsah zapojení členů domácnosti do různých typů sociální organizace a neformálních sítí); 2. *důvěra a solidarita* (důvěra k druhým lidem obecně, k sousedům, poskytovatelům základních služeb, cizincům i její proměna v čase); 3. *kolektivní jednání a kooperace* (zda a jak členové domácnosti spolupracují s ostatními v komunitě na společných projektech, především pak v případě krizí); 4. *informace a komunikace* (způsoby a prostředky, jak chudé domácnosti získávají informace o veřejných službách a záležitostech trhu, např. pracovních příležitostech, cenách zboží apod.); 5. *sociální soudržnost a inkluze* (podstata a rozsah rozdílů vedoucích ke konfliktům, identifikace skupin vyloučených

⁵⁹ Jak uvádějí autoři, Světová banka vyvíjí podobný standardizovaný nástroj i v oblasti kvalitativního výzkumu za tím účelem, aby byl k dispozici jeden balík různých výzkumných technik, který by umožnil týmům zkoumajícím sociální kapitál kombinovat různé metodologie.

⁶⁰ Do některých aplikací tohoto nástroje je možno zařadit i modul otázek zjišťující data o sociálním kapitálu na komunitní/kolektivní úrovni (např. hustota společenského života, četnost kolektivního jednání v komunitě). K tomuto účelu lze použít otázky z dotazníku pro komunitu, který je součástí měřicího nástroje SOCAT.

z přístupu k veřejným službám a formy každodenní interakce); 6. *zplnomocnění a politické jednání* (pocit dotázaného, zda je v životě šťastný, jeho schopnost ovlivnit lokální záležitosti a participace na řešení problémů, např. petice, protesty atd.). Navržený výzkumný nástroj odráží jak skupinové členství, tj. strukturální dimenzi, tak i subjektivní vnímání důvěry a norem, tj. kognitivní dimenzi sociálního kapitálu (1 a 2 sekce), dále hlavní způsoby, jak sociální kapitál působí (sekce 3 a 4), i jeho nejdůležitější efekty a výsledky (sekce 5 a 6). Vedle samotného dotazníku, jehož validita byla testována v Albánii a Nigérii, je k dispozici návod k jeho použití a analýze získaných dat.

Druhým, již dříve vyvinutým nástrojem určeným ke studiu sociálního kapitálu na úrovni komunit, je *Social Capital Assessment Tool (SOCAT)* (Grootaert, van Bastelaer 2002). Ten se skládá z pěti metodologicky odlišných nástrojů kombinujících kvalitativní a kvantitativní techniky: profilu komunity (skupinové rozhovory, mapování komunity, institucionální diagram), dotazníku zjišťujícího charakteristiky komunity a dostupnost služeb (skupinové rozhovory s klíčovými členy společenství), kvantitativního dotazníkového šetření v domácnostech (participace v lokálních organizacích, kooperace, důvěra), profilu vybraných organizací v komunitě (skupinové rozhovory s vůdci, členy i nečleny organizace), doplněného o záznamový arch mapující jejich uspořádání.

6. Vybrané oblasti studia a projekty zkoumající sociální kapitál a jeho účinky

6.1 Sociální kapitál a jeho vliv na zdraví

Vedle studia pozitivních účinků sociálního kapitálu na hospodářský rozvoj, začleňování marginalizovaných sociálních skupin, prevenci kriminality a mnoho dalších oblastí se od konce devadesátých let masivně rozvíjí také výzkum jeho vlivu na veřejné zdraví resp. individuální zdravotní stav⁶¹ (např. Morgan, Swann et al. 2004; Halpern 2005: kap. 3). Prokázán byl efekt sociálního kapitálu na prevenci kardiovaskulárních a duševních onemocnění, kouření a alkoholismu (např. Scheffler 2005). Kritický pohled na poměrně rozšířené nostalgické volání po účincích sociální integrace nabízí Kushner a Sterk (2005), kteří upozorňují na to, že pro veřejné zdraví je vedle kvantity sociálních vztahů důležitá také jejich kvalita. Rozdílné úrovně zdravotního stavu navíc stále silněji než sociální kapitál predikuje statusové, resp. třídní postavení jedince.

6.2 Projekty využívající kvalitativní metodologii

Vzhledem k tomu, že sociální kapitál se vyznačuje multidimenzionalitou a kontextuální podmíněností, stále více autorů zdůrazňuje potřebu jeho hloubkového zkoumání pomocí kvalitativních metod (např. Devine, Roberts 2003). Vedle v jistém smyslu dominujícího agregovaného Putnamova přístupu se tak uplatňují i rozmanité kvalitativní techniky sběru a analýzy dat používané ve výzkumech zkoumajících fungování sociálního kapitálu v menších komunitách, v oblasti zdraví např. (Swann, Morgan 2002). Příkladem mohou být následující výzkumy a projekty.

Výzkum, který sledoval sociální exkluzi u dospívajících mladistvých v jednom anglickém městě postiženém vysokou sociální a ekonomickou deprivací (Morrow 2001), kombinoval při zjišťování sociálního kapitálu kvalitativní výzkumné techniky (skupinové rozhovory) a strukturované

61 Zdravotní stav je nejčastěji zjišťován v rámci dotazníkových šetření. Nejjednodušeji obecnou otázkou „Jak jste spokojen/a se svým celkovým zdravotním stavem?“ s desetibodovou škálou jako tzv. Self-reported health status. Dotazovány také bývají denní aktivity (schopnost vykonávat určitou činnost), pocit únavy a bolesti. Další často sledovanou oblastí je mentální zdravotní stav, který je kompozitem odpovědí na otázky, zda respondent pociťuje smutek, úzkost, nespavost a vznětlivost. Podrobné informace o standardním nástroji k měření zdravotního stavu tzv. Health Survey Instrument – short form 36 health survey questionnaire (SF-36), lze nalézt na stránkách organizace RAND (research and development) <http://www.rand.org/health/surveys_tools/mos/mos_core_36item.html>.

aktivity/metody (psané záznamy studentů a vizualizační metody). Mladí lidé byli požádáni, aby napsali odpovědi na otázky pokrývající následující témata: sociální síť, místní identitu, postoje k institucím a komunitním zařízením, participace na životě komunity. Dále vybraní respondenti fotografovali pro ně důležitá místa ve městě a následně popisovali, proč jim připisují význam. Analýza takto získaných dat ukázala, že pro pochopení vlivu sociálního kapitálu v každodenním životě mladistvých z nižších sociálních vrstev na jejich začlenění do společnosti a individuální úspěch je vhodnější Bourdieuova individuální koncepce sociálního kapitálu než Putnamova kolektivní.

V obdobném prostředí malého města postiženého nezaměstnaností, ale vyznačujícího se rozvinutým komunitním životem, byla provedena pilotní sonda australského projektu *Social Capital as the Product of Local Intractive Learning Process* (Falk, Harrison 1998). Výzkum si kladl za cíl pomocí etnometodologického přístupu odvodit základní indikátory sociálního kapitálu. Výběr vzorku byl proveden nabalováním na základě mapy sociálních sítí pocházející z adresáře místních služeb (princip sněhové koule). Při sběru dat se nejprve uplatnily semistrukturované individuální a kolektivní rozhovory, posléze vybraní respondenti nahrávali během běžného dne situace s komunikativními interakcemi. Byli také požádáni o zapisování reflektivních deníků z těchto situací za účelem identifikace informačních směrů a sítí informačních toků. Výzkumníci zaznamenávali formální schůzky a skupinové aktivity a na základě této dokumentace zkonstruovali matici sociálních sítí rozkrývající participační síť. Nashromážděná data pak analyzovali pomocí tematické obsahové analýzy, lingvistických principů a budování zakotvené teorie. Identifikovali tři základní zdroje sociálního kapitálu: znalostní zdroje, zdroje identit a konsolidované zdroje.

CONSCISE – Contribution of Social Capital in the Social Economy to Local Economic Development in Western Europe

Zajímavý příklad kombinované a inovativní metodologie výzkumu sociálního kapitálu představuje projekt pěti výzkumných institucí⁶² nazvaný *CONSCISE*,⁶³ uskutečněný v letech 2000–2003. V osmi lokalitách čtyř západoevropských zemí (UK, Německo, Španělsko a Švédsko) tento projekt zkoumal, jak tzv. „sociální podnikání v sociální ekonomii“ (neziskový sektor) přispívá k produkci a reprodukci sociálního kapitálu, a jak tím napomáhá lokálnímu ekonomickému rozvoji, sociální kohezi a začleňování. Použita byla rozmanitá metodologie sběru dat. Ve výzkumu obyvatel sledovaných lokalit (na téma, jak se lidé v místě cítí) bylo užito nejprve anketní dotazníkové šetření. Druhá, hlavní studie se zaměřila přímo na oblast sociálního podnikání. Jednalo se jak o dotazník pro organizace (způsob řízení, členství, poslání, historie, propojenost s ostatními organizacemi atd.), tak i o kontrolní seznam aktivit nazvaný „akcie sociálního kapitálu“. Ten měl za cíl pomoci místním organizacím s monitorováním kapacity jejich sociálního kapitálu. Dále se při měření sociálního kapitálu uplatnily především kvalitativní techniky sběru dat, jako nestrukturované a skupinové rozhovory. Prováděn byl i tzv. sociální audit neziskových organizací, při kterém výzkumníci využili společných workshopů, vytváření kontaktních map, deníkových záznamů aktivit, pravidelných setkání s pracovníky organizací a záznamů frekvence telefonních rozhovorů a e-mailů.

62 Koordinátorem projektu byl The Institute of Social Science Research, Middlesex University (ISSR), Anglie; dále se zúčastnily: Community Business Scotland (CBS Network), Skotsko; Interdisziplinäre Forschung-Gruppe Lokale Ökonomie - The Technologie-Netzwerk (TECHNET), Německo; The Network for Co-operative and Social Enterprises in the County of Vasterbotten (NATVERKET), Švédsko; The Gabinet d'Estudis Socials (GES), Španělsko.

63 Internetovou prezentaci projektu naleznete na <<http://www.malcolmread.co.uk/conscise>>.

6. Vybrané oblasti studia a projekty zkoumající sociální kapitál a jeho účinky

Projekt CONSCISE využívá šesti indikátorů definujících sociální kapitál: důvěra, reciprocita/vzájemnost, sdílené normy chování, věrnost a sounáležitost, sociální sítě a informační kanály. Na základě zkušeností z terénu lze podle výzkumníků redefinovat sociální kapitál do dvou hlavních kategorií: *vztahy* mezi lidmi a/nebo entitami a *postoje* zastávané lidmi a/nebo entitami. Z počátku použitý souhrnný index sociálního kapitálu o místním rozvoji mnoho nevypovídal. Daleko přínosnější se ukázalo podrobnější studium jeho fungování v lokálním kontextu. Sociální kapitál se vyskytoval jak v malých izolovaných rurálních oblastech, tak i ve velkých hustě osídlených a sociálně různorodých městských územích, kde byl více spjat s odlišnými zájmy rozličných skupin a organizací. Ukázalo se, že vzájemná vyrovnanost mezi formami sociálního kapitálu „bonding“ (uvnitř skupiny) a „bridging“ (mezi skupinami) a jeho „management“ je tím správným zdrojem pro rozvoj sociálního (neziskového) podnikání (Kay, Pearce, Evans 2004).

7. Zdroje dat a informací

7.1 Social Capital Question Bank (Velká Británie)

Jeden z nejkomplexnějších přístupů k operacionalizaci v sekundární analýze nabízí *Social Capital Question Bank*⁶⁴ britského statistického úřadu, který vybudoval obsáhlou metodologii, jak měřit sociální kapitál v souborech depozitovaných dat. Projekt má rovněž za cíl standardizovat zkoumání sociálního kapitálu v nových šetřeních. Zájemci mají možnost využít soubory dat ze stávajících 15 výzkumů, např. British Crime Survey (BCS), British Election Study (BES), British Household Panel Survey (BHPS), General Household Survey (GHS), Health and Lifestyles Survey (HALS). Problematika výzkumu sociálního kapitálu je rozdělena do pěti témat, která spolu s poskytovanými daty z výzkumů tvoří matici. Hlavní témata a z nich utvořené indexy představují: participace, sociální závazky a věrnost; kontrola a účinnost; smysl pro komunitu a hodnocení jejích vlastností; sociální interakce, síť a podpora; důvěra, reciprocita, sociální koheze (podrobné členění na subtémat viz přílohu V.). Subtémat se někdy překrývají, nebo jsou zastoupena vícekrát v různých tématech, což je způsobeno tím, že data pocházejí z vícero výzkumů a okruhy otázek nemusí být vždy stejného znění, a proto je třeba jejich samostatné zařazení.

7.2 Výzkumy ISSP, ESS, WVS, EVSS⁶⁵

Problematiku sociálního kapitálu, jak kolektivního, tak individuálního, lze nalézt v některých modulech mezinárodního výzkumného projektu *International Social Survey Programme* (ISSP), v roce 2001 modul Social Network II. (sociální síť, známosti, důvěra atd.) a v roce 2004 Citizenship (občanská společnost, politická participace, důvěra a dal.). Dále v mezinárodním projektu *European Social Survey* (ESS), především v sekcích občanská participace a média/důvěra. Dalším často využívaným datovým zdrojem, zejména ve studiích Světové banky, je *World Values Survey* (WVS) (např. Raiser et al. 2002) a *European Value Surveys* (EVS). V datech z EVS lze nalézt čtyři dimenze sociálního kapitálu: interpersonální důvěra, institucionální důvěra, občanská participace (formální i neformální) a důvěryhodnost (např. podvádění na daních, přijímání úplatků), podrobněji viz (van Schaik 2002).

64 Viz webovou stránku <<http://www.statistics.gov.uk/socialcapital>>.

65 Soubory dat z těchto výzkumů lze získat prostřednictvím Sociologického datového archivu SOÚ AV ČR. V případě ESS jsou data a kompletní dokumentace přehledně dostupné prostřednictvím archivačního systému NESSTAR (viz Kalvas 2005) k dispozici ve veřejné doméně na adrese <<http://www.europeansocialsurvey.org>>.

7.3 Informace o sociálním kapitálu na internetu

V důsledku nárůstu zájmu o problematiku sociálního kapitálu nejen ve vědeckém diskursu je informací dostupných na internetu neuvěřitelné množství. Některé uvádíme v příloze II. Kromě zmíněných stránek Světové banky, OECD a Social Capital Question Bank lze nalézt užitečnou bránu informací na *Social Capital Gateway*⁶⁶ založenou Fabio Sabatinim z katedry veřejné ekonomie na univerzitě v Římě. Stránky nabízejí utříděný přehled literatury, konferencí, aktualit a anotací nejnovějších publikací, příbuzných témat (ekonomický rozvoj, občanská společnost atd.), odkazy na elektronicky dostupné publikace i seznam vědců z celého světa zabývajících se výzkumem sociálního kapitálu.

Za zmínku také stojí nezisková nevládní organizace *Social Capital Foundation* (TSCF) se sídlem v Belgii, jež si klade za cíl podporovat sociální kapitál a sociální kohezi ve společnosti. Každoročně pořádá konferenci o sociálním kapitálu a vydává elektronický časopis *International Scope Review*.⁶⁷

Bohatou studnici pramenů studia kolektivního sociálního kapitálu, a to jak textů, tak zejména metodologie měření (ke stažení jsou k dispozici různé dříve v textu popsané dotazníky) nabízí stránky Saguaro Seminar při Harvardské univerzitě spojeného se jménem R. Putnama. Vybrané internetové odkazy na stránky s tematikou sociálního kapitálu jsou uvedeny v příloze III.

⁶⁶ Viz webovou stránku <<http://www.socialcapitalgateway.org>>.

⁶⁷ Dostupný na webové stránce <<http://www.socialcapital-foundation.org>>.

8. Vývoj studia sociálního kapitálu – dekáda výzkumného programu

Problematika sociálního kapitálu se do empirického výzkumu dostala před necelými patnácti lety. Původně sociologický koncept pronikl do ekonomie, analýz veřejné politiky a zejména politologie. Díky enormnímu nárůstu zájmu o tento fenomén došlo od té doby k tak prudkému vývoji v metodologii měření, že během krátkého období lze hovořit již o čtyřech rozdílných etapách studia, kdy se přímo uplatňuje samotný pojem. První etapu, spadající na konec osmdesátých let, je možno označit za jakési „pre-empirické období“. Sociální kapitál byl pojat individuálně a sloužil zejména k vysvětlení mezigenerační transmise, především přístupu ke vzdělání (Bourdieu, Loury, Coleman). První, kdo analyzoval sociální kapitál při explicitním použití tohoto pojmu⁶⁸ na datech z reprezentativního sociologického výzkumu, byli H. D. Flap s N. D. de Graafem (Flap, de Graaf 1986) a Coleman (1988). Vzhledem k omezené dostupnosti dat byl Colemanův způsob operacionalizace značně intuitivní (např. pomocí typu školy, viz výše) a ne zcela konzistentní s jeho teoretickou definicí. Na jím řešenou úlohu individuálního školního úspěchu navázalo na začátku devadesátých let několik studií v oblasti sociologie vzdělávání, využívajících především existujících souborů dat. Rovněž se dále rozvíjel výzkum související se sociální stratifikací (získávání pracovních míst, sociální mobilita, vstup do podnikání). Společná těmto studiím je skutečnost, že využívají individuální koncept sociálního kapitálu jako zdrojů jedince.

Ke zvratu dochází od počátku devadesátých let, odkdy lze vysledovat nástup druhého období. Na scénu přichází Robert Putnam (Putnam et al. 1993; Putnam 1995) se svým kolektivním pojetím a široce pojatou sekundární analýzou především tzv. tvrdých dat (statistické údaje počtu organizací apod.). Sociální kapitál v kolektivně pozitivní konceptualizaci se postupně dostává do středu zájmu nejen v sociálních vědách. Určitý zlomový bod představuje rok 1995, od kterého výrazně vzrůstá počet konferencí a publikací s touto tematikou (viz obrázek 1). Od druhé poloviny devadesátých let můžeme tedy mluvit o počátku třetího období, které je charakteristické jednak snahou o ucelenou konceptualizaci a dále pak rozvojem primárních výzkumů zkoumajících sociální kapitál a jeho efekty. Vznikají výzkumné projekty přímo se orientující na definování a doladění metodologie jeho měření. Dominantním se stává paradigma kolektivního sociálního kapitálu.

68 Jak jsme poukázali v úvodní části, sociální kapitál individuálního typu byl pochopitelně zkoumán dávno před zavedením tohoto pojmu, především v ekonomické sociologii jako zdroje v sociálních sítích. Za pionýrskou práci v této oblasti bývá považována studie Granovettera (1973), podrobný přehled těchto studií uvádí (Portes 1998; Woolcock 1998; Lin 2000, 2001). Opomenuta by neměla zůstat průkopnická práce Elizabeth Bott a jejích kolegů z počátku 50. let zkoumající spojitost sociálních sítí městských rodin a jejich roli mj. při utváření sociální třídy (Bott et al. 1971 (1957)).

V současnosti na prahu 21. století lze hovořit již o zrodu další fáze, kterou je možno označit jako revizi třetí etapy. Ukazuje se totiž, že přes počáteční nadšení a úsilí o precizaci konceptu se situace v měření sociálního kapitálu díky enormní explozi jeho studia stala značně nepřehlednou. Existuje snaha o nalezení nového jednotného výzkumného konceptu, který by byl použitelný v mezinárodním srovnání (např. konference OECD v roce 2002). Dnes je tedy v sociálněvědním diskursu typické další hledání a precizování indikátorů – především snaha o standardizaci měření sociálního kapitálu v nově koncipovaných výzkumech (vedle v podstatě globálního modulu SC-IQ a multidisciplinárního nástroje SOCAT Světové banky jsme představili např. americký SCCBS, australský FSCCP a evropský CONSCISE projekt). Probíhá debata o podobě a využití komprehensivních indexů a především pokračuje hledání nových témat studia efektů sociálního kapitálu (veřejné zdraví, omezení kriminality a mnoho dal.). Především díky projektům OECD a WB se výzkum dostává i mimo anglosaský svět a získává významný aplikační náboj především v rámci ekonomického rozvoje. Pro toto období je rovněž typická snaha o revizi stávajících, a tedy již zaběhaných konceptualizací právě s ohledem na kulturní specifika různých zemí a regionů (např. Rose et al. 1997; Matějů 2002). Znovu se obnovuje i zájem o individuální perspektivu sociálního kapitálu jako sociálních zdrojů zakořeněných v sítích (Lin 2001; Lin et al. 2001) a nerovnosti různých skupin v přístupu k nim (Morrow 2001; Li, Pickles, Savage 2003; Van der Gaag, Snijders 2004, 2005).

A jaké jsou další perspektivy do budoucna? Doposud malá pozornost byla věnována sociálnímu kapitálu jako dynamickému konceptu.⁶⁹ Z hlediska tvorby kolektivního sociálního kapitálu není důležitý jen vývoj občanské společnosti (míra participace, jak poukazuje R. Putnam), ale i její vzájemná interakce s politickou reprezentací. Tento reciproční vztah, který nebyl doposud dostatečně teoretizován, má vliv na očekávání lidí, jejich solidaritu, vzájemnou důvěru i míru participace. Neméně významný je pak regionální kontext, ať už pro ekonomický rozvoj, tak i pro rozvoj participace a demokracie obecně, jak poukázal již původní Putnamův koncept sociálního kapitálu jako lokální politické kultury.

69 Myšlenka dynamiky sociálního kapitálu ve vztahu k politické scéně je založena na projevu R. Leonardiho na konferenci „Social Capital, Sustainability and Socio-economic Cohesion within the EU MLG Structure in Development Policy“, konané na London School of Economics 29. a 30. června 2006.

9. Závěr – jaký výzkumný koncept uplatnit pro sociální kapitál?

Jak uvádí A. Portes (1998), sociální kapitál se stal v současnosti nejúspěšnějším exportem sociologického pojmu do každodenního jazyka. Z problematiky sociálního kapitálu se během několika posledních let stalo samostatné výzkumné i teoretické odvětví, a to jak v sociologii a ekonomii, jejichž vzdálenost se díky tomu podstatně zmenšila, tak v mnoha dalších oblastech veřejných politik, např. veřejného zdraví či kriminologie. Někdy se poněkud pejorativně hovoří o módní vlně zkoumání sociálního kapitálu.⁷⁰ V podstatě se dá říci, že v sociálních vědách neexistuje oblast či téma, kde by se perspektiva tohoto konceptu neuplatnila. Dokonce studium sociálního kapitálu samo o sobě se stalo předmětem bibliografického výzkumu (Forsman 2005). Lze vysledovat tři základní funkce, ve kterých je sociální kapitál zkoumán jako zdroj: sociální kontroly, rodinné podpory a výhod skrze mimo-rodinné sociální sítě (Portes 1998). Vysledovat můžeme minimálně osm oblastí, kde se sociální kapitál v rámci různých vědních oborů zkoumá: sociální teorie a ekonomický rozvoj, rodina a problémy mládeže, škola a vzdělání, život v komunitách (fyzických i virtuálních), práce a pracovní organizace (příjmy, prosperita organizací, mobilita), demokracie a vládnutí (sem patří i specifika tranzice k demokracii), kolektivní jednání obecně a nehmotné zdroje, sociální sítě a sociabilita (Woolcock 1998).

Jak jsme ukázali, při používání pojmu sociální kapitál je třeba mít na paměti, že existuje ve dvou takřka nesouměřitelných konceptech, v souvislosti s nimiž se postupně konstituovala rozdílná paradigmatata jeho studia. V prvním pojetí sociální kapitál představuje pozitivní tmel společnosti, přispívá k obecnému blahu a soudržnosti (kolektivní statek). Toto paradigma je typické zejména pro politologii (teorie demokracie) a ekonomii spolu s teorií veřejné politiky (ekonomický rozvoj). Naproti tomu v druhém paradigmatu, typickém především pro ekonomickou sociologii, sociologii vzdělávání a teorii sociální reprodukce, kde je provázanost s teorií lidského kapitálu v ekonomii pochopitelně nasnadě, chápeme sociální kapitál jako individuální dispozice převoditelné na jiné formy kapitálu anebo vlastnost určité sociální skupiny (individuální statek).⁷¹

70 Podle našeho názoru přispěla, vedle akademicky relevantních vlivů popsaných v této studii, k enormnímu rozmachu používání pojmu sociální kapitál také provokativní kontradikce v samotném slovním spojení (jak může být něco takového jako kapitál sociálním?).

71 Zde je třeba opět upozornit na to, že v zahraniční, především anglosaské literatuře, se pojem sociální kapitál v současnosti používá mnohem častěji v kolektivním pojetí, ve smyslu pozitivních účinků na celou společnost, zatímco v české sociologii je stále zakořeněna spíše individualistická konceptualizace (jako zisk aktéra).

Uvedené dvě linie se promítají i do odlišného způsobu měření, které provádíme buď na individuální úrovni (jedinci/domácnosti) nebo agregované (region, národní země). Dále je třeba vést v patrnosti, že sociální kapitál se vyskytuje na různých úrovních sociálních systémů, v odlišných historických kontextech, jakož i ve formálních a neformálních sférách. Zkrátka, podoba i účinky sociálního kapitálu jsou výrazně kontextuálně podmíněny (Portes 1998; van Deth 2003). V důsledku toho se pokusy o jeho přímé měření prostřednictvím opakovaných reprezentativních výzkumů jeví jako značně omezené a reliabilitu různých agregovaných indexů za delší časová období lze považovat za problematickou.

Stoneová a Hugosová (2002a, b; Stone 2001) identifikovaly klíčové problémy a chyby, které vedou k nepřesnostem při konceptualizaci, měření a úvahách o působení sociálního kapitálu. Jde o to, že měření a „praxe“ jsou zřídka teoreticky ukotvené a empirické práce ne vždy chápou sociální kapitál jako vlastnictví a zdroj kolektivního jednání. Často také přehlíží jeho multidimenzionalitu a neberou v úvahu fakt, že sociální kapitál má různý obsah v závislosti na druhu sítě a „sociální škále“, tj. velikosti sociálního systému.

Každý badatel, který chce zkoumat sociální kapitál a jeho efekty, ať už primárním výzkumem nebo pomocí sekundární analýzy, stojí před několika zásadními dilematy. Zásadním vstupním předpokladem je rozlišení sledované dimenze sociálního kapitálu – individuální vs. kolektivní. Skutečnost, že většina soudobých studií sleduje spíše druhou z nich, by rozhodně neměl vést k automatickému směřování pojmu sociální kapitál pouze s jeho kolektivní/komunitní formou. Je třeba jasně specifikovat, kdo je nositelem sledované formy kapitálu. Zvolená operacionalizace by měla zohledňovat, že kolektivní sociální kapitál má zcela rozdílné implikace podle toho, jak se pohybujeme na škále velikosti sociálního systému (sousedská komunita – region – národní společnost). Dále se musí výzkumník rozhodnout, zda bude měření provádět pomocí individuálně získaných dat v sociologickém šetření (např. dotaz na členství v organizaci) nebo využije agregovaných dat (např. počet existujících občanských organizací). Také je třeba určit, zda chceme zkoumat kognitivní či strukturální formu sociálního kapitálu a zda se soustředíme spíše na subjektivní podobu vazeb nebo objektivní ukazatele sdružování lidí. Indikátory pak mají buď podobu postojů a názorů (např. hodnocení kvality života komunity, důvěra),⁷² nebo reálného chování (např. dobrovolnická práce, volební účast). Zvažujeme také, užijeme-li kompozitní index, nebo zda míru sociálního kapitálu budeme odvozovat z dílčích indikátorů (např. důvěry), čímž však riskujeme větší chybu měření. Na druhou stranu, jak jsme naznačili, indexy existují v mnoha rozdílných podobách a navíc se u některých z nich jeví jako problematické i jejich teoretické ukotvení. Zcela klíčový je pak vztah zvolené konceptualizace k teorii, neboť badatel musí odlišit samotný sociální kapitál od jeho efektů. Kladení rovnítka mezi sociální kapitál a zdroje získané jeho prostřednictvím může snadno vést k tautologickým závěrům (Portes 1998; Wall et al. 1998; van Deth 2003). Abychom plně uplatnili nosnost samotného konceptu kapitálu, je podle našeho názoru třeba sledovat, kteří aktéři (jedinci či skupiny) a jak investují, ať už vědomě či nevědomě, do sociálních vztahů a kdo z nich profituje.

Jak jsme ukázali, byť jen na několika málo příkladech, způsobů konceptualizace i měření sociálního kapitálu existuje nepřehledné množství, což se však nedá říci o teorii. To je, vedle omezené dostupnosti

72 Otázka, zda je důvěra konstitutivní dimenzí sociálního kapitálu, se zdá dosud nevyřešena. Většina zmiňovaných autorů a projektů s ní pracuje jako s jednou ze základních dimenzí, ale, jak poukazuje R. Putnam (2001a), sociální důvěra je spíše produktem sociálního kapitálu.

indikátorů i samotné obtížnosti měřit něco tak neuchopitelného, jako je sociabilita, způsobeno i určitým teoretickým deficitem a existencí mnoha odlišných přístupů a definic. Proto někteří autoři dokonce zastávají názor, že pojem sociální kapitál by se vzhledem ke své vágnosti a konceptuální roztržitosti vůbec neměl používat (cf. Arrow 1999: 4) a že je třeba pracovat jen s jeho dílčími dimenzemi. Doposud neexistuje, a pravděpodobně ani nikdy nebude, jednoduché „správné“ měřítko sociálního kapitálu. I přes odlišnost přístupů lze v podstatě ve všech výzkumných projektech vycházejících z podobné konceptualizace vysledovat společné klíčové dimenze a indikátory (viz tabulku 3 v kapitole 5.1).⁷³

Popularita konceptu sociálního kapitálu navíc spočívá v praktické rovině v tom, že se jedná o měkkou proměnnou podmiňující ekonomický rozvoj, kterou chtějí sociologové, ekonomové, politici a praktici měřit za účelem jeho podporování. Na teoretické rovině je pak koncept sociálního kapitálu atraktivní tím, že nabízí určité přemostění mikro- a makroroviny sociologických analýz, a možná tedy do budoucna přislíbují i překlenutí tradiční dichotomie individua a společnosti. Navíc jde o procesuální koncept zásadně kontextuální v prostoru, v čase, v kontextu společnosti.⁷⁴ Za největší přínos současného rozmachu studia sociálního kapitálu, jak jeho výzkumu, tak i teorie, lze považovat skutečnost, že sociální kapitál vytváří platformu pro vzájemnou konfrontaci poznatků rozdílných oborů, jako je ekonomie, antropologie, sociologie a politologie, při snaze pochopit zákonitosti života lidí ve vzájemných interakcích.

I přes značný chaos vzniklý v uplynulém desetiletí, který provází tematiku sociálního kapitálu, lze nalézt alespoň jeden společný prvek v podstatě mezi všemi badateli. Vždy jde v nějaké podobě o lidskou vzájemnost, tedy o sociální síť a v ní zakořeněné normy reciprocity (ale i sociální kontrolu), které dohromady představují zdroje. Nicméně v českém prostředí je stále ještě třeba připomínat, že zcela rozličné jsou případ od případu implikace a kontext, ve kterém se sociální kapitál teoretizuje či empiricky studuje. Zda jde tedy o zdroje uplatnitelné v individuálním jednání (např. podpora ekonomické směny, hledání práce, hlídání dětí), anebo se jedná o efekty těchto zdrojů, tedy pozitivní externality lidských interakcí, pro širší komunitu (důvěra na trhu, prevence kriminality a mnoho dalšího). Neopominutelné je pak to, zda kolektivní jednání síťových struktur produkuje pro ostatní skupiny či celou společnost pozitivní nebo negativní externality.

73 Námí uplatněnou operacionalizaci se zněním otázek z dotazníku v reprezentativním výzkumu dospělé populace ČR Sociální a kulturní soudržnost, která vychází z uvedené konceptualizace, uvádíme v příloze I.

74 Za pomoc s těmito shrnujícími postřehy děkujeme Zdence Vajdové.

Literatura

- Arrow, K. J. 1999. „Observations on Social Capital.“ Pp. 3–5 in P. Dasgupta, I. Serageldin (eds.). *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C.: The World Bank.
- Bayer, I. 2005. „Sociální soudržnost z pohledu německé sociologie.“ Pp. 36–49 in J. Musil et al. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Bayer, I., M. Sedláčková, J. Šafr. 2005. „Sociální koheze. Teorie, empirické přístupy, projekty a používaná data.“ *SDA Info* 7 (2): 2–6.
- Becker, G. S. (1996) 1997. *Teorie preferencí*. Praha: Grada Publishing a Liberální institut.
- Bott, E. (1957) 1971. *Family and Social Network*. London: Tavistock Publications Ltd.
- Bourdieu, P. (1972) 1977. *Outline of a Theory of Practice*. New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. 1980. „Le capital social: notes provisoires.“ *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 31: 2–3.
- Bourdieu, P. (1979) 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P. 1986. „The Forms of Capital.“ Pp. 241–58 in J. G. Richardson (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1993) 1999. „Site Effect.“ Pp. 123–129 in P. Bourdieu et al. *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P., J. S. Coleman (eds.). 1991. *Social Theory for a Changing Society*. Boulder, CO.: Westview Press.
- Bourdieu, P., J.-C. Passeron. (1970) 1977. *Reproduction in Education, Society and Culture*. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications.
- Bourdieu, P., L. J. D. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Brown, T. T., R. M. Scheffler. 2003. „The Hazards of Being Unconnected: Community Social Capital, Individual Social Capital and Mental Health in the United States.“ Příspěvek na konferenci *5th International Conference on the Scientific Basis of Health Services. Global Evidence for Local Decisions*. Washington D.C., USA, September 20–23, 2003.
- Burt, R. S. 1982. *Toward a Structural Theory of Action*. New York: Academic Press.
- Burt, R. S. 1992. *Structural Holes, The Social Structure of Competition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bušítková, L. 1999a. „Analýza sociálních sítí.“ *Sociologický časopis* 35 (2): 193–206.
- Bušítková, L. 1999b. *Známosti osobností lokální politiky*. Working Papers 99:3. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Clark, E. 2000. „The Role of Social Capital in Developing Czech Private Business.“ *Work, Employment and Society* 14 (3): 439–458.
- Coleman, J. S. 1987. „Families and Schools.“ *Educational Researcher* 16 (6): 32–38.
- Coleman, J. S. 1988. „Social Capital in the Creation of Human Capital.“ *American Journal of Sociology* 94: S95–S120.
- Coleman, J. S. 1990. *Foundation of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University.
- CONSCISE. 2000. *The Contribution of Social Capital in the Social Economy to Local Economic Development in Western Europe*. [online]. European Framework V. Workshop 2, Berlin 14–16 July 2000. [cit. 27. 10. 2006]. Dostupné z: <<http://www.malcolmread.co.uk/conscise/supp3.htm>>.

- Dasgupta, P., I. Serageldin (eds.). 1999. *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C.: The World Bank.
- de Graaf, N. D., H. D. Flap. 1988. „With a Little Help from My Friends': Social Resources as an Explanation of Occupational Status and Income in West Germany, The Netherlands, and the United States.“ *Social Forces* 67 (2): 452-472.
- de Tocqueville, A. (1840) 1992. *Demokracie v Americe I*. Praha: Lidové noviny.
- Devine, D., J. M. Roberts. 2003. „Alternative Approaches to Researching Social Capital: A Comment on van Deth's Measuring Social Capital.“ *International Journal of Social Research Methodology* 6 (1): 93-100.
- DiMaggio, P. 1979. „On Pierre Bourdieu.“ *The American Journal of Sociology* 84 (6): 1460-1474.
- Durlauf, S. N., M. Fafchamps. 2004. „Social Capital.“ [online]. *NBER Working Paper* No. 10485, Issued in May 2004. [cit. 27. 10. 2006]. Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Dostupné z: <<http://www.nber.org/papers/w10485>>.
- Edwards, B., M. W. Foley. 1998. „Civil Society and the Social Capital Beyond Putnam.“ *American Behavioral Scientist* 42 (1): 124-139.
- Edwards, B., M. W. Foley. 2001. „Much Ado about Social Capital.“ *Contemporary Sociology* 30 (3): 227-230.
- Falk, I., L. Harrison. 1998. „Indicators of Social Capital: Social Capital as the Product of Local Interactive Learning Processes.“ *CRLRA Discussion Paper Series D4/1998*. Launceston: Centre for Research and Learning in Regional Australia.
- Dostupné z: <<http://www.crlra.utas.edu.au/files/discussion/1998/D04-1998.pdf>>.
- Farr, J. 2004. „Social Capital. A Conceptual History.“ *Political Theory* 32 (1): 6-33.
- Field, J. 2003. *Social Capital*. London, New York: Routledge.
- Fine, B. 2001. *Social Capital versus Social Theory. Political Economy and Social Science at the Turn of the Millennium*. London, New York: Routledge.
- Flap, H. D., N. D. de Graaf. 1986. „Social Capital and Attained Occupational Status.“ *Netherlands Journal of Sociology* 22 (2): 145-61.
- Forsman, M. 2005. *Development of Research Networks: The Case of Social Capital*. Abo: Abo Academy University Press.
- Frey, B. 1999. *Markt und Motivation. Wie ökonomische Instrumente die (Arbeits-) Moral verändern*. Mnichov: Vahlen.
- Frič, P. 2006. *Světél a stinné stránky neformálních sítí v postkomunistické společnosti*. Rukopis. Praha: CESES UK FSV.
- Fukuyama, F. 1995. *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity*. New York: Free Press Paperbacks.
- Fukuyama, F. 1999. „Social Capital and Civil Society.“ [online]. *Paper prepared for IMF Conference on Second Generation Reforms*. October 1, 1999, Washington D.C. [cit. 27. 10. 2006]
- Dostupné z: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>>.
- Glaeser, D., D. Laibson, B. Sacerdote. 2002. „The Economic Approach to Social Capital.“ *Economic Journal* 112 (483): 437-58.
- Granovetter, M. S. 1973. „The Strength of Weak Ties.“ *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360-1380.
- Grix, J. 2001. „Social Capital as a Concept in the Social Sciences: The Current State of the Debate.“ *Democratization* 8 (3): 189-210.
- Grootaert, Ch., T. van Bastelaer (eds.). 2002. *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioners*. Washington D.C.: World Bank.
- Grootaert, Ch., D. Narayan, V. Nyhan Jones, M. Woolcock. 2004. „Measuring Social Capital: an Integrated Questionnaire.“ *World Bank Working Paper* No. 18. Washington, D.C.: World Bank.
- Halpern, D. 2005. *Social Capital*. Cambridge UK, Malden MA: Polity Press.
- Harper, R. 2002. „The Measurement of Social Capital in the United Kingdom.“ [online]. *Conference Paper. Social Capital: The Challenge of International Measurement*. An international conference convened by the Organisation for Economic Co-operation and Development and the United Kingdom Office for National Statistics. London, UK, 25-27 September 2002. [cit. 27. 10. 2006].
- Dostupné z: <<http://www.oecd.org/dataoecd/22/52/2382339.pdf>>.
- Hlaváček, J. et al. 1999. *Mikroekonomie sounáležitosti se společenstvím*. Praha: Karolinum.

- Hudson, L., Ch. Chapman. 2002. „The Measurement of Social Capital in the United States.“ *Conference Paper. Social Capital: the Challenge of International Measurement*. An international conference convened by the Organisation for Economic Co-operation and Development and the United Kingdom Office for National Statistics. London, UK, 25–27 September 2002.
- Jacobs, J. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Kaase, M. 1999. „Interpersonal Trust, Political Trust and Non-institutionalized Political Participation in Western Europe.“ *West European Politics* 22 (3): 1–21.
- Kabele, J. 1999. „Sebepojímání rozhodovatelů, sounáležitost a protivnictví.“ Pp. 42–65 in J. Hlaváček (ed.). *Mikroekonomie sounáležitosti se společenstvím*. Praha: Karolinum.
- Kadushin, Ch. 2004. „Too Much Investment in Social Capital?“ *Social Networks* 26 (1): 75–90.
- Kalvas, F. 2005. „NESSTAR a DDI pro uživatele datových služeb.“ *SDA Info* 7 (1): 14–16.
- Kay, A., J. Pearce, M. Evans. 2004. *Summary. The Contribution of Social Capital in the Social Economy to Local Economic Development in Western Europe*. [online]. Middlesex: Institute of Social Science Research (ISSR), School of Social Science, Middlesex University. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <<http://www.conscise.mdx.ac.uk>>.
- Keller, J. 1996. „Heslo Kapitál sociální.“ P. 475 in *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- Kolankiewicz, G. 1996. „Social Capital and Social Change.“ *British Journal of Sociology* 47 (3): 427–441.
- Kornai, J., B. Rothstein, S. Rose-Ackerman (eds.). 2004. *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kornai, J., S. Rose-Ackerman (eds.). 2004. *Building a Trustworthy State in Post-Socialist Transition*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kushner, H. I., C. E. Sterk. 2005. „The Limits of Social Capital: Durkheim, Suicide, and Social Cohesion.“ *American Journal of Public Health* 95 (7): 1139–1143.
- Kusá, Z. 1995. „Buržoázny pôvod – neprekonateľná stigma? O erozívnej sile sociálnych sietí v komunistickom období.“ [online]. *Biograf* 3: 20–32, 35 paragraphs. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v301>>.
- Laumann, E. O. 1966. *Prestige and Association in an Urban Community. An Analysis of an Urban Stratification System*. Indianapolis, New York: The Bobbs-Merrill Company.
- Laumann, E. O. 1973. *Bonds of Pluralism: The Forms and Substance of Urban Social Network*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Ledeneva, A. V. 1998. *Russia's Economy of Favors: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewandowski, J. 2006. *Tocqueville in the New Europe? Social Capital, Stratification, and Democratisation*. Manuscript.
- Li, Y., A. Pickles, M. Savage. 2003. *Conceptualising and Measuring Social Capital: A New Approach. Draft paper for BHPS 2003*. [online]. Manchester: Centre for Census and Survey Research (CCSR), Department of Sociology Manchester University. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <<http://www.iser.essex.ac.uk/bhps/2003/docs/pdf/papers/li.pdf>>.
- Lin, N. 1999. „Building a Network Theory of Social Capital.“ *Connections* 22 (1): 28–51.
- Lin, N. 2000. „Inequality in Social Capital.“ *Contemporary Sociology* 29 (6): 785–795.
- Lin, N. 2001. *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lin, N., K. Cook, R. S. Burt (eds.). 2001. *Social Capital. Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Lin, N., W. M. Ensel, J. C. Vaughn. 1981a. „Social Resources and Strength of Ties: Structural Factors in Occupational Status Attainment.“ *American Sociological Review* 46 (4): 393–405.
- Lin, N., J. C. Vaughn, W. M. Ensel. 1981b. „Social Resources and Occupational Status Attainment.“ *Social Forces* 59 (4): 1163–1181.
- Loury, G. C. 1977. „A Dynamic Theory of Racial Income Differences.“ Pp. 153–86 in P. A. Wallace, A. M. La Mond (eds.). *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. Lexington, MA: Heath.

- Loury, G. C. 2001. „Racial Justice: The Superficial Morality of Colour-Blindness.“ [online]. *Seminar on the Economics of Racism. The International Council on Human Rights Policy*. Geneva, January 24–25, 2001. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <<http://www.ichrp.org/ac/excerpts/57.pdf>>.
- Lukeš, D. 2006. „Proč bychom neměli hrát kuželky sami.“ *Lidové noviny, Příloha Orientace/Studovna* 21. 10. 2006: III.
- Machonin, P. et al. 2004. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II. Výzkumný projekt VaV - ZVZ MS6-2 zadáný MPSV*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Matějů, P. 1993. „Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace. Česká republika 1989–1992.“ *Sociologický časopis* 29 (3): 341–366.
- Matějů, P. 2002. „Social Capital. Problems of Its Conceptualization and Measurement in Transforming Societies.“ [online]. *Conference Paper 6. Social Capital: The Challenge of International Measurement*. An international conference convened by the Organisation for Economic Co-operation and Development and the United Kingdom Office for National Statistics. London, UK, 25–27 September 2002. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <http://www.stratif.cz/attachments/doc97/Soc_cap_mateju_london.pdf>.
- Matějů, P., N. Lim. 1995. „Who Has Gotten Ahead After the Fall of Communism? The Case of the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 3 (2): 117–136.
- Matějů, P., M. Tuček, L. Rezler. 1991. *Rodina '89. Zdroje vzdělanostních nerovností*. Praha: Sociologický ústav ČSAV.
- Matějů, P., A. Vitásková. 2006. „Trust and Mutually Beneficial Exchanges: Measuring Social Capital for Comparative Analyses.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (3): 493–516.
- Michailova, S., V. Worm. 2003. „Personal Networking in Russia and China: Blat and Guanxi.“ *European Management Journal* 21 (4): 509–519.
- Mihaylova, D. 2004. *Social Capital in Central and Eastern Europe. A Critical Assessment and Literature Review*. [online]. Budapest: Center for Policy Studies Central European University. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <<http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0511/0511001.pdf>>.
- Miller, A. S., T. Mitamura. 2003. „Are Surveys on Trust Trustworthy?“ *Social Psychology Quarterly* 66 (1): 62–70.
- Misztal, B. A. 1996. *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Misztal, B. A. 2001. „Trust and Cooperation: The Democratic Public Sphere.“ *Journal of Sociology* 37 (4): 371–386.
- Morgan, A., C. Swann (eds.). 2004. *Social Capital for Health: Issues of Definition, Measurement and Links to Health*. London: Health Development Agency. Dostupné z: <<http://www.hda.nhs.uk>>.
- Morgan, A., C. Swann. 2004. „Where Next for Social Capital Research?“ Pp. 187–192 in A. Morgan, C. Swann (eds.). *Social Capital for Health: Issues of Definition, Measurement and Links to Health*. London: Health Development Agency. Dostupné z: <<http://www.hda.nhs.uk>>.
- Morrow, V. 2001. „Young People's Explanations and Experiences of Social Exclusion: Retrieving Bourdieu's Concept of Social Capital.“ *The International Journal of Sociology and Social Policy* 21 (4–6): 37–63.
- Možný, I. 1991. *Proč tak snadno ... Některé důvody sametové revoluce*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Musil, J. et al. 2004. „Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii.“ *Studie CESES-Teoretik* 9/2004. Praha: CESES.
- Onyx, J., P. Bullen. 2000. „Measuring Social Capital in Five Communities.“ *The Journal of Applied Behavioral Science* 36 (1): 23–42.
- Pajak, K. 2006. „A Tool for Measuring Bridging Social Capital.“ [online]. Příspěvek na Conference of the ESA Research Network for the Sociology of Culture and the Cultural Policy Research Centre 'Re-Creatief Vlaanderen *Changing Cultures: European Perspectives*, Ghent, 15.–17. 11. 2006. [cit. 20. 11. 2006].
Dostupné z: <<http://www.esaculture.be/files/A%20Tool%20for%20Measuring%20Bridging%20Social%20Capital-final%20paper.pdf>>.

- Paxton, P. 1999. „Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment.“ *The American Journal of Sociology* 105 (1): 88-127.
- Paxton, P. 2002. „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship.“ *American Sociological Review* 67 (2): 254-277.
- Petrusek, M. 1989. „Koncepce kulturního kapitálu v soudobé západní sociologii. Intelektuálové, třídy a symbolická dominance.“ Pp. 207-238 in Kolektiv autorů. *Soudobá teoretická sociologie na západě*. Praha: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV.
- Portes, A. 1998. „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology.“ *Annual Review of Sociology* 24 (1): 1-24.
- Putnam, R. D. 1995. „Bowling Alone: America's Declining Social Capital.“ *The Journal of Democracy* 6 (1): 65-78.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster, Inc.
- Putnam, R. D. 2001a. „Social Capital Measurement and Consequences.“ [online]. *ISUMA – Canadian Journal of Policy Research* 2 (1): 41-51. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <http://www.isuma.net/v02n01/index_e.shtml>.
- Putnam, R. D. (ed). 2001b. *Gesellschaft und Gemeinsinn. Sozialkapital im internationalen Vergleich*. Gütersloh: Bertelsmann.
- Putnam, R. D. 2002. „Bowling Together.“ [online]. *The American Prospect* 13 (3): 2. 11. 2002 [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <<http://www.prospect.org/print/V13/3/putnam-r.html>>.
- Putnam, R. D. 2004. „Education, Diversity, Social Cohesion and 'Social Capital'. Note for discussion.“ *Meeting of OECD Education Ministers. Raising the Quality of Learning for All*. Dublin, 18-19 March 2004.
- Putnam, R. D., R. Leonardi, R. Y. Nanetti. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Raiser, M., Ch. Haerpfer, T. Nowotny, C. Wallace. 2002. „Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38 (6): 693-720.
- Rakušanová, P. 2005. *Civil Society and Civic Participation in the Czech Republic*. Sociologické studie/Sociological Studies 05:05. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rakušanová, P., B. Řeháková. 2006. *Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:3. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rose, R., Ch. Haerpfer, W. Mishler. 1997. „Getting Real: Social Capital in Post-communist Societies.“ *Studies in Public Policy* 278. Glasgow: University of Strathclyde.
- Rothstein, B. 2005. *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruston, D., L. Akinrodeye. 2002. „Social Capital Question Bank June 2002.“ [online]. *Questions from Social Capital surveys included in the Social Capital Survey Matrix 2002. Social Analysis and Reporting Division. National Statistics*. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <http://www.statistics.gov.uk/about_ns/social_capital/downloads/Social_Capital_Question_Bank.pdf>.
- Ryšavý, D. 1999. „Důvěra. Bludný kruh či světlé zítřky?“ *Sociální studia. Sborník prací FSS MU* 4: 115-130.
- Ryšavý, D. 2004. „Důvěra v přerodu.“ Pp. 214-225 in J. Kandert (ed.). *Jihomoravský venkov po socialismu*. Praha: Matfyzpress.
- Sandefur, R. L., E. O. Laumann. 1998. „A Paradigm for Social Capital.“ *Rationality and Society* 10 (4): 481-501.
- Savage, M., G. Tampubolon, A. Warde. 2005. „Recreation, Informal Social Networks and Social Capital.“ *Journal of Leisure Research* 37 (4): 402-425.
- Sedláčková, M. 2002. „Sociologické koncepce důvěry ve společnosti.“ *Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et historica, Studia sociologica XIV – Organizace, aktér a rozhodování* 2002 (3): 9-29. Praha: Univerzita Karlova.
- Sedláčková, M. 2006. „Social Trust, Institutional Trust and Civic Participation (Case of Czech Republic).“ Paper presented at *EUSOC International Seminar*. Telč, May 18-21, 2006.
- Sedláčková, M., J. Šafr. 2005. „Měření sociálního kapitálu. Koncepce, výzkumné projekty a zdroje dat.“ *SDA Info* 7 (1): 4-11.
- Serageldin, I., Ch. Grootaert. 1999. „Defining Social Capital: An Integrating View.“ Pp. 40-58 in P. Dasgupta, I. Serageldin (eds.). *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D. C.: The World Bank.

- Scheffler, R. 2005. „Social Capital and Health: New Empirical Evidence.“ Přednáška v rámci *Workshop on the Future*. Praha, CESES, Univerzita Karlova, 28. června 2005.
- Sirovátka, T. 1997. *Marginalizace na pracovním trhu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Sirven, N. 2004. „L'endogénéisation du rôle des institutions dans la croissance ou la (re)découverte du capital social.“ Pp. 131–147 in *Cellule GRIS N° 10*. Rouen: Université de Rouen.
- Skovajsa, M. 2004. „‘Economic Culture’ as an Explanatory Tool in Transformation Research.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40 (3): 363–378.
- Smart, A. 1993. „Gifts, Bribes, and Guanxi: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital.“ *Cultural Anthropology* 8 (3): 388–408.
- Stachová, J. 2005. *Občanská společnost v regionech České republiky*. Sociologické studie/Sociological Studies 05:06. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Stöckelová, T. 1998. *Úvod do teorie kolektivní akce*. Bakalářská práce. Praha: FSV UK.
- Stolle, D., T. Rochon. 1998. „Are All Associations Alike?“ *American Behavioral Scientist* 42 (1): 47–65.
- Stone, W. 2001. „Measuring Social Capital.“ *Australian Institute of Family Studies Research Paper No 24/2001*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Stone, W., J. Huges. 2002a. „Social Capital. Empirical Meaning and Measurement Validity.“ *Australian Institute of Family Studies Research Paper No 27*. Melbourne, Vic: Australian Institute of Family Studies.
- Stone, W., J. Huges. 2002b. „Measuring Social Capital: Towards a Standardised Approach.“ [online]. *Paper presented at the 2002 Australasian Evaluation Society International Conference October/November 2002 – Wollongong Australia*. [cit. 27. 10. 2006]. Dostupné z: <<http://www.aes.asn.au>>.
- Swann, C., A. Morgan (eds.). 2002. *Social Capital for Health Insights from Qualitative Research*. [online]. London: Health Development Agency. [cit. 27. 10. 2006]. Dostupné z: <<http://www.hda.nhs.uk>>.
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2005. „Koncepty a indikátory sociální koheze – východiska empirických výzkumů.“ Pp. 16–34 in J. Musil et al. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES - Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- The Question Bank; Social Surveys and Research Questionnaires Online*. [online]. Surrey: The Question Bank [cit. 27. 10. 2006]. Dostupné z: <<http://qb.soc.surrey.ac.uk>>.
- Uphoff, N. 1999. „Understanding Social Capital: Learning from the Analysis and Experience of Participation.“ Pp. 215–249 in P. Dasgupta, I. Serageldin (eds.). *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C.: The World Bank.
- Uslaner, E. M. 2005. „The Inequality Trap.“ [online]. *Paper prepared for the WIDER Jubilee Conference WIDER Thinking Ahead: The Future of Development Economics*. Helsinki, Finland, June 17–18. [cit. 27. 10. 2006]. Dostupné z: <<http://www.wider.unu.edu/conference/conference-2005-3/conference-2005-3-papers/Uslaner.pdf>>
- Uslaner, E. M., G. Badescu (eds.). 2003. *Social Capital and Democratic Transition*. London, New York: Routledge.
- Vajdová, Z. 1996. „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum.“ *Sociologický časopis* 32 (3): 339–351.
- Vajdová, Z., T. Kostecký. 1997. „Politická kultura lokálních společenství: případ tří měst.“ *Sociologický časopis* 33 (3): 445–465.
- Van Der Gaag, M. P. J., T. A. B. Snijders. 2004. „Proposals for the Measurement of Individual Social Capital.“ Pp. 199–218 in H. Flap, B. Völker (eds.). *Creation and Returns of Social Capital*. London: Routledge.
- Van Der Gaag, M. P. J., T. A. B. Snijders. 2005. „The Resource Generator: Social Capital Quantification with Concrete Items.“ *Social Networks* 27 (1): 1–29.
- van Deth, J. W. 2003. „Measuring Social Capital: Orthodoxies and Continuing Controversies.“ *International Journal of Social Research Methodology* 6 (1): 79–92.
- van Schaik, T. 2002. „Social Capital in the European Values Study Surveys.“ Příspěvek na konferenci *Social Capital: The Challenge of International Measurement*. An international conference convened by the Organisation for Economic Co-operation and Development and the United Kingdom Office for National Statistics. London, UK. 25–27 September 2002.
- Večerník, J. 2002. „Výzkum společenské transformace a česká sociologie.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38 (1–2): 55–77.

- Veselý, A. 2006a. „Reproduction of Social Capital: How Much and What Type of Social Capital is Transmitted from Parents to Children?“ [online]. *Ratio Working Papers* 105. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <http://www.ratio.se/pdf/wp/av_reproduction.pdf>.
- Veselý, A. 2006b. „Teorie mnohačetných forem kapitálů.“ [online]. *Pražské sociálněvědní studie/Prague Social Science Studies, Veřejná politika a prognostika PPF-014*. Praha: Fakulta sociálních věd UK a Filozofická fakulta UK. [cit. 27. 10. 2006].
Dostupné z: <http://www.fsv.cuni.cz/FSV-538-version1-014_Vesely.pdf>.
- Vlachová, K. 2001. „Legitimita demokracie a důvěra v instituce v České republice.“ Pp. 23–45 in L. Rabušic (ed.). *České hodnoty 1991–1999. Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity*. Sociální studia 6. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.
- Wall, E., G. Ferrazzi, F. Schryer. 1998. „Getting the Goods on Social Capital.“ *Rural Sociology* 63 (2): 300–322.
- Warde, A., M. Savage, G. Timpubolon. 2005. „Recreation, Informal Social Networks and Social Capital.“ *Journal of Leisure Research* 37 (4): 402–425.
- Wasserman, S., K. Faust. 1999. *Social Network Analysis. Methods and Applications*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Woolcock, M. 1998. „Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework.“ *Theory and Society* 27 (2): 151–208.
- Woolcock, M. 2001. „The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes.“ *ISUMA Canadian Journal of Policy Research* 2 (1): 11–17.
- Woolcock, M., D. Narayan. 2000. „Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy.“ *The World Bank Research Observer* 15 (2): 225–249.
- Yamagishi, T. 1988. „The Provision of Sanctioning System in the United States and Japan.“ *Social Psychology Quarterly* 51 (3): 265–271.

Příloha I: Sociální kapitál ve výzkumu Sociální a kulturní soudržnost 2006

Výzkumný projekt Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti (hl. řešitel CESES UK) uskutečnil na přelomu roku 2005 a 2006 velký reprezentativní výzkum „Sociální a kulturní soudržnost, mobilita a předávání hodnotových orientací a postojů“ (SOÚ AV ČR). Tento projekt zkoumá sociální soudržnost v dimenzi hodnot, dynamiky a legitimacy sociálních nerovností, občanské participace a hodnocení mezilidských vztahů (na makro- i lokální úrovni). Klíčovou dimenzi celého projektu představují různé formy sociálního kapitálu, a proto v této příloze uvádíme pouze ty části dotazníků, které se týkají jednotlivých dimenzí sociálního kapitálu.⁷⁵ Lze zde nalézt jak přemostující (občanská participace, hodnotové orientace, mezilidská i institucionální důvěra), svazující sociální kapitál (rodinná pomoc, sociální kontakty, hodnocení zapojení do sociálních sítí), tak homogennost respondentových přátelských vazeb měřící inverzně přemostující sociální kapitál (sociální postavení tří přátel respondenta).

Sběr dat provedla společnost STEM pomocí dotazníku vyplňovaného ve face-to-face rozhovoru v době mezi prosincem 2005 až červencem 2006. Respondenti byli vybráni pravděpodobnostním výběrem z náhodně vygenerovaných adres z databáze STEM, který reprezentuje dostupnou dospělou populaci České republiky (tedy kromě osob nezdržujících se na trvalé adrese bydliště). Návratnost dosáhla 54 %, celkově tak bylo uskutečněno 3472 platných rozhovorů.

Dále uvádíme vybrané otázky týkající se v textu uvedených tří typů, resp. dimenzí sociálního kapitálu: kolektivní/komunitní, individuální–interakční a individuální–mobilizační (viz tabulku 3). U následujících otázek ponecháváme původní číslování v dotazníku.

75 Celý dotazník je dostupný na webové stránce projektu <<http://cohesion.soc.cas.cz>>.

Kolektivní (komunitní) sociální kapitál**I. Občanská participace**

I1. Jste členem, případně funkcionářem, nějakého dobrovolného spolku, strany, občanské iniciativy, skupiny nebo jiné organizace?

	ANO, FUNKCIONÁŘ 1	ANO, ŘADOVÝ ČLEN 2	NE 3
Spolek (zájmové sdružení)			
Politická strana (hnutí)			
Občanská iniciativa (hnutí)			
Charitativní organizace			
Profesní komora			
Odbory			
Tělovýchovná nebo sportovní organizace			
Jiná organizace:			

I2: V průběhu posledních 12 měsíců jste:

	ANO 1	NE 2
Se zúčastnil(a) setkání nějaké charitativní nebo dobrovolné organizace (např. akce pořádané charitou, dobrovolným sdružením obyvatel, kulturním klubem apod.).		
Byl(a) ve výboru nebo udělal(a) dobrovolnou práci pro nějakou organizaci.		
Navštívil(a) nějaké jednání odborové organizace, politické strany nebo politicky činné skupiny, zúčastnil(a) se nějaké protestní akce nebo demonstrace nebo podepsal(a) nějakou petici.		
Kontaktoval(a) nějakého politika nebo veřejného činitele (ne pracovní či běžný kontakt související s používáním veřejných služeb).		
Daroval(a) finanční prostředky nebo věci do veřejné sbírky.		

Důvěra v druhé lidi a v instituce

A4. Řekl(a) byste, že většině lidí se dá věřit, nebo že člověk musí být při jednání s lidmi velmi opatrný?

1. Většině lidí se dá věřit
2. Člověk musí být opatrný

A5. Řekl(a) byste, že se lidé snaží si navzájem pomáhat, nebo že se starají jen o sebe?

1. Lidé se snaží si pomáhat
2. Lidé se starají jen o sebe

A6. Myslíte si, že většina lidí, když se jim naskytne příležitost, se Vás pokusí jen využít, a nebo se k Vám zachovají poctivě?

1. Většina se mne pokusí jen využít
2. Většina se zachová poctivě

A7. Mohl(a) byste ohodnotit, jakou máte důvěru k následujícím skupinám lidí a k institucím?

PLNOU DŮVĚRU 1	ČÁSTEČNOU DŮVĚRU 2	MALOU DŮVĚRU 3	ŽÁDNOU DŮVĚRU 4
Sousedé z domu, ulice, obce			
Spolupracovníci, bývalí spolupracovníci			
Místní úřady, samospráva, radnice			
Parlament			
Vláda			
Soudy			
Policie			
Charitativní organizace			
Církev			
Odbory			
Banky			

A8. Který ze dvou popisů podle Vás lépe vystihuje vztahy mezi lidmi v místě, kde bydlíte, tj. ve Vaší obci, pokud bydlíte na vesnici nebo malém městě, nebo ve vaší čtvrti nebo ulici, pokud bydlíte ve větším městě? Zvolte číslo na stupnici, jejíž krajní póly vyjadřují následující výroky.

Lidé si vzájemně pomáhají	1	2	3	4	5	6	7	Každý se stará jen sám o sebe
Lidé se často scházejí a navzájem navštěvují	1	2	3	4	5	6	7	Lidé se vůbec nesetkávají a nenavštěvují
Lidé se zajímají o veřejné věci	1	2	3	4	5	6	7	Lidé se o veřejné věci vůbec nezajímají

Individuální – interakční sociální kapitál**E. Životní styl****E2. Můžete nám, prosím, říci, jak často se věnujete následujícím činnostem?**

1. VÍCE NEŽ 2 HODINY DENNĚ	5. NĚKOLIKRÁT ZA MĚSÍC
2. MÉNĚ NEŽ 2 HODINY DENNĚ	6. JEDNOU ZA MĚSÍC
3. PRAVIDELNĚ, NĚKOLIKRÁT TÝDNĚ	7. NĚKOLIKRÁT ZA ROK
4. JEDNOU TÝDNĚ	8. VŮBEC NE

Setkávání s příbuznými

Setkávání s přáteli a známými

Péči o děti (hry, učení...)

Pomoci jiným lidem (mimo vlastní rodinu)

Návštěvě náboženských setkání (kostel, synagoga, mešita ...)

Telefonování s příbuznými

Telefonování s přáteli a známými

Individuální – mobilizační sociální kapitál**B. Vztahy a sociální kontakty**

B1. Někdy si člověk se závažnými životními otázkami neví sám rady a ani úřady nebo jiná oficiální zařízení nemohou nebo nechťejí pomoci. Nezbyvá než hledat podporu a pomoc u někoho známého nebo známého vlastních známých. Jak často:

ČASTO	OBČAS	JEN VÝJIMEČNĚ	NIKDY	NETÝKÁ SE
1	2	3	4	9

Řešíte své pracovní problémy s pomocí známých

Řešíte své osobní či rodinné problémy s pomocí známých

Pomáháte s pracovními problémy svým známým

Pomáháte s osobními či rodinnými problémy svým známým

B2. Jak často se na Vás v důsledku Vaší pozice, kterou máte, obracejí jiní lidé, např. příbuzní, přátelé, známí s tím, abyste jim pomohl(a) řešit nějaký problém, obtížnou životní situaci nebo abyste uplatnil(a) svůj vliv?

Často	1.
Občas	2.
Jen výjimečně	3.
Nikdy	4.

B3. A pokud Vy sám(a) jste v obtížné situaci, potřebujete třeba dobrého doktora, právníka, chcete získat lepší zaměstnání, dostat dítě do školy, získat přímluvu na nějakém úřadě, atd., máte pocit, že existují lidé, které můžete požádat o pomoc?

Ne, žádní	1.
Velmi málo	2.
Poměrně dost	3.
Hodně	4.
Velmi mnoho	5.

☐

B4. Jak důležitou roli hrají tyto kontakty ve Vašem životě?

Podstatnou	1.
Velmi důležitou	2.
Docela důležitou	3.
Nepříliš důležitou	4.
Zcela nedůležitou	5.

☐

B5. Řekněte mi, zda byste se obrátil(a) v případě těžké životní situace, např. vážného onemocnění člena rodiny, na některé z uvedených osob a jakou byste od nich mohl(a) očekávat pomoc?

1. NEOBRACEL(A) BYCH SE NA NIKOHO, NEPŘIPADÁ V ÚVAHU
2. NEOBRACEL(A) BYCH SE NA NIKOHO, URČITĚ BY MI NEPOMOHLI
3. ASI BY MĚ VYSLECHLI, PROJEVILI ÚČAST NEBO POROZUMĚNÍ
4. POMOHLI BY I PRAKTICKY, POKUD BY JE TO PŘÍLIŠ NEZATÍŽILO (FINANČNĚ, ČASOVĚ APOD.)
5. POMOHLI BY VŽDY, BEZ OHLEDU NA VLASTNÍ SITUACI ČI POTÍŽE
6. BYLI BY OCHOTNI I K VELKÉ OSOBNÍ OBĚTI

Nejbližší rodina

Další příbuzenstvo

Přátelé a známí

Spolupracovníci, bývalí spolupracovníci

Sousedé, lidé z obce

Přemostňující sociální kapitál – heterogenita (homogenita) přátelských vazeb

H15. Rádi bychom ještě věděli, jaké povolání a vzdělání mají Vaši tři nejbližší přátelé? A odkud se znáte?

	1. přítel/kyně	2. přítel/kyně	3. přítel/kyně
Stupeň vzdělání			
Sociální postavení			
Zaměstnání (kód KZAM)			
Odkud se znáte			
1. Ze školy			
2. Z dřívějších zaměstnání			
3. Ze současného zaměstnání			
4. Sousedé			
5. Z politických aktivit			
6. Ze sportovních aktivit			
7. Jinak			

Příloha II: Generátor zdrojů pro měření individuálního sociálního kapitálu

Znáte někoho, kdo ... ?*

---

1. umí opravit auto, kolo apod.
2. vlastní auto
3. je zručný při opravě vybavení domácnosti
4. se domluví a umí psát cizím jazykem
5. umí pracovat s osobním počítačem
6. umí hrát na nějaký hudební nástroj
7. se vyzná v literatuře
8. maturoval na střední škole (v holandském originálu VWO)
9. má vysokoškolské vzdělání (v holandském originálu HBO)
10. pravidelně čte nějaký odborný časopis
11. je aktivní v politické straně
12. vlastní akcie v hodnotě alespoň 10 tis. Dfl. (cca 150 tis. Kč)
13. pracuje na radnici
14. vydělává více než 5 tis. Dfl. (cca 70 tis. Kč)
15. vlastní rekreační objekt (letní byt) v zahraničí
16. má možnost uzavírat smlouvy s lidmi, najímat pracovníky
17. má přehled a vyzná se ve vládních předpisech a nařízeních
18. má dobré kontakty do médií (noviny, rádiové či TV stanice)
19. se vyzná ve fotbale
20. se vyzná ve finančních záležitostech (daně, dotace, finanční dávky)
21. je schopen najít prázdninovou brigádu pro člena rodiny
22. umí poradit ohledně konfliktů v práci
23. vám může pomoci při stěhování (balení, doprava)
24. vám může pomoci s drobnými pracemi v bytě či domě (položit koberec, vymalovat)
25. vám může nakoupit, když jste vy i ostatní členové domácnosti nemocní
26. vám může odborně poradit ohledně zdraví, pokud byste byl/a nespokojený/á s vaším lékařem

27. by vám mohl půjčit větší sumu peněz (10 tis. Dfl., cca 150 tis. Kč)
  28. by vám poskytnul ubytování, kdybyste musel/a dočasně opustit svůj byt (aspoň na týden)
  29. uměl by poradit při konfliktu s příbuznými
  30. s vámi může prodiskutovat, jakou politickou stranu volit
  31. by vám uměl poradit s právními problémy (s bydlením, v práci, s městským úřadem)
  32. by vám mohl poskytnout doporučení při hledání práce
  33. může pohlídat (vaše) děti
  34. by s vámi probral důležité věci v životě
  35. ke komu můžete přijít na přátelskou návštěvu
-

*Kritérium pro kladnou odpověď je, pokud respondent takovou osobu zná, zda by si uměl představit, že když jí náhodně potká na ulici, jestli by znal její jméno a zda by se mohli spolu začít bavit.

odpovědi:

Ano .....1.
Ne .....0.

Pokud je položka pro respondenta irelevantní (např. u 33, v případě že nemá děti), pak je kódováno 0.

Pokud Ano, pak o koho se jedná:

Známý .....1.
Přítel .....2.
Člen rodiny .....3.

Kódována je pouze nejsilnější uvedená vazba (1–3)

Pro položky 1–20 lze rovněž klást otázku pro respondenty, zda on sám/a je zdrojem pomoci pro druhé „A vy sám?“

odpovědi:

Ano .....1.
Ne .....0.

Zdroj: adaptováno z (Van der Gaag, Snijders 2004, 2005).

Příloha III: Internetové zdroje informací o sociálním kapitálu

Uvádíme pouze některé webové stránky, jejichž výčet rozhodně není reprezentativní. Vztahují se většinou k sociálnímu kapitálu v obecnější rovině. Nejčastěji jde o informační rozcestí, případně výzkumné projekty a archivy dat, tj. odkazují k dalším textům, projektům, konferencím, datům apod.⁷⁶ Ostatní odkazy týkající se konkrétních textů lze nalézt v seznamu literatury.

The Contribution of Social Capital in the Social Economy to Local Economic Development in Western Europe
<<http://www.malcolmread.co.uk/conscise>>

Social Capital Question Bank
Social Analysis and Reporting Division. National Statistics UK.
<http://www.statistics.gov.uk/about_ns/social_capital>

Australian Institute of Family Studies
<<http://www.aifs.org.au>>

OECD o lidském a sociálním kapitálu
<http://www.oecd.org/departement/0,2688,en_2649_34543_1_1_1_1_1,00.html>

World Bank – Social Capital
<<http://www1.worldbank.org/prem/poverty/scapital/home.htm>>

webová stránka Roberta Putnama
<<http://www.bowlingalone.com>>

Saguaro Seminars
<<http://www.ksg.harvard.edu/saguaro>>

Social Capital Measurement Overview
<<http://www.ksg.harvard.edu/saguaro/measurement.htm>>

⁷⁶ Stav k 27/10/2006.

Social Capital Community Benchmark Survey

<<http://www.ksg.harvard.edu/saguaro/communitysurvey/index.html>>

Bettertogether

<<http://www.bettertogether.org>>

Social Capital Gateway

<<http://www.socialcapitalgateway.org>>

Social Capital Foundation (TSCF)

<<http://www.socialcapital-foundation.org>>

Measurement of Individual Social Capital Pages (Martin Van der Gaag)

<<http://www.xs4all.nl/~gaag/work>>

stránka Ronalda S. Burt

<<http://faculty.chicagogsb.edu/ronald.burt>>

International Network for Social Network Analysis

<<http://www.insna.org>>

Center for the study of Public Policy, A research group on social capital at the University of Strathclyde, Glasgow

<<http://www.socialcapital.strath.ac.uk/introsoccap.html>>

Investigating Community and Social Capital (výuka analýzy dat měřících sociální kapitál v konceptu užitém R. Putnamem v Bowling Alone)

<<http://www.icpsr.umich.edu/ICSC>>

International Social Survey Programme (ISSP)

<<http://www.issp.org>>

World Values Survey (WVS)

<<http://www.worldvaluessurvey.com>>

European Social Survey (ESS)

<<http://www.europeansocialsurvey.org>>

European Value Surveys (EVS)

<<http://www.europeanvalues.nl>>

Sociologický datový archiv SOÚ AVČR

<<http://archiv.soc.cas.cz>>

Příloha IV.

Tabulka P.1. Výchozí teoretické koncepty sociálního kapitálu

Forma sociálního kapitálu	Výchozí politicko-filozofický směr, paradigma		Projevy + měření
Individuálně-kolektivní mobilizační	teorie třídní reprodukce, symbolické násilí, marxismus, strukturalismus <i>nesprávně čteno jako teorie racionální volby</i>	účelová, vědomá investice	sítě známostí, exkluzivní kluby
Individuální mobilizační	teorie lidského kapitálu, teorie racionální volby	účelová, vědomá investice	sociální síť známostí (slabé vazby)
Komunitní-kolektivní (ekonomické pojetí)	utilitarismus teorie racionální volby	nezamýšlená externalita sociálních vztahů	závazky, očekávání informace normy a sankce důvěra, reciprocita
Individuální interakční sociabilita (ISIC)	komunitarismus	vedlejší produkt sociálních vztahů	face to face interakce („setkávání se“) neformální síť + komunikace
Kolektivní makrospolečenská úroveň (CSC)	komunitarismus funkcionalismus	vedlejší produkt sociálních vztahů	formální členství participace (členství, dárcovství) + důvěra

Zdroj: autoři.

Nositel	Efekt pro jedince	Efekt pro společnost	Příklady autorů
aktér: třída (!), jedinec a jeho rodina	individuální zisky aktéra pomocí konverze na jiné formy kapitálů udržení třídní (elitní) pozice	(-) reprodukce a cement nerovností (tříd) (-) klientelistické až korupční sítě	Bourdieu
aktér (jedinec/ rodina/organizace)	tvorba lidského kapitálu, pohyb v sociální struktuře	(+) nahrazuje nefunkční instituce	Lin
skupina: rodina, komunita (např. etnická skupina) jedinec	snižování transakčních nákladů získávání komparativní výhody	efekty pro danou komunitu přispívá k CSC	Coleman Becker Putnam
jedinec	inkluze jedince (např. lepší zdraví jedince)	(+) přemostující SK: spojuje různá strata, etnika (-) svazující SK: uzavírání skupin	Coleman Putnam
celá společnost/ lokální komunita	společenská soudržnost, prospěch z ekonomického růstu	integrace, koheze celé společnosti (společenské přehradý) přemostující SK	Putnam Halpern

Příloha V.

Tabulka P.2. Témata Social Capital Question Bank

Téma	Subtéma
Participace, sociální závazky	participace v lokálních skupinách vnímané překážky členství v lokálních skupinách míra zapojení do lokálních skupin účast na projektech dobrovolnické práce politická aktivita nebo volební účast členství v klubech (např. organizace ochránců zvířat) zapojení se do řešení lokálních problémů účast na náboženských činnostech poskytnutí nebo obdržení praktické pomoci poskytování pravidelné služby, pomoci nebo péče ostatním sounáležitost se čtvrtí, kde bydlí
Kontrola a účinnost	vnímaný vliv na záležitosti obce/komunity vnímaná kontrola nad vlastním zdravím spokojenost s mírou kontroly nad vlastním životem vnímaný vliv na politická rozhodnutí životní spokojenost psychický stav (schopnost zvládání problémů)
Smysl pro komunitu a hodnocení jejích vlastností	spokojenost s bydlením v lokalitě vnímání problémů jako ohrožujících zdraví (kriminalita, emise atd.) hodnocení problémů s hlukem v místě bydliště hodnocení čistoty, poškození grafity a vandalismu hodnocení dostupnosti zdrojů a služeb v místě bydliště (volnočasové aktivity, svoz odpadků) hodnocení zdravotních služeb hodnocení socioekonomických nerovností hodnocení vzdělávacích služeb vnímaná úroveň kriminality, bezpečnosti a viktimizace dostupnost místní dopravy pocit bezpečí ve čtvrti hodnocení zařízení pro děti (hřiště, jesle, atd.)

Sociální interakce, sítě a podpora	vzdálenost přátel a příbuzných kontakt s přáteli, rodinou, sousedy: kvalita, frekvence vnímání překážek kontaktu s přáteli, příbuznými má někoho mimo vlastní domácnost, na koho se může spolehnout obdržel praktickou pomoc/radu při výchově dětí hloubka socializačních sítí, především volnočasové vnímané normy sociální pomoci sociální vztahy na pracovišti
Důvěra, reciprocita, sociální koheze	spokojenost s úrovní informací o lokálních záležitostech doba bydlení v oblasti, čtvrti důvěra v instituce a veřejné služby důvěra v ostatní lidi vnímaná spravedlnost života, vč. diskriminace důvěra v politické struktury sociální důvěra vnímání sdílených hodnot, spolehnutí se na druhé

Zdroj: (Ruston, Akinrodoye 2002).

Shrnutí

První část přehledové studie přináší detailní přehled teoretických conceptualizací, typologií a teorií sociálního kapitálu, druhá se věnuje metodám jeho měření a ukázkám výzkumných nástrojů a projektů. Problematika sociálního kapitálu, ač sám pojem je poměrně mladý, byla zkoumána v sociologii od jejího počátku, zejména pak od sedmdesátých let v ekonomické sociologii při analýze sociálních sítí. Blíže představujeme koncepce čtyř autorů sociálního kapitálu: Bourdieu (nástroj třídní reprodukce), Coleman (normy spolupráce při výchově a v komunitě), Putnam (pozitivní externality sdružování lidí pro celou společnost), Lin (mobilizovatelné zdroje zakořeněné v sociální struktuře). Věnujeme se také pojetí v ekonomii, kdy podrobněji vykládáme koncept G. Beckera (preferenze okolí jako normy spotřeby). Kriticky konfrontujeme přístup Bourdieu s Colemanovým a Putnamovým. Ukazujeme některé doposud opomíjené skutečnosti, např. že Bourdieuho teorie je teorií třídní reprodukce a nikoliv teorií racionální volby, jak se často uvádí. Dále zdůrazňujeme, že pokud se hovoří o sociálním kapitálu jako o soukromém statku, je adekvátnější odkazovat na sociologickou tradici studia zdrojů v kontextu sociálních sítí (Granovetter, Lin, Burt, Flap, de Graaf a dal.), kterou dnes reprezentuje zejména Nan Lin. Debatujeme také otázky, zda je možno hovořit o sociálním kapitálu jako o kapitálu, i zda se jedná o kolektivní či soukromý statek.

Doporučujeme rozlišovat dvě paradigmaty sociálního kapitálu, jedno jako individuální zdroj (především ekonomická sociologie a sociologie vzdělávání) a kolektivní potenciál (politologie a ekonomie). Tato paradigmaty reprezentujeme dvěma teoriemi. První je teorie instrumentálního jednání za pomoci sociálních zdrojů (Lin 2001), druhou pak model utváření sociálního kapitálu „Putnam-plus“ (Halpern 2005), zmíněný v kontextu Putnamovy teorie demokracie.

Navrhujeme vlastní konceptuální schéma, odvozené pro účely měření, které zohledňuje úroveň efektů působení sociálního kapitálu. Rozlišujeme sociální kapitál *individuální mobilizační* (jako zdroje přinášející prospěch jedinci), *kolektivní* (pozitivní externality sdružování jako kolektivní statek) a *individuální interakční* (míra sociability jedince přispívající k oběma předchozím typům). Tato perspektiva tak nesleduje jen pouhou logiku veřejný - soukromý statek, ale odráží dvě roviny významu sociálních sítí pro jedince (sociabilita důležitá pro internalizaci norem vs. potenciál mobilizovatelných kontaktů pro vlastní užitek).

Podrobně pak rozebíráme různé typologie sociálního kapitálu objasňující teoretické implikace jeho efektů i přístupy ke zkoumání, zejména *přemostující* (spojuje různé skupiny), *svazující* (vytváří kohezi skupin, přispívá však k exkluzi jiných) a *propojující* (vertikální vztahy mezi formální autoritou a lidmi

potřebujícími nějakou pomoc). Poslední zmíněný typ má pozitivní vliv na ekonomický rozvoj především v transformujících se zemích. Zmiňujeme i další typy jako strukturální/kognitivní, soukromý-personalizovaný/kolektivní-veřejný a dal.

Dále ukazujeme, že fungování sociálního kapitálu v transformujících se postkomunistických zemích má svá specifika, která je třeba zohlednit v teoretických i empirických přístupech. Jde zejména o zesílený význam sociálních sítí a roli neformálních sdružení oproti v konvenčním modelu demokracie zdůrazňované formální participaci. Samotnou kapitolu věnujeme studiu sociálního kapitálu v české sociologii, která tento koncept aplikovala před nástupem kolektivního typu (spojeného s Colemanem a Putnamem), především při analýze vnitrogenerační mobility po roce 1989, zejména jako faktoru hrajícím roli při vstupu do elit (Možný, Matějů). V důsledku toho je v rámci diskursu sociálního kapitálu v českém prostředí studiu kolektivního typu (sociální důvěra, občanská participace) věnována pozornost až v posledních letech.

Druhá část studie se zabývá přístupy a nástroji měření sociálního kapitálu. Po vstupní konceptuální debatě přinášíme ukázky nástrojů měření individuálního sociálního kapitálu, detailně představujeme u nás dosud opomíjené tři druhy generátorů: jmen, pozic a zdrojů měřící zdroje v sociální síti respondenta. Pokud jde o kolektivní typ, podrobně se věnujeme způsobům měření sociální důvěry (tzv. Rozenbergova škála, Yamagishi index). Dále informujeme o metodách měření u R. Putnama (Social Capital Index, Social Capital Community Benchmark Survey), o přístupech na něj navazujících jako nástroje Světové banky (SC-IQ a SOCAT) i o alternativních cestách uplatňujících kvalitativní metodologii. Poté se krátce věnujeme některým projektům zkoumajícím tvorbu a účinky sociálního kapitálu a vybraným oblastem jeho studia (vliv na zdraví a lokální ekonomický rozvoj), doplněné o zdroje dat a informací dostupných na internetu (podrobně v příloze). V rámci souhrnného zhodnocení vývoje výzkumu sociálního kapitálu rozlišujeme čtyři etapy v posledních dvou dekáдах - pre-empirické období; nástup kolektivního pojetí v sekundární analýze; pokus o konceptualizaci a rozvoj primárních výzkumů, standardizace konceptu pro mezinárodní srovnání a obnova zájmu o individuální perspektivu - a naznačujeme další perspektivy jeho studia do budoucna.

V závěru zdůrazňujeme potřebu rozvahy rozdílných efektů sociálního kapitálu a toho, jak funguje v odlišném prostředí a na různých úrovních společnosti. V případě sociálního kapitálu totiž „context matters“ platí více než u jakékoliv jiné formy kapitálu. Příloha obsahuje námi uplatněnou operacionalizaci (znění otázek) zmíněných tří rovin sociálního kapitálu v reprezentativním výzkumu české populace *Sociální a kulturní soudržnost 2006*.

I přes značný chaos vzniklý v uplynulém desetiletí, který provází tematiku sociálního kapitálu, lze nalézt alespoň jeden společný průnik v podstatě mezi všemi badateli. Vždy jde v nějaké podobě o lidskou vzájemnost, tedy o sociální síť a v ní zakořeněné normy reciprocity (ale i sociální kontrolu), které dohromady představují zdroje. Nicméně v českém prostředí je stále ještě třeba připomínat, že zcela rozličné jsou případ od případu implikace a kontext, ve kterém se sociální kapitál teoretizuje či empiricky studuje. Zda jde tedy o zdroje uplatnitelné v individuálním jednání (např. podpora ekonomické směny, hledání práce, hlídání dětí), anebo se jedná o efekty těchto zdrojů, tedy pozitivní externality lidských interakcí, pro širší komunitu (důvěra na trhu, prevence kriminality a mnoho dalšího). Neopominutelné je pak to, zda kolektivní jednání síťových struktur produkuje pro ostatní skupiny či celou společnost pozitivní nebo negativní externality.

Summary

The first part of this study presents a detailed overview of the theoretical concepts, typologies, and theories of social capital. The second part focuses on measuring social capital and presents examples of research tools and projects. Social capital, despite being a relatively new concept, has been studied in sociology since it originated, but in the 1970s it became the focus of research in socio-economic analyses of social networks. The authors present the concepts of four theorists of social capital: Bourdieu (the instrument of class reproduction), Coleman (norms of cooperation in upbringing and in the community), Putnam (the association of people as positive externalities for all of society), Lin (resources in the social structure that can be mobilised). They also look at approaches in economics, with a more detailed account of the concept of G. Becker (the social environment and norms of consumption). They critically contrast Bourdieu's approach with those of Coleman and Putnam. They point out some thus far neglected facts, for example, that Bourdieu's theory is a theory of class reproduction and not a rational choice theory, as is often indicated. They also point out that when social capital is discussed as a private good it is better to draw on the sociological tradition of the study of resources in the context of social networks (Granovetter, Lin, Burt, Flap, de Graaf, etc.), a tradition today represented by Nan Lin. The authors also discuss the questions of whether it is possible to refer to social capital as capital, and whether it is a public or private good.

Two paradigms of social capital are recommended, one as an individual resource (primarily economic sociology and sociology of education) and the other as a collective resource (political science and economics). These paradigms are represented by two theories. The first is Lin's theory of instrumental action using social resources (2001) and the second is the "Putnam-plus" macro-social model (Halpern 2005), which is presented in the context of Putnam's theory of democracy.

The authors propose their own conceptual scheme, designed for the purpose of measurement, which takes into account the levels of the effects of social capital. They distinguish between *individual mobilising* social capital (as resources that bring returns to the individual), *collective* social capital (positive externalities of association as a public good), and *individual interactive* social capital (the degree of sociability of the individual benefiting both of the two preceding types). This perspective thus does not just adhere to the logic of a public-private good but reflects two levels of significance of social networks for individuals (sociability, important for internalising norms vs. contexts as a resource that can be mobilised for the individual's benefit).

In the study, a detailed analysis is also made of various typologies of social capital, clarifying the effects of and approaches to the study of social capital, particularly the *bridging* type (bringing together

different groups), the *bonding* type (creating cohesive groups, but contributing thus to the exclusion of others) and the *linking* type (vertical relationships between formal authority and people in need of some assistance). The latter type has a positive influence on economic development primarily in transition countries. Other types mentioned include structural/cognitive, private-personalised/collective-public, and so on.

The authors show that there are some specific features to the functioning of social capital in the post-communist transition countries, and these must be taken into account in theoretical and empirical approaches to research. This mainly refers to the increasing significance of social networks and the role of informal associations as opposed to the formal participation that is emphasised in the conventional model of democracy. A separate chapter in the volume is devoted to the study of social capital in Czech sociology, which applied the individual concept, prior to the emergence of the collective type (linked to Coleman and Putnam), primarily in analyses of intra-generational mobility after 1989, and especially as a factor of entry into the elites (Možný, Matějů). As a result, in social capital discourse in Czech research it is only in recent years that attention has been devoted to the study of the collective type (social trust, civic participation).

The second part of the study deals with approaches and instruments for measuring social capital. After an introductory theoretical discussion, examples of instruments used to measure individual social capital are presented and the authors take a detailed look at three types of generators: name, position and resource measuring resources in the social network of respondents, an approach thus far overlooked in Czech research. For the collective type, methods of measuring social trust are presented (the Rozenberg scale, the Yamagishi index). Information is presented on R. Putnam's method of measurement (the social capital index, the Social Capital Community Benchmark Survey), on the related instruments used by the World Bank (SC-IQ and SOCAT) and on alternative approaches using qualitative methodology. The authors then look briefly at some projects that have studied the formation and the effects of social capital and its influence in selected spheres (impact on health and local economic development), accompanied by data sources and information available on the Internet (see the appendix for details). The authors distinguish four stages of development in social capital research over the past two decades - the pre-empirical stage, the emergence of the collective concept in secondary analysis, the attempt to conceptualise along with the development of primary research, and conceptual standardisation for international comparisons and the revival of interest in the individual perspective. They also point out other research perspectives for the future.

In conclusion the authors emphasise the need to take into account the varied effects of social capital and of how it functions in different environments and at different levels of society. In the case of social capital, context matters and it matters more here than in any other form of capital. The appendix to the study contains the authors' operationalisation (question wording) of the three levels of social capital applied in a representative survey of the Czech population: "Social and Cultural Cohesion 2006".

Despite the considerable amount of chaos that has surrounded the topic of social capital in the past decade, there is one point of agreement among all researchers. Social capital always involves some form of human reciprocity, that is, a social network and the norms of reciprocity (and social control) rooted within it, which together constitute resources. Nevertheless, in the Czech case it is still necessary to remember that there is a profound difference between implications and the context in which social capi-

tal is studied theoretically and empirically. Whether then these are resources that can be applied in individual behaviour (e.g. contributing to economic exchanges, job hunting, looking after children), or whether the effects of these resources, that is, the positive externalities of human interactions, apply to the wider community (trust in the market, crime prevention, and other phenomena). What must also be considered is whether collective behaviour of social networks produces positive or negative externalities for other groups and society as a whole.

Zusammenfassung

Der erste Teil der Übersichtsstudie bringt eine detaillierte Übersicht der theoretischen Konzeptualisierung, der Typologien und Theorien des sozialen Kapitals, der zweite Teil widmet sich den entsprechenden Messverfahren und zeigt Beispiele von Forschungsinstrumenten und Projekten auf. Die Problematik des Sozialkapitals wurde, obgleich der Begriff selbst relativ jung ist, bereits seit Anfang der Soziologie untersucht, insbesondere seit den 70. Jahren in der Wirtschaftssoziologie im Rahmen von Analysen sozialer Netzwerke. Wir stellen die Konzepte von vier Autoren des Sozialkapitals näher vor: Bourdieu (Instrument der Klassenreproduktion), Coleman (Normen der Kooperation bei der Erziehung und in der Gemeinschaft), Putnam (positive Auswirkungen der Assoziierung der Menschen für die Gesellschaft), Lin (mobilisierungsfähige in der sozialen Struktur verwurzelte Ressourcen). Wir widmen uns ebenfalls dem ökonomischen Ansatz, bei dem wir das Konzept G. Beckers (Milieupräferenz als Verbrauchsnorm) näher erläutern. Kritisch konfrontieren wir den Ansatz von Bourdieu mit dem von Coleman und Putnam. Wir zeigen bislang vernachlässigte Erkenntnisse auf, z.B. dass Bourdieus Theorie eine Theorie der Klassenreproduktion und nicht, wie in der Tschechischen Republik häufig missverstanden, eine Theorie der rationalen Wahl ist. Ferner stellen wir heraus, dass es, wenn man vom sozialen Kapital als einem Privatgut spricht, angemessener ist, auf die heute von Nan Lin repräsentierte soziologische Tradition des Studiums von Ressourcen im Kontext sozialer Netzwerke zu verweisen (Granovetter, Lin, Burt, Flap, de Graaf u.a.). Wir erörtern auch die Frage, ob man das soziale Kapital wirklich als Kapital bezeichnen kann und ob es sich um ein öffentliches oder um ein privates Gut handelt.

Wir empfehlen die Unterscheidung zweier Paradigmen des sozialen Kapitals, eines als individuelle Ressource (insbesondere die ökonomische Soziologie und die Bildungssoziologie) und das gemeinschaftliche Potential (Politologie und Ökonomie). Diese Paradigmen stellen wir anhand zweier Theorien vor. Das erste ist die Theorie des instrumentalen Handelns mit Hilfe sozialer Ressourcen (Lin 2001), das zweite das Modell der Herausbildung sozialen Kapitals „Putnam-plus“ (Halpern 2005), die im Zusammenhang mit Putnams Demokratietheorie erwähnt wird.

Wir entwerfen ein eigenes für Messungszwecke abgeleitetes konzeptuelles Schema, welches die Auswirkungsstufen des sozialen Kapitals berücksichtigt. Wir unterscheiden *individuelles mobilisierendes* Sozialkapital (als Ressource des individuellen Vorteils), *kollektives Sozialkapital* (positive externe Effekte der Assoziierung als Kollektivgut) und *individuelles interaktives Sozialkapital* (Sozialität des Einzelnen zum Vorteil beider o.g. Typen). Diese Perspektive verfolgt also nicht nur die Logik öffentliches - privates Gut, sondern spiegelt die beiden Ebenen der Bedeutung sozialer Netzwerke für den Einzelnen wider (für die Verinnerlichung von Normen wichtige Sozialität gegen Potential der für den eigenen Vorteil mobilisierbaren Kontakte).

Detailliert analysieren wir die verschiedenen Typologien des sozialen Kapitals, die seine Auswirkungen sowie die Forschungsansätze erläutern, insbesondere überbrückende (Verbindung verschiedener Gruppen), bindende (Kohäsionsbildung von Gruppen, die jedoch zum Ausschluss von anderen beiträgt) und verbindende Effekte (vertikale Beziehungen zwischen formaler Autorität und Hilfsbedürftigen). Der zuletzt erwähnte Typ wirkt sich vor allem in Transformationsländern auf die wirtschaftliche Entwicklung aus. Des Weiteren erwähnen wir Typen wie den strukturell/kognitiven, den privat-personalisierten/kollektiv-öffentlichen Typ u.a.

Des Weiteren zeigen wir auf, dass das soziale Kapital in den sich transformierenden postkommunistischen Ländern seine Eigenheiten hat, die in den theoretischen und empirischen Ansätzen berücksichtigt werden müssen. Dabei handelt es sich insbesondere um die stärkere Bedeutung von sozialen Netzwerken und die Rolle informeller Zusammenschlüsse gegenüber der im konventionellen Demokratiemodell betonten formalen Partitipation. Ein eigenes Kapitel widmen wir dem Studium des sozialen Kapitals in der tschechischen Soziologie, die dieses Konzept vor Aufkommen des (mit Coleman und Putnam verbundenen) kollektiven Typs anwandte, vor allem bei der Analyse der innergenerationellen Mobilität nach 1989, insbesondere als Faktor, der beim Aufstieg in die Eliten eine Rolle spielt (Možný, Matějů). Infolgedessen wird im Rahmen des Diskurses des Sozialkapitals im tschechischen Umfeld dem kollektiven Typ (soziales Vertrauen, bürgerliche Partitipation) erst in den letzten Jahren Aufmerksamkeit gewidmet.

Der zweite Teil der Studie befasst sich mit den Ansätzen und Verfahren zur Messung des sozialen Kapitals. Nach einer einführenden konzeptuellen Debatte bringen wir Beispiele von Messverfahren des individuellen Sozialkapitals, detailliert stellen wir die bei uns bislang vernachlässigten drei Generatorenarten (Namen-, Positionen- und Ressourcengeneratoren) zur Messung der Ressource im sozialen Netzwerk des Respondenten vor. Bezüglich des kollektiven Typs widmen wir uns den Verfahren zur Messung des sozialen Vertrauens (sog. Rosenberg-Skala, Yamagishi-Index). Des weiteren informieren wir über die Messverfahren bei R. Putnam (Social Capital Index, Social Capital Community Benchmark Survey), über die an diese anknüpfenden Ansätze, über die Instrumente der Weltbank (SC-IQ und SOCAT) sowie über alternative Wege, bei denen eine qualitative Methodologie zur Anwendung kommt. Danach widmen wir uns Projekten, die sich mit der Untersuchung der Bildung und der Auswirkungen des sozialen Kapitals befassen, sowie ausgewählten Bereichen der einschlägigen Studien (Einfluss auf die Gesundheit und lokale wirtschaftliche Entwicklung), ergänzt um Daten- und Informationsquellen, die im Internet zur Verfügung stehen (detailliert im Anhang). Bei der abschließenden Bewertung der Entwicklung der Erforschung des sozialen Kapitals unterscheiden wir in den letzten zwei Dekaden vier Phasen - den prä-empirischen Zeitraum; den kollektivistischen Ansatz in der sekundären Analyse; den Versuch einer Konzeptualisierung und Entwicklung primärer Forschungen, die Standardisierung des Konzepts für internationale Vergleiche und die Wiederbelebung des Interesses an der individuellen Perspektive - anschließend zeigen wir weitere Perspektiven für die zukünftige Forschung auf.

Zum Schluss unterstreichen wir die Notwendigkeit der Berücksichtigung unterschiedlicher Effekte des sozialen Kapitals sowie dessen Auswirkungen in verschiedenen Milieus und auf unterschiedlichen gesellschaftlichen Ebenen. Im Falle des sozialen Kapitals gilt nämlich „context matters“ mehr als bei allen anderen Formen von Kapital. Der Anhang enthält die von uns angewendete Operationalisierung (Wortlaut der Fragen) der drei genannten Ebenen des sozialen Kapitals in der repräsentativen Erhebung in der tschechischen Bevölkerung *Sociální a kulturní soudržnost 2006* (Sozialer und kultureller Zusammenhalt 2006).

Trotz eines beträchtlichen Chaos, das in den vergangenen zehn Jahren bei der Untersuchung des sozialen Kapitals entstanden ist, lässt sich zumindest eine grundsätzliche Übereinstimmung bei allen Forschern finden: Stets handelt es sich um eine Form der menschlichen Gegenseitigkeit, also um soziale Netzwerke und in diesen verankerte Normen der Reziprozität (aber auch der sozialen Kontrolle), die gemeinsam Ressourcen darstellen. Nichtsdestoweniger ist im tschechischen Umfeld immer wieder darauf hinzuweisen, dass Implikationen und Kontext, in dem das Sozialkapital theoretisch und empirisch untersucht wird, sich sehr von Fall zu Fall unterscheiden. Das heißt, ob es sich um Ressourcen handelt, die im individuellen Handeln angewandt werden können (z.B. Unterstützung des wirtschaftlichen Austauschs, Arbeitssuche, Kinderbeaufsichtigung), oder ob es sich um Auswirkungen dieser Ressourcen handelt, d.h. um positive externe Effekte menschlicher Interaktion für die größere Gemeinschaft (Vertrauen in den Markt, Kriminalitätsvorbeugung u.v.a.). Nicht zu vernachlässigen ist auch die Frage, ob das kollektive Handeln von Netzwerken für andere Gruppen bzw. für die ganze Gesellschaft positive oder negative Auswirkungen mit sich bringt.

Sociální kapitál

Koncepty, teorie a metody měření

Jiří Šafr, Markéta Sedláčková

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 06:7

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Gabrielová

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: blackbarn spol. s r.o., Praha

Tisk a vazba: Adam studio, Praha

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 180 výtisků

1. vydání

Praha 2006

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologického ústavu AV ČR

tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz